

ZENON PRZESMYCKI

Z NORWIDOWSKIEGO ARCHIWUM (1)
OPIS *ALBUMU DYBOWSKIEGO*

Oprac. Edyta i Piotr Chlebowscy

Przedstawiony tu opis tzw. *Albumu Dybowskiego*, sporządzony przez Zenona Przesmyckiego, jest dokumentem dość osobliwym, ale niezwykle cennym dla badań nad Norwidem, pozwala bowiem, choć nie bezpośrednio, a jedynie poprzez edytorsko-badawczy rejestr, dość rzetelnie zapoznać się z zaginionym albumem artysty. Album ten należał do pokaźnego zbioru Norwidowych „portfeli artystycznych”. Warto przypomnieć, że ów zbiór tworzyły (prócz wymienionego): trzyczęściowy *Album Orbis w szkicu* (znajdujący się obecnie zbiorach Biblioteki Narodowej oraz Biblioteki Jagiellońskiej), tzw. *Album berliński* (w Muzeum Narodowym w Warszawie), trzy szkicowniki, które w r. 1916 otrzymało Muzeum Narodowe w Krakowie od rodziny Sternschusów, tzw. *Album ofiarowany Teodorowi Jełowickiemu* (obecnie w Bibliotece Narodowej w Warszawie) oraz chyba najosobliwszy, złożony bowiem z pamiątek od przyjaciół, wycinków z gazet, fotografii, drobnych przedmiotów, jak choćby zasuszone kwiatki, i nielicznych rysunków własnych artysty – tzw. *Książka pamiątek*. Ale też w porównaniu z wszystkimi przed chwilą wymienionymi *Album Dybowskiego* powinien uchodzić za dzieło niezwykle i ważne. Przede wszystkim chodzi o liczbę oryginalnych prac malarskich, jakie były w nim zgromadzone. Dla porównania: w największym zachowanym zbiorze tego typu, czyli w *Albumie Orbis w szkicu*, znajduje się ok. 250 różnego typu rysunków, szkiców, akwarel Norwida, podczas gdy w zbiorze Dybowskiego było ich niemal o 100 więcej, i to pomieszczonych na 88 kartach albumowych (3 części *Albumu Orbis* łącznie liczą ponad 300 kart).

W *Albumie Dybowskiego* znajdowały się w absolutnej większości własne kompozycje plastyczne Nowida, przy czym nie były one sporządzane bezpośrednio na kartach albumowych, ale na nie wklejane: Norwid – podobnie jak w przypadku większości pozostałych tego typu zbiorów – komponował „albumowe” całości, wykorzystując wcześniej zgromadzony materiał malarski, który

powstawał w sposób swobodny i spontaniczny (jeszcze bez związku z jakimś konkretnym zbiorem) nawet na wiele lat wcześniej. Trudno jednoznacznie określić, w jakim okresie Norwid pracował nad interesującym nas zbiorem. Dysponujemy jedynie nikłymi poszlakami – znacznie słabszymi niż w przypadku zachowanych albumów i szkicowników. Ogromna większość datowanych rysunków z *Albumu Dybowskiego* pochodziła z drugiej połowy lat pięćdziesiątych i pierwszej połowy lat sześćdziesiątych (choć trzeba zaznaczyć, że znajdowały się tam rzeczy jeszcze starsze, nawet z 1833 r. (na k. XXXVIII/4) – byłyby to najwcześniejsze ze znanych prac artystycznych autora *Solo*). Śladowa liczba pochodziła z drugiej połowy lat sześćdziesiątych oraz początku siedemdziesiątych (akwaforta *Dialogue des mortes (Rembrandt – Phidias)* z 1872 r.), co wskazywałoby jednoznacznie, iż album ten był starszy od *Albumu Orbis w szkicu*, w którym – przypomnijmy – przeważająca większość rysunków pochodzi z drugiej połowy siódmej dekady XIX w. (najwięcej z r. 1868), ewentualnie był jego „rówieśnikiem”.

Wobec braku odpowiedniej dokumentacji zarówno w kwestii powstawania nielicznych zapisów czy też rysunków (spora liczba prac – choć warto zaznaczyć, że jest ich znacznie mniej niż np. w przypadku *Albumu Orbis* – nie została przez artystę zaopatrzona w daty przy sygnaturach), jak i w sprawie skomponowania albumu jako całości niczego pewnego nie da się orzec. Można jedynie przyjąć, że Norwid założył interesujący nas tu zbiór w połowie lat pięćdziesiątych. Jeśli chodzi o terminus ante quem, to należy przyjąć – a wskazują na to najpóźniejsze datowane przez Norwida prace – r. 1868 (?), a może nawet 1872.

W jaki sposób album trafił do Dybowskich? Ta droga jest zapewne taka sama jak w przypadku innych prac plastycznych, rękopisów oraz papierów osobistych, które ocalały po śmierci Norwida. Zostały one bowiem przekazane Józefowi Dybowskiemu, przyrodniemu bratu matki artysty. Po śmierci Józefa w r. 1885 trafiły do jego najstarszego syna, a zarazem kuzyna autora *Vademecum*, Aleksandra (1850-po 1912). Aleksander Dybowski niemal wszystkie papiery poety zdeponował po jakimś czasie u swego kolegi, profesora Wacława Gasztowtta, pozostawiając jednakże u siebie – jak to wynika z późniejszych relacji Przesmyckiego – omawiany tu album.

Dowiedziałem się [...] – opowiadał Miriam w wywiadzie, jakiego udzielił W.Ch. Borowemu na łamach „Expressu Porannego” w 1933 r. (w numerze z 29 stycznia) – że krewny Norwida (jego cioteczno-cioteczny brat) Aleksander Dybowski, zamieszkały stale w Paryżu „coś tam ma”. Ponieważ ktoś z moich znajomych jechał do Paryża, prosiłem, by odwiedził p. Dybowskiego i dał mi znać o posiadanym przez niego materiale. Znajomy mój spełnił moją prośbę i przepisał

starannie listy i rękopisy poety. Według jego relacji uczynił to z całym materiałem, posiadanym przez krewnego poety.

W kilka lat potem byłem sam w Paryżu. Postanowiłem odwiedzić p. Dybowskiego. Korciło mnie. A nuż – pomyślałem – ma on coś więcej? P. Dybowski, profesor liceum w Paryżu, był w owym czasie już starcem. Przyjął mnie gościnnie i chętnie pokazał posiadane papiery. Gdy je obejrzałem i przekonałem się, że są odpisane przez mego znajomego zupełnie wiernie, spytałem p. Dybowskiego, czy nie posiada czegoś więcej.

– A owszem, mam tam jeszcze coś – rzekł staruszek i zniknął w drugim pokoju.

Po dłuższej chwili zjawia się z powrotem i niesie ogromny album. Zacząłem ten album przeglądać i oniemiałem. Był to wspaniały zbiór kapitalnych rysunków, akwarel i sztychów Norwida w liczbie 600 sztuk.

– Dlaczego pan o tym poprzednio nic nie wspominał? – wołam ze zdumieniem.

– Nie przypuszczałem, że to mogło być coś ważnego – powiedział z rozbijającą naiwnością Dybowski...

Nad albumem tym siedziałem szereg dni, ważniejsze rzeczy sfotografowałem i skatalogowałem wszystkie rysunki¹.

Przesmycki skrócił swój pobyt w Paryżu i powrócił do Warszawy, aby powiadomić o swoim odkryciu dyrektora Biblioteki Narodowej, p. Dembego, i namówić go do kupna zbioru (właściciel żądał 50 tys. franków). Miriam dość szybko uzyskał jego zgodę, ale nim cała sprawa przeszła wszystkie szczeble urzędowe, Aleksander Dybowski zmarł. Jego żona, Francuzka, „nie mając – jak powiada Przesmycki – do pamiątek po Norwidzie żadnego przywiązania”, sprzedała je jakiemuś handlarzowi – w tym również i album.

Relacja Przesmyckiego z „Expressu Porannego” wskazuje jednoznacznie, iż wspomniany album stanowił pewną artystyczną całość, wbrew temu, co mógłby sugerować tytuł jego opisu: „Sztuchy, rysunki i akwarele C. Norwida w posiadaniu p. Aleksandra Dybowskiego w Paryżu rue Rottembourg 16” (zob. tekst dalej). Nie chodzi tu o jakieś luźne karty z plastycznymi pracami Norwida, ale o zbiór, który – jak powiada dalej Przesmycki w relacji W.Ch. Borowego – zapełniały „szkice i rysunki, jakie Norwid zrobił dla siebie samego”². Wprawdzie Przesmycki nie określa w swoim „katalogu” wyglądu całego albumu, ale z opisu poszczególnych kart można domniemywać, iż składał się z kart różnego rodzaju papieru o zbliżonych wymiarach, mniej więcej ok. 29 cm wysokości oraz ok. 22-24 cm szerokości (po złożeniu karty na dwie części), co odpowiada mniej więcej formatowi A4 każdej z dwu złożonych kart (oraz A3 przed złożeniem). Całość – według opisu Miriama – musiała liczyć 44 karty

¹ W. Ch. B o r o w y. *Pierwszy wywiad u odkrywcy Norwida. Wizyta u Zenona Przesmyckiego (Miriamy)*. „Express Poranny” 1933 nr 29 (z 29 I). Przedruk w: „Poezja” 1984 nr 6/7 (wraz z komentarzem J. W. Gomulileckiego).

² Tamże.

„większe”, czyli przed złożeniem, a zatem 88 kart „mniejszych” po złożeniu, co pod względem zawartości odpowiada I lub II części *Albumu Orbis* (I część liczy 92 karty, II – 85). A jak wyglądała oprawa? Przesmycki, niestety, tego nie notuje, co przy całej akrybii związanej z katalogowaniem poszczególnych prac może nieco dziwić. Nie można też wykluczyć, że ten zapis nestora norwidologii nie zachował się. Przypuszczalnie karty zbioru stanowiły luźny poszyt, przy czym ułożone były w odpowiedniej kolejności – być może zostały ponumerowane przez samego Norwida.

Z kolei jeśli chodzi o zawartość albumu, to z całą pewnością – o czym wcześniej wspominaliśmy – tzw. *Album Dybowskiego* składał się w przeważającej większości z prac plastycznych samego Norwida: rysunków wykonywanych piórkiem, węglem, sepią, atramentem etc., szkiców ołówkowych, akwarel, sztychów (mamy tu przecież znaczną grupę Norwidowych rycin). Materiał ten jedynie w niewielkim stopniu został przez poetę uzupełniony ilustracjami wyciętymi z książek i czasopism, drobnymi zapiskami własnymi oraz drukami czasopiśmiennymi, fotografiami.

A jak przedstawia się kwestia zwartości i jedności albumowej zbioru? Czy mamy tu do czynienia z przemyślaną kompozycyjną i tematyczną jednorodnością czy wręcz odwrotnie: swobodą i przypadkowością, określoną jedynie wolą autora? Otóż wydaje się, że ani precyzyjny zamysł, związany z opisem określonego zjawiska, jak choćby w przypadku *Albumu Orbis w szkicu*, gdzie – jak pamiętamy – „przebieg cywilizacji świata” dyktował układ materiału, ani też swoista otwartość, jaka cechuje choćby tzw. szkicowniki Sternschussów, nie są adekwatnym określeniem w odniesieniu do *Album Dybowskiego*. Pod względem wyrazistości i strukturalnej krystalizacji tematycznej należałoby go umieścić pomiędzy jedną i drugą formułą. Nie ma w nim, co prawda, rygorystycznie i jasno realizowanego tematu, ale nie cechuje go też zupełna dowolność i otwartość. Warto zauważyć, że zamieszczone w nim obiekty są ułożone w pewnym określonych grupach problemowych lub zastosowanej techniki plastycznej; są to kolejno (w nawiasach podano rzymskie numery kart):

1. sztychy (I-IV)
2. postacie kobiet i dziewcząt (IV-XI)
3. postacie mężczyzn i młodzieńców (XII-XV)
4. antyk (XV-XVIII)
5. chrześcijaństwo (XVIII-XX)
6. różne typy (przeważnie głów) męskie i kobiece (XX-XXVI)
7. starożytny Rzym (XXVI)
8. architektura (XXVII)

9. krajobraz wiejski (XXIX)
10. flora (XXIX-XXXI)
11. marynistyka (XXXI-XXXII)
12. flora: drzewa, las, krajobrazy, kwiaty (XXXII-XXXVII)
13. fauna: ptaki, lwy, wielbłądy, owce, konie (XXXVIII-XLIII)
14. varia (XLIV)

Bywa, że zakreślone tu granice tematyczne bywają przez artystę naruszane: tu i ówdzie można wyszukać rysunki lub ilustracje przełamujące dany temat. Jednak odstępstwa są nieliczne; co więcej ta incydentalność musiała tylko podkreślać tematyczną jedność kart – tym bardziej uwypuklać ich jednorodny charakter.

W sferze podejmowanych tematów i stosowanych technik prace zgromadzone w *Albumie Dybowskiego* nie różnią się od innych prac Norwida – dominuje tu wyraźnie malarstwo kameralne: wykonywane najczęściej ołówkiem, atramentem, kredką, akwarelą etc. Nawet grupa sztychów, która otwierała zbiór, nie zaciera tego wrażenia. Typy i charaktery ludzkie, ujęte najczęściej tak, jakby zostały zaobserwowane gdzieś w sposób przygodny, a do tego skreślone oszczędnie, ledwie – jak można wywnioskować z Miriamowego opisu – kilkoma pociągnięciami pióra czy ołówka. Obok tego przedmioty i zjawiska historyczne – głównie związane ze starożytnością i początkami chrześcijaństwa. Nieco zaskakuje dość pokaźna grupa prac przedstawiających faunę i florę: rozmaite studia drzew, kwiatów, a także zwierząt – widać tu wyraźnie (świadczy o tym choćby ilościowy wymiar zjawiska) fascynację światem, który w tekstach poetyckich i literackich, a nawet plastycznych, nie wybija się u Norwida na pierwszy plan.

W albumie znajdowała się także garść zapisek oraz odpisów rękopiśmiennych Norwida. Dotychczas publikowane były tylko cztery z nich; a mianowicie: 1) informacja Norwida o losach jego litografii *Solo* (kartka z ołówkowym zapiskiem dołączona do egzemplarza litografii); 2) notatka odnosząca się ryciny *Pytia*, zamieszczona tuż obok niej – oba te zapiski zamieścił Przesmycki w wydaniu *Pism zebranych* (pierwszy w t. A, drugi w t. E). Powtórzył je następnie Gomulicki w edycji *Pism wszystkich* (w t. VII w dziale *Różne napisy i notatki*) i dodał jeszcze dwa inne zapiski; 3) tekst poetycki – napis nagrobny skopiowany przez poetę i towarzyszący podobiznie Fra Giovanni da Fiesole (Beato Angelico) oraz 4) drobną uwagę odnoszącą się do publikacji *Album widoków i pamiątek oraz kopie z obrazów Galerii wilanowskiej wykonane na drzewie w drzeworytni warszawskiej z dodaniem opisów skreślonych przez dra H. Skimbrowicza i W. Gersona* (Warszawa 1877). Jeśli Gomulicki korzystał – na co wskazują jego komentarze edytorskie – z publikowanego niżej opisu

Albumu Dybowskiego, to dlaczego nie zamieścił innych zapisków, drobnych dopisków, notatek, fragmentów poetyckich etc.? Nie chodzi tu oczywiście o sygnatury czy napisy, stanowiące integralną część rysunków, sztychów i akwarel, lecz o te teksty, które stanowiły dopełnienie czy też uzupełnienie materiału ikonograficznego. Prócz wyżej wymienionych „opis Miriama” rejestruje jeszcze kilka drobnych dopisków Norwida: na karcie XII/2 dopiski francuskie do czterech obcych litografii; na XIV/2 – kilka dopisków do ośmiu obcych sztychów; podobnie na XIV/3, XIV/4 i XV/1; mamy też (na k. XXVI/4) dopisek na osobnej kartce, który razem z rysunkiem przedstawiającym wnętrze Term Tytusa oraz wycinkiem z gazety francuskiej o otwarciu wystawy w Termach i przemowie papieża Piusa IX tworzy pewną semantyczną całość. Wreszcie zapis niezwykle ważny, a także pominięty przez Gomulickiego. Otóż na k. XXI/4, na odwrociu rysunku a), przedstawiającego szkice głów, mamy – jak notuje Przesmycki – spory fragment *Magnificat*. Jest to zapewne jedna z pierwszych wersji późniejszego *Psalmów w Hebronie* z 1880 r. W przypadku krytycznej edycji liryki Norwida powinna być ona uwzględniana w dziale odmian czy nawet traktowana jako odrębna redakcja utworu.

Dokument sporządzony przez Miriama poszerza naszą wiedzę na temat obszaru Norwidowych inspiracji. O ile np. w przypadku przerysów z Wiliama Hogartha potwierdza obecność tego nazwiska w „indeksowych zestawach” *Pism wszystkich*, o tyle wklejony sztych *Sen Penelopy* angielskiego rzeźbiarza i grafika Johna Flaxmana (1755-1826) czy też fotografia obrazu Matki Boskiej z Jezusem i Janem Chrzcicielem mediolańskiego malarza z przełomu XV/XVI w. Bernardino Luiniego to przykłady nowych i nieznanych dotąd układów artystycznych odniesień.

Opis *Albumu Dybowskiego* przynosi niezwykle cenne informacje z zakresu malarskiego zainteresowania Norwida fizjonomią i typem. Pojęcia te – jak wiadomo – w XVIII i XIX w. robiły zawrotną wręcz karierę, nie tylko zresztą w dziedzinie plastyki, ale i w teatrze, i w literaturze. W malarstwie autora *Solo* studia nad typami i fizjonomiami zajmują bardzo dużo miejsca, stanowią też większą część prac zgromadzonych w interesującym nas zbiorze, podobnie jest w przypadku *Albumu Orbis w szkicu* czy szkicowników lub tzw. *Albumu berlińskiego*. *Album Dybowskiego* jest z kolei dowodem na to, że zainteresowanie Norwida tą problematyką miało zarówno praktyczny, jak i teoretyczny wymiar. W dopiskach lub uwagach (XII/3) znajdujemy aluzje do książki Charles’a Lebruna (1619-1690), francuskiego malarza i współtwórcy stylu Ludwika XIV – *Méthode pour apprendre à dessiner les passions* (1667). Podobnie z aluzjami (XV/1) dotyczącymi Jana Jakuba Engla (1741-1802) i jego dzieła *Ideen zur einer Mimik*, będącego rodzajem podręcznika aktorskiego (1785-1786; wyd.

francuskie 1788), które wywarło ogromny wpływ na sposób gry (głównie w zakresie gestu) i kształt inscenizacji teatralnych na przełomie XVIII i XIX w.

Warto odnotować, że w opisanym albumie znajdował się cykl prac stanowiących reminiscencje z podróży Norwida do Ameryki (np. XXXI/3, XXXI/4 a), XXXII/2 a), XXXII/3 b), XXXIII/1 c) i inne) – uzupełniają one te akwarele i rysunki o tematyce marynistycznej, które dotrwały do naszych czasów. Dość sensacyjnie natomiast wygląda informacja zamieszczona przy jednym z drzeworytów obcych (XXXIII/3 a), przedstawiającym zniszczony fragment lasu (na pierwszym planie wyrwany korzeń w wodzie na brzegu). „Drzeworyt ten niewątpliwie posłużył – sugeruje Miriam w swoim komentarzu – za motyw górnego planu *Solo*”.

*

Podstawą publikowanego poniżej katalogowego opisu tzw. *Albumu Dybowskiego*, który został wykonany przez Zenona Przesmyckiego przed r. 1912, jest rękopis, znajdujący się w tzw. archiwum Norwidowskim Miriama w Bibliotece Narodowej w Warszawie w zbiorze *Materiały do twórczości malarskiej i rysowniczej Cypriana Norwida* (BN IV 6330). Tekst znajduje się na 116 luźnych kremowo-żółtych liniowanych kartkach cienkiego papieru zeszytowego (wym.: 20,4 x 13,3 cm), pofoliowanych podwójnie – niebieską kredką przez autora oraz ołówkiem przez kustosa Biblioteki. Kartki zostały zapisane dwu- (k. 1-12) lub jednostronnie (k. 13-116) czarnym atramentem. Dwu kart brakuje – zaginęły (odnotowano to w tekście stosownym komentarzem).

Pozostawiono w tekście niekonsekwencje w zapisach, w nielicznych wypadkach poprawiono pisownię i interpunkcję. Zgodnie z oryginałem zachowano rzymską numerację kart oraz rekonstruowano indywidualne skróty. W przypadkach, gdy Miriam wykorzystywał raz skrót, a innym razem cały wyraz, zdecydowano się na rekonstrukcję skrótu. Wszystkie przypisy, które odnoszą się do tekstu opisu Miriama (umieszczone u dołu kolumny), pochodzą od edytorów. Nie wyróżniano w sposób specjalny dopisków na marginesach (wszystkie czerwoną kredką) informujących o fotografiach opisywanych prac. Tekst – jeśli chodzi o jego architekturę – starano się zachować wiernie w stosunku do oryginału i zarazem w miarę możliwości uczytelnić „optycznie”: stąd zdecydowano się na łączenie w jeden akapit rozwarstwionych w autografie na osobne i krótkie akapity opisów odnoszących się do jednego rysunku lub innego obiektu. Przesmycki konsekwentnie podkreślał cytowane frazy sygnatur, napisów i podpisów Norwida, traktując je jako cytaty – wyróżnienia te uszanowano, zamieniając jednakże zastosowany wyróżnik zwyczajowym cudzysłowem. W incydentalnych przypadkach, gdy podkreślenie występowało nie tylko

w funkcji cytatu, ale również było wyróżnieniem samego Norwida (Miriam wówczas podkreśla dwukrotnie), prócz cudzysłowu stosowano kursywę jako ekwiwalent podkreślenia autorskiego. Na ogół rozwiązywano indywidualne skróty, pozostawiono zaś w oryginalnej pisowni i dziś jasne i czytelne: „wys.”, „szer.”, „rys.” Wszystkie uwagi zamieszczone w tekście głównym w nawiasach kwadratowych pochodzą od edytorów (przy odczytaniach niepewnych stawiano znak zapytania w nawiasie kwadratowym), zaś w nawiasach zwykłych – od Przesmyckiego.

*

Większość Norwidowskich kompozycji składających się na *Album Dybowskiego* (pomijając oczywiście ryciny) znana jest wyłącznie na podstawie publikowanych niżej opisów Miriama; ok. 60 pozycji zostało sfotografowanych, o czym świadczą stosowne adnotacje Przesmyckiego³. Następnie część fotografii zreprodukował edytor w wydanej na łamach „Grafiki” *Norwida antologii artystycznej*⁴. Warto przy tym zaznaczyć, że stanowiły one niemal połowę z 63 zamieszczonych w antologii prac plastycznych poety. W niniejszym opracowaniu tekst Przesmyckiego poprzedzamy zbiorem reprodukcji akwarel i rysunków zaczerpniętych z tej przedwojennej edycji. Niechaj posłużą poszerzeniu naszej wiedzy o interesującym, lecz niestety do dziś nie odnalezionym „portfelu” artystycznym Norwida⁵.

Opublikowane w *Antologii* ilustracje zostały opatrzone zwięzłymi podpisami, określającymi tytuł, technikę oraz ewentualnie czas powstania pracy, nie zawierającymi natomiast informacji na temat wymiarów kompozycji oraz miejsca jej przechowywania (właściciela). Identyfikacji poszczególnych reprodukcji jako kompozycji pochodzących z *Albumu Dybowskiego* dokonali zatem – na podstawie opisów Przesmyckiego – sami edytorzy. W kilku przypadkach rozpoznanie pozostawia pewien margines niepewności (reprodukcje wówczas opatrywano znakiem zapytania).

EDYTA CHLEBOWSKA – mgr, asystent w Instytucie Badań nad Twórczością Cypriana Norwida KUL. Adres: ul. Staszica 3 p. 5, 20-081 Lublin.

PIOTR CHLEBOWSKI – dr, adiunkt w Instytucie Badań nad Twórczością Cypriana Norwida KUL. Adres: ul. Staszica 3 p. 5, 20-081 Lublin; e-mail: quidam@kul.lublin.pl

³ Większość fotografii wykonał sam Przesmycki, nieliczne Leopold Wellisz.

⁴ „Grafika” 1933 nr 2 s. 7-28.

⁵ Materiał ilustracyjny został udostępniony przez Bibliotekę Uniwersytecką KUL.

Il. 1 (k. IV/3a)*

Il. 2 (k. IV/3b)

Il. 3 (k. IV/3c)

* Oznaczenia podane w nawiasach przy numerach ilustracji odnoszą się do numeracji poszczególnych prac w *Albumie Dybrowskiego*, nadanej przez Miriamę.

II. 4 (k. IV/3d)

II. 5 (k. IV/1b [?])

II. 6 (k. IV/3a)

II. 7 (k. VIII/3a)

II. 8 (k. VIII/1d)

II. 9 (k. VIII/4a)

II. 10 (k. VIII/4b)

II. 11 (k. X/3c)

II. 12 (k. XVII/2a)

II. 13 (k. XVII/2b)

II. 14 (k. XVII/3c)

II. 15 (k. XVII/4a)

II. 16 (k. XVIII/3)

II. 17 (k. XVIII/4)

II. 18 (k. XIX/1a)

II. 19 (k. XIX/2aα)

II. 20 (k. XIX/2aβ)

II. 21 (k. XX/1a)

II. 22 (k. XX/1b)

II. 23 (k. XX/1c)

II. 24 (k. XXV/1)

ZENON PRZESMYCKI (MIRIAM)

Sztychy, rysunki i akwarele C. Norwida

w posiadaniu p. Aleksandra Dybowskiego w Paryżu rue Rottembourg 16

I/1

Ks. Kordecki broni Częstochowy. Drzeworyt – Bildgrösse¹ wys. 17,2 x szer. 10. Dwie odbitki: 1-sza – zwykła – na grubszym żółtawym papierze wys. 20,4 x szer. 12,1* – z drukowanym u dołu podpisem tytułowym, jak wyżej – ciemniej odbita. 2-ga – na ciepło białym papierze wys. 18,8 x szer. 11,5 – bez tytułu u dołu – odbita jaśniej – lepsza wiele. Scena na murach. Na pierwszym planie obrońcy różnych typów (mieszczanie, szlachta) z toporami, rusznicami – jeden gład niesie wielki – armaty – pośród nich, nieco w głębi Kordecki z krzyżem w prawej wzniesionej ręce, lewą wskazujący punkty, których bronić trzeba. W głębi (tj. w perspektywie powyżej) klasztor częstochowski w aureoli – z dwóch stron unoszą się nad nim dwaj aniołowie, odrzucając z powrotem wystrzelone ku wieży kule i pociski armatnie. Figur na pierwszych planach – 12. Pod rameczką liniową drzeworytu z lewej strony podpis (pisanym alfabetem): „C. Norwid polonus fecit 1851”; z prawej – drukowanymi inicjalikami: LACOSTE AINE S.C. Mam

I/2

„*On n'allume point une chandelle pour la mettre sous un boisseau*”². Akwaforta – blado odbita – na ciepło-białym grubym papierze wys. 15,5 x szer. 10,2. Papier obcięty zda się równo wciśnięciem płytki. Dwie kondygnacje. W górnej – wys. 10 x szer. 10,2 cm – mała dziewczyna w łątanym ubraniu klęczy modląc się z książki leżącej na odwróconym do góry dnem korcu przy świetle tamże umocowanego świecznika. W dolnej – wys. 4,9 x szer. 10,2 – gromadka bogato ubranych dzieci (same popiersia) w wesołej rozmowie. Tytuł wypisany (z narysowanym inicjałem O) w dolnej kondygnacji u góry. Powyżej górnej kondygnacji, po prawej str[onie], nad brzegiem obrazka podpis dość dużymi literami: „C. NORWID. f. 1855”. W górnej połowie dolnej kondygnacji, z prawego boku, na samym rysunku, od dołu ku górze podpis powtórny drobnymi literkami: „NORWID f. 1855”. Mam

*Wszędzie tam, gdzie Przesmycki nie umieszczał przy liczbach jednostki miary, chodzi o centymetry.

¹ *Bildgrösse* (niem.) – wymiary kompozycji.

² *On n'allume point une chandelle [...] (fr.)* – „Nikt nie zapala światła i nie stawia go pod korcem”. Słowa Chrystusa z Ewangelii św. Mateusza (Mt 5, 15).

I/3

Pojenie żółciq. Akwaforta – linijna, bez tinty³ (pointe sèche⁴ czy miedzioryt) – wys. (Bildgröße⁵) 9,6 x szer. 6,6 (wcisk płyty wyc. 10,4 x 7 cm) – odbita brunatnosepiowym tonem na grubym białym papierze wys. 11,3 x szer. 7,8. Chrystus przybity do krzyża pochyła się i wyciąga głowę ku gąbce, którą na wygiętej trzcinie podaje mu człowiek w bluzie z ręką prawą przyłożoną grzbietem do czoła, widoczny tylko po pas. Na lewo od krzyża (ze strony widza) Matka Boska (stara kobieta), podtrzymywana od tyłu przez apostoła Jana; obie postacie widoczne również tylko po pas – i raczej tylko lewe strony postaci. W lewym (od widza) dolnym rogu, półkoliście ogarniając róg obrazu, podpis drobnymi inicjalikami w dwóch wierszach: „C. NORWID f./ 1856”. Unicum[?]. Drugi egzemplarz, odbity czarno-szarawo, zresztą identyczny prawie, w albumie Teof[ila] Lenartowicza *Umarli i żywi*⁶ (por. nasz jego katalog No 3). Fot[ografia] moja 8 x 5.

I/4

„*Lirenka* Teofila Lenartowicza”. Karta tytułowo-frontispisowa, odbita na tintach tłowych szarych różnej mocy czarno na białym grubym, z prawej strony gładko satynowanym, od tyłu zupełnie szorstkim papierze, wys. 15,9 x szer. 10,2. Cały rysunek objęty linijną ramką odległą o 1 milimetr od brzegu papieru. Opis kompozycji: [brak opisu w fotografii Przesmyckiego]. Nad rysunkiem tytuł w trzech wierszach – rysowany:

³ Tinta – tło jednolite, pokryte jasną farbą, na którym ciemniejszą farbą odbija się rycinę.

⁴ *Pointe sèche* (fr.) – dosł. rylec grawerski.

⁵ Zob. przypis 1.

⁶ Album pamiątkowy, złożony z listów, wierszy, fotografii, rysunków etc. od znajomych i przyjaciół. Znajdowało się w nim ok. 20 prac plastycznych i kilka tekstów Norwida (Biblioteka PAU Kraków, sygn. 2029).

LIRENKA

Teofila Lenartowicza

Pod rysunkiem samym, z prawej (od widza) strony: „prze-rysował w poezyi NORWID”, a nieco niżej, w samym prawie prawym rogu, tytuł specjalny: ZŁOTY KUBEK⁷.

Z lewej (od widza) strony, w samym rogu, na tle tintowym⁸[?] jeszcze: „ryt: JBD”⁹.

Doskonała odbitka. Mam.

[W autografie brak jednej karty]

II/3

Solo. Egzemplarz litografii, obcięty do wymiarów: wys. 16,8 x szer. 23,8, bez marginesów i podpisu tytułowego oraz firm drukarza i litografa, zatonowane tu i ówdzie niedbale ciemnosepiową tintą¹⁰, na ciepłobiałym, grubym, średnio satynowanym papierze. Opis kompozycji: [brak opisu w autografie Przesmyckiego]. Z lewej od widza str[ony] u dołu, w odległości 4,9 cm od lewego i 1 cm od dolnego brzegu podpis ozdobny na samym rysunku: „CNorwid: f.” – i w drugim, niżej, wierszu data: „1861”. Do egzemplarza, z lewej strony, w pośrodku przylepiona, wyrwana z notesu zda się, kartka biała kratkowana, wys. 13,6 x szer. 8,8, z napisem na górnej połowie nieb[ieskim] ołówk[iem]:

„Esquisse réputée comme / dangerense par la / Censure de Varsovie lors / des Manifestations / nationale en 1862. / (x)”¹¹

Fot[ografia] Well[isza].

⁷ Jest to tytuł jednego z wierszy T. Lenartowicza, pochodzącego ze zbioru poetyckiego *Lirenka*; wiersz ten stał się inspiracją dla Norwidowego projektu okładki do całego tomiku.

⁸ Od *tinta* (fr.); zob. przypis 3.

⁹ Inicjały Józefa Bohdana Dziekońskiego, który wykonał miedzioryt do okładki zbiorku Lenartowicza na podstawie rysunku Norwida (T. L e n a r t o w i c z. *Lirenka*. Poznań 1855, nakł. J.K. Żupańskiego).

¹⁰ Zob. przypis 3.

¹¹ *Esquisse réputée comme [...]* (fr.) – „Szkic uznany za niebezpieczny przez Cenzurę w Warszawie w czasie manifestacji narodowych w 1862”. Więcej na ten temat pisze brat Norwida Ksawery z 30 listopada 1861: „Sztuch twój roboty z napisem *Solo* nie chcą mi wydać z Cenzury, jak chyba za złożeniem deklaracji pod najsurowszą osobistą odpowiedzialnością, że dla siebie go zatrzymam i rysunku tego sprzedawać ani rozdawać nie będę. Dopytywałem się artystów twych znajomych, jakie jest znaczenie rysunku tego, w którym rzeczywiście nic przeciwnego miejscowym przepisom dopatrzeć nie można. Odpowiedziano mi, że to znaczy *samotność*, co zresztą wyraz *solo* potwierdza. Zostawiam jednak rycinę cenzurze do dalszego rozpatrzenia, bo nią w ten sposób rozporządzać nie mogę, żebym dla siebie wyłącznie zatrzymał, kiedy wola twoja nie była taka” (cyt. za: *Cypriana Norwida pism zebranych* t. A cz. II. Oprac. Z. Przesmycki. Warszawa–Kraków 1911 [recte: 1912] s. 1083-1084; zob. też obszerny komentarz Miriama).

II/4

*L'Echo des Ruines*¹². Litografia z piórkowego rysunku, czarno odbita na średniogrubym satynowanym papierze szer. 21,8 x wys. 17. Egzemplarz ten – niedbale zatonowany w różnych miejscach sepią. Mężczyzna w średnim wieku, z wąsami, w łątanym na ramieniu kaftanie, siedzi czy leży wsparty na łokciach (widoczny w popiersnym profilu, zwróconym w prawo) nad papierami rozłożonymi na ziemi. Przed nim, w głębi, od prawej strony, zwaliska i ruiny na głazach układają się w olbrzymie głoski wyrazu: „NEMESIS”. Po prawej stronie, u dołu, w samym rogu, za krze[wem] ostu, data: „1861” i monogram: „CN” [wiązany]. Poniżej, pod dolnym brzegiem obrazka, firma: Lith. St Aubin, Pas. Verdeau, 30. Tytuł, u dołu, pośrodku, w odległości 1 cm od dolnego brzegu obrazka, drukiem litograficznym. Fot[ografia] Well[isza].

III/1

Pierwszy rysunek do późniejszej akwaforty: *Sybilla* – piórkem, tuszem, i lekko tonowany tu i ówdzie sepią, na średniogrubym, gładkim białym papierze wys. 10,7 x szer. 6,2 cm, naklejonym na nieco większą kartkę cieńszego nieco i bardziej poszarzałego papieru wys. 12,1 x szer. 7,2. Stara kobieta w fałdzistej sukni i wielkim kapturze na głowie siedzi przodem do widza, z głową zwróconą w $\frac{3}{4}$ ku prawej str[onie], z prawą ręką wspartą na kosturze, z lewą spoczywającą na kolanach. Z prawej (od widza) strony, od dołu ku górze, przy samym prawym brzegu obrazka, podpis i data: „C. Norwid 1856”. Fot[ografia] moja 8,9 x 5 cm.

III/2

Akwaforta *Sibilla*, robiona prawie bez tinty, samymi kreskami, odbita (na tym egzemplarzu) bez śladu wciśnięcia płyty, czarno, na białym, matowym, grubym papierze. Sam obrazek wys. 12 x szer. 6,5. Wielkość z rameczką liniową dookoła, poza którą podpis i data odbite płytką wys. 13,4 x szer. 8. Wielkość papieru: wys. 14,9 x szer. 10,9. Odbitka jasna, nie przezczerniona. Na akwafortcie – postać wynioślejsza niż na rysunku, bez zgarbień, mniej dobrodusza, a więcej mocy mająca. Tytuł na rysunku, u dołu, w pośrodku, pod nogami postaci, czarniejszymi liniami: „SIBILLA”. Podpis z datą – jeden na samej akwafortcie, w prawym (od widza) górnym rogu: „CNorwid f./ 1863” (rok

¹² *L'Echo des Ruines* (fr.) – *Echo ruin*.

mało wyraźny, ale zda się 3 na pewno) [CN w formie monogramu wiązanego]. Drugi podpis z datą z lewej od widza strony, pod rameczką linijską, otaczającą obrazek w odległości 6-7 milimetrów: „C. NORWID. 1864”.

III/3

Akwaforta *Sforza w więzieniu*, liniami i tintą¹³, odbita brunatno na białym grubym papierze. Śladu wciśnięcia płyty nie ma. Obrazek otoczony tuż na swym skraju cieniuchną rameczką linijską. Druga, również cienka rameczka linijska w odległości mniej więcej pół centymetra od brzegu obrazka. Wymiary: sam obrazek – wys. 9,1 x szer. 7,5. Wielkość z drugą rameczką wys. 10,4 x szer. 8,8. Papier obcięty tuż przy drugiej rameczce, ma przeto jej wymiary. Podpisów na akwafortcie ani tytułów żadnych – na tym egzemplarzu – nie ma. W prawym od widza, górnym rogu – niewyraźne ślady jakby czegoś wydrapanego. U dołu pośrodku – również jakby ślad wydrapanego podpisu. Pod obrazkiem, z lewej od widza strony, wyciśnięta pieczętka znana Norwida: C. NORWID – zachodzi górnym brzegiem na pierwszą rameczkę akwaforty.

III/4

PYTHIA. Akwaforta, kreskami i tintą¹⁴, odbita czarno na cieniuchnym ciemnożółtym (china¹⁵) papierze i naklejona na nieco większej grubej białej karcie. Wymiary: sam obrazek wys. 9,2 x szer. 8,8. Papier żółty china wys. 11,6 x szer. 10,9. Gruba biała karta wys. 12,2 x szer. 11. Odbitka ciemna bardzo. Śladu wciśnięcia płyty nie ma. Tytuł na samej akwafortcie w lewym górnym rogu, naprzeciw podniesionej dłoni, czarnymi grubszymi rysunkowymi literami: PYTHIA. Podpis z prawej strony, poniżej (o 2-3 mm) dolnego brzegu obrazka, rysowany na płytce i z niej razem z akwafortą odbity cienkimi inicjalikami: „C. NORWID f. 186” (ostatnia cyfra zupełnie niedociśnięta). Całość naklejona na prawej połowie karty dość grubego białego papieru wys. 16,8 x szer. 24,5. Pod naklejoną akwafortą podpisano nieb[ieskim] ołówk[iem] ręką Norwida:

¹³ Zob. przypis 3.

¹⁴ Zob. przypis 3.

¹⁵ *china* – trudno jednoznacznie określić znaczenie tego słowa: czy jest to angielski przymiotnik *chiński*, czy, również angielski, rzeczownik – dosł. *porcelana*, co znaczyłoby coś delikatnego; w tym przypadku papier.

„acheté par chanteur chez un brocanteur dans la rue”¹⁶.

Na tejże karcie z lewa od góry przyklejono wycinek z jakiegoś katalogu¹⁷ z następującymi nazwiskami artystów:

Nonjon¹⁸ (Mme V^e de) *soc. perp.*¹⁹

Norblin (Séb.)²⁰ † *peintre*²¹, gr. pr. de Rome²²

Normand (Charles Victor)²³ *graveur*²⁴, gr. pr. de Rome²⁵, mention honorable²⁶

Norwid (Cyprian de) *peintre*²⁷, *graveur*²⁸

Noterman (Zacharie)²⁹ *peintre*³⁰

Noubel (François Sol[--?]Modestic)³¹ *peintre*³²

Nourrigat (Pierre Auguste Jules)

Nozerine (Claude) *peintre de paysage*³³

¹⁶ *Acheté par chanteur* [...] (fr.) – zakupione od sprzedawcy staroci na ulicy. Uwaga ta odnosi się zapewne do faktu, potwierdzonego przez Annę Dybowską (najstarszą córkę Józefa Dybowskiego), w relacji złożonej w 1908 r. Leopoldowi Welliszowi, iż Norwid kupił niegdyś w jakimś antykwariacie „za dwa sous” własną akwafortę *Sybilla*. Zob. komentarz Gomulickiego PWSz 11, 365.

¹⁷ Edytorom nie udało się ustalić, o jaki katalog tu chodzi.

¹⁸ Nie udało się odszukać żadnej informacji na temat tego nazwiska.

¹⁹ *soc. perp.* – być może to jakiś skrót od francuskich słów *société* (towarzystwo, stowarzyszenie) i *perpétuel* (ciągły, stały). Trudno stwierdzić, co oznacza: nazwę własną?

²⁰ Sébastien Norblin (1796-1884), francuski malarz, specjalizujący się w scenach mitologicznych, rodzajowych. Sporo uwagi poświęcał też tematyce religijnej. Prix de Rome otrzymywał dwukrotnie: w 1822 i w 1825 r.

²¹ *Peintre* (fr.) – malarz.

²² Chodzi o Prix de Rome, przyznaną (od 1664 r.) przez Académie Royale de Peinture et de Sculpture (założoną w Paryżu) specjalną nagrodę dla jej wyróżniających się uczniów. Nagroda umożliwiała im dalsze studia we Włoszech, od 1666 r. w Académie de France à Rome.

²³ Charles Victor Normand (1814 -?), francuski malarz portrecista, twórca grafik. Otrzymał Prix de Rome w 1838 r.

²⁴ *Graveur* (fr.) – sztycharz.

²⁵ Zob. przypis 22.

²⁶ *Mention honorable* (fr.) – wyróżnienie.

²⁷ Zob. przypis 21.

²⁸ Zob. przypis 24.

²⁹ Zacharie Noterman (Noffereman; 1820-1890), artysta belgijski, malarz scen rodzajowych.

³⁰ Zob. przypis 21.

³¹ François Noubel (XIX w.; data urodzin i śmierci nieznana; malarz francuski pochodzący z Tuluzy, uczeń l’Ecole des Beaux Arts de Toulouse. Debiutował na Salonie w 1864 r.

³² Zob. przypis 21.

³³ *Peintre de paysage* (fr.) – pejzażysta (v. malarz pejzażysta).

Nion (Pierre Marde) graveur³⁴, soc. perp³⁵.

IV/1

*Dialogue des morts (Rembrandt – Phidias)*³⁶. Akwaforta – kreskowo-tintowa – odbita czarnobrunatnym tonem na grubym, białym, później obcięтым zda się papierze. Wymiary samego obrazka: wys. 15,1 x szer. 11,4. Z podpisem: „wys. 15,7 x szer. 11,4”. Wielkość papieru: wys. 16,5 x 12 cm. Wciśnięcia płyty na papierze nie znać; widać sięgała poza wielkość obecną papieru. Odbitka dobra, wyrazista, średniociemna. Tytuł – u dołu – pod obrazkiem – pierwsza połowa („dialogue des morts”) dużymi i jakby drukowanymi literami, druga („Rembrandt – Phidias”) – pochyłymi i jakby na płycie robionymi. Kropki nie u dołu, ale pośrodku: „DIALOGUE · DES · MORTS · (Rembrandt – Phidias)”. Podpis na samej akwafortce, po lewej od widza stronie, przy lewym brzegu obrazka od góry ku dolnemu rogowi: „CNORWID. f./ 1872” (przerobione z 1871). Mam.

IV/2

Śpiący na draperiach leżących nagi aniołek czy amerek skrzydlaty, bokiem do widza, a górną połową ciała i twarzą zwłaszcza zwrócony en face. Głowa po prawej str[onie], nogi po lewej (od widza). Głowa wsparta na podłożonej lewej ręce, prawa, opuszczona ku ziemi, przytrzymuje jakąś zabawkę fantastyczną w kształcie motyla czy konika polnego. Bardzo staranny rysunek konturowy piórkim. Może kopia z czegoś. Po prawej stronie u dołu zwykła pieczętka Norwida pod samym skrajem rysunku: „C.NORWID”. Na cienkim białym papierze (wys. 6,2 x szer. 12,3, z zaokrąglonymi górnymi rogami tak że wys. z boków 4,3), naklejonym na szary gruby papier tejże wielkości (jeno bez zaokrąglania górnych rogów).

IV/3

Szara gruba karta albumowa – wys. 29,5 x szer. 23,7. Na niej naklejone: z lewej strony:

³⁴ Zob. przypis 24.

³⁵ Zob. przypis 19.

³⁶ *Dialogue des mortes* [...] (fr.) – *Rozmowa umarłych (Rembrandt – Fidiasz)*.

a) Głowa (po szyję) młodego dziewczęcia, zwrócona w $\frac{3}{4}$ ku prawej stronie, w ciemnym kapturku, podbitym czerwienią, widoczną na odwinięciu nad czołem i z boków twarzy, z ciemną jakby woalką do pół twarzy (do końca nosa) i z efektami świetlnymi na całej twarzy. Tło ciemne, prawie czarniawe. Akwarela z gwaszowymi tu i ówdzie światłami (białymi); w tle – gwoli ściemnienia – linijne (pędzelkiem zda się) czarne kratkowanie gęste. Na grubym, białym papierze wys. 10,6 x szer. 8,2, z przyciętymi skośnie obu górnymi rogami (skutkiem czego wysokość boków 8,8, a szerokość górnego brzegu 4,5 cm. Żadnych marginesów, zamalowane od brzegu do brzegu. Podpisu, tytułu ani daty nie ma. Fot[ografia] moja.

b) Głowa (po pierś) młodej kobiety, w ciemnoblond włosach, w niebieskawej sfałdowanej chustce na głowie. Pierś w profilu zwróconym w lewo, ale głowa obrócona w $\frac{3}{4}$ ku widzowi.

Akwarela z gwaszowymi gdzieniegdzie blikami³⁷ na dość grubym białym papierze wys. 9,7 x szer. 7,3 cm. Na ciemnym, prawie czarnym tle znac z prawej strony u góry jakieś kratkowanie czerwone. W dolnym prawym rogu, na ramieniu kobiety grubo pędzelkiem, ciemną farbą cyfry: „C.N”. Fot[ografia] moja.

Z prawej strony:

Od góry:

c) tancerka. Postać cała w ruchu – z rozwianymi włosami na głowie i z uniesionym w lewej ręce skrajem sukni. Rysunek konturowy tuszem (pędzelkiem), zatonowany blado akwarelą i gwaszem (suknia bladoniebieska), stanik bladoróżowy, i tym twarz i ręce, włosy ciemne (ku niebieskości). Tło u dołu tylko szarawe, u góry nagi papier biały. Na białym cienkim matowym papierze wys. 18,3 x szer. 9,2. Bez podpisu, daty i tytułu. Fot[ografia] moja.

Od dołu:

d) DEBORA. Głowa po pierś młodej dziewczyny o rudawych włosach i nie-ruchomie zapatrzonym wzroku, w złotóżółtej sukni widzialnej poniżej szyi. Z obu stron głowy, w tle jakby dalekiej równiny, szkicowe zielone kontury dwóch palm dalekich. Tytuł u góry, nieco z prawa, inicjalikami tąż zieloną farbą. Akwarela uzupełniona piórkowymi sztrychami ? i hachures’ami³⁸ (ton

³⁷ Z niem. *blick* – spojrzenie, rzut oka; skupione odbicie światła, zaznaczane na obrazie jasną farbą. Bliki stosowano w malarstwie (w technice olejnej, pastelowej i akwarelowej) dla podkreślenia połyskliwości niektórych elementów, np. zbroi.

³⁸ *Hahures* (fr.) – kreskowania.

ogólny – różowawy) na białym cienkim papierze wyciętym w owal: wys. 9,8 x szer. 7,2. Z prawej od widza strony – między warkoczem i szyją dziewczyny – podpis i data ciemną farbą: „Norwid/ 1857” [czy 1864 czy 1867]. Fot[ografia] moja.

[Brak jednej kartki opisu Miriama]

V/2

Przyklejony arkusik szarego pakowego papieru, na którym na 2 i 3 str[onie] przyklejone wycinki drukowane z książek czy przeglądów francuskich – o znaczeniu w pięknie – szyi, rąk, palców, podbródka, piersi. Na marginesach noty ołówk[iem] Norwida. Na 4 stronie reprodukcja grubosiatkowa z ołówkowego czy węglowego rysunku M. Héberta (zapewne chodzi o Ernesta Antoine’a Augusta Héberta [1817-1908]), przedstawiającego młodą dziewczynę w draperyjnym kostiumie.

V/3

Na karcie szarej wys. 29 x szer. 23,4 – nalepione:

Z lewej strony:

od góry:

a) Tyłem obrócona kobieta w różowej sukni wolnej (cała postać) oparta rękoma o szaro-ceglasty mur przed nią. Rysunek konturowy tuszem pędzelkiem, zatonowany różowościami i szarościami, na dość grubym, białym papierze wys. 11,6 x szer. 6,8. Wszystkie cztery rogi nieznacznie na skos ucięte. Bez podpisu, daty i tytułu.

od dołu:

b) Siedząca kobieta w białych kapturze i płaszczu fałdzistym, ze złożonymi na piersiach rękoma i wzrokiem wzniesionym w górę. Cała postać, prawie do stóp, zwrócona w $\frac{3}{4}$ ku prawej stronie. Rysunek pędzelkiem, tuszem, zatonowany szarościami akwarelowymi i światłami gwaszowymi. Tło koło głowy i piersi – ciemne, indygo. Papier średniogrubo, biały, wys. 13 x szer. 8,5. Cztery rogi skośnie ucięte. Bez podpisu, daty i tytułu.

z prawej strony:

od góry:

c) Młoda kobieta, dekultowana, w fałdzistym długim płaszczu na ramionach, stoi (w całej postaci) w $\frac{3}{4}$ zwrócona ku lewej stronie. Akwarela (kolory: szary,

niebieski, brązowy, biały), wzmacniana tuszowymi hachures³⁹ i węglowymi liniami, na białym, grubym, matowym, sztywnym papierze, wys. 16,8 x szer. 9,6, nierówno poobcinanym. Z prawego boku, pośrodku wysokości, poziomo od figury ku brzegowi, podpis i data: „NORWID/ 1861”(?).

od dołu:

d) Od lewej strony główka kobieca w kapelusiku zsuniętym w tył, zwrócona profilem ku prawej, a od prawej widziana od tyłu głowa jasnowłosego, ufryzowanego młodzieńca. Akwarelką obie, z hachures⁴⁰ węglowymi. Tło zielone i zielono-żółte. Barwy postaci szaro-sepiowo-żółtawe. Na kartce dość grubego białego papieru wys. 7,4 x szer. 10,1. Bez podpisu, tytułu i daty.

V/4

Ostatnia strona szarego półarkusza albumowego pusta.

VI/1

Pierwsza strona szarego, albumowego grubego półarkusza (4 str[ony]) – wys. 28 x szer. 22. Na niej naklejone:

Z lewej strony:

od góry:

a) W $\frac{3}{4}$ ku lewej, głowa (po pierś) młodej kobiety o wielkich ciemnoblonde włosach, spiętych na wysokości skroni na lewym boku głowy, rozpuszczonych na prawym. Akwarela, wzmacniana tuszowymi liniami i kreskami (pędzelkiem). Główne kolory różowy i brunatny, w tle zielony, szary i niebieskawy. Na papierze białym, dość cienkim, wys. 13,3 x szer. 11,7. W prawym dolnym rogu, od dołu ku górze, wzdłuż prawego brzegu, wielkim czarnym pismem: „NORWID 1863”.

od dołu:

b) W $\frac{3}{4}$ zwrócona ku prawej, siedząca cała postać damy w średnim wieku, w białej sukni i płaszczu i w kapeluszu słomkowym z dużą na przodzie kokardą ze wstążki. Akwarela, wzmacniana kreskami tuszowymi. Tło zielonawo-niebieskawe. W postaci kolory: biały, brunatny, żółtoochrowy i indygowy. Na dość grubym białym papierze wys. 10,4 x szer. 7,5. Trzy rogi – oprócz górnego prawego – skośnie przycięte. Mam fotogr[afię].

³⁹ Zob. przypis 38.

⁴⁰ Zob. tamże.

Z prawej strony:

od góry:

c) Główka młodej jasnowłosej uśmiechniętej dziewczyny z rozpuszczonymi włosami, w $\frac{3}{4}$ od prawej strony ku lewej zwrócona. Tło ciemne, brunatne i fioletowe. Akwarela na białym cienkim kawałku papieru wys. 8,5 x szer. 6. Cztery rogi skośnie obcięte. Bez tytułu, podpisu i daty.

od dołu:

d) Młoda panna jasnobłond siedzi w białej sukni i płaszczu z gołą głową (włosy rozpuszczone) na murku jakimś nad morzem, w $\frac{3}{4}$ ku lewej stronie obrócona ku widzowi. Za nią jakby morze. Rysunek tuszem pędzelkiem podkolorowywany akwarelą. Na papierze białym średniogrubym wys. 11 x szer. 7,5. Z prawej stronie, nieco niżej ramienia postaci, od figury ku prawemu brzegowi poziomo, podpis i data: „Norwid/ 1851” (czy 1861).

VI/2

Z lewej strony od góry naklejona błada akwarela wzmocniana ołówkowymi czy kredkowymi hachures⁴¹ Na szarym cienkim papierze wys. 16,7 x szer. 10. Urywek z jakiejś większej całości. Pośrodku klęczy zwrócona w $\frac{3}{4}$ ku prawej stronie młoda jasnowłosa kobieta w przejrzystych szatach; nieco powyżej, prawie w prawym górnym rogu widać ręce jakiejś postaci założone przed sobą, pod piersiami. Prawy dolny róg zajmują ciemniej zaznaczone schody od podwyższenia, na którym klęczy młoda kobieta. Na jednym z tych stopni było napisane, od lewa ku prawej skośnie, wielkimi literami ołówkiem czy węglem „NORWID”; potem to zatarto nieco, a nieco wyżej powtórzono podpis mniejszymi nieco literami, czarną farbą: „C. NORWID”.

VI/3

a) – u góry w pośrodku – młoda blond (ciemno) dama z odchyloną w tył głową dotyka prawą ręką bransolety z napisem „Norwid” na wzniesionej w górę czyjejś ręce. Suknia ciemna, tło zielone. Popiersie w profilu ku prawej, głowa w $\frac{3}{4}$ ku widzowi. Akwarela wzmocniana tuszowymi hachures⁴² na białym średniogrubym papierze wys. 12 x szer. 13,1. Podpis drobnymi inicjalikami na

⁴¹ Zob. tamże.

⁴² Zob. tamże.

bransoletce: „C. NORWID”. Nieco poniżej, na obnażonej ręce data: „1857”. Mam fotogr[afię].

b) po lewej u dołu – główka (po szyję) en face młodej panienki, różowej i jasnowłosej. Rysunek kredką, blado podbarwiony akwarelą – na grubym białym papierze wys. 7,7 x szer. 6,9. W dolnym prawym rogu cyfry pędzelkiem: „C. N”. Typ niespokojny, sensualny.

c) po prawej u dołu – główka (po pierś) młodego dziewczęcia jasnowłosego, zwrócona w $\frac{3}{4}$ ku lewej stronie. Rysunek ołówkowy, podkolorowany blado ekrami⁴³ i szarościami przeważnie akwarelą – na grubym białym papierze wys. 9,5 x szer. 7. Typ spokojny, dobry, pogodny. W lewym dolnym rogu cyfry grube niebieskawe pędzelkiem: „CN”. Warta fotografii.

VI/4

Ostatnia strona szarego arkusza czy raczej półarkusza albumowego pusta.

VII/1

Pierwsza strona różowego grubego arkusza 4-stronowego albumowego, wys. 28,7 x szer. 22,7.

a) na lewo u góry – naklejone na przylepionej ćwiartce czerwonego bibu-lastego papieru, wys. 10 x szer. 9,6, dwa rysunki tuszem, piórkiem i pędzelkiem: a₁ stojąca przodem kobieta z jakimś koszem na głowie – na białym pap[ierze] wys. 8,5 x szer. 4,3. W prawym górnym rogu od dołu do góry, wzdłuż prawego brzegu – podpis, data i miejsce: „CNORWID / 1846 / w Perugii”⁴⁴; a₂ – tyłem stojąca kobieta w rozpiętym gorscie – na owalnym białym papierze wys. 5,1 x szer. 4,1. Z prawego boku, w pośrodku wysokości, od dołu do góry, napis: „C. NOR: / w Perugii”.

a) na prawo u góry – na kawałku szarego papieru wys. 8,5 x szer. 9,5 – naklejony: rysunek węglem czy bardzo miękkim ołówkiem, podkolorowany szaro, różowo i różnymi tonami sepii na białym papierze wys. 8 x szer. 8,8. Dwie kobiety (damy) w kapeluszach o typie tyrolskim, z piórami, zwrócone tyłem do

⁴³ Chodzi o barwę *écru* (fr.), czyli kremową.

⁴⁴ Ten i następny rysunek, a zwłaszcza zapis dotyczący miejsca wykonania, świadczą o tym, że Norwid w czasie podróży do Włoch przebywał w Perugii, czego nie odnotowuje Gomulicki w itinerarium poety (zob. PWSz 11, 180-181). Dziwić może tylko data roczna, wpisana na rysunku – „1846”: Norwid przebywał we Włoszech rok wcześniej, zaś cały r. 1846 spędził w Berlinie, a później w Brukseli i w Ostendzie.

widza, idą po przekątnej ku prawemu brzegowi. Lewej damy profil widoczny, prawej – zgubiony. Popiersia nieco poniżej ramion.

a) na lewo – w drugim na wysokość rzędzie: Portrecik szkicowy damy w kapelusiku tyrolskim. Po szyję. Profil zwrócony w lewo. Rysunek węglem i ołówkiem niebieskim, podkol[orowany] sepią, na biał[ym] prążk[owanym] pap[ierze] wys. 6,8 x szer. 5 – naklejonym na szary papier wys. 7,3 x szer. 5,5.

a) na prawo – w drugim na wysokość rzędzie: wycinek z jakiegoś sztychu: niewiasta grecka, jakby modląca się; za nią trzy inne.

a) na lewo – w trzeciej kondygnacji: nago, rudowłosa kobieta, siedząca ze wspartą na lewej ręce głową. Rysunek węglem i piórkiem (tuszem), podkolor[owany] sepią oraz niebieską i szarą farbą na biał[ym] pap[ierze] wys. 6,3 x szer. 6,8, lewy górny róg ucięty

a) na prawo – w trzeciej na samym dole kondygnacji: portrecik szkicowy węglem, podkolor[owany] sepią i różową farbą na białym pap. wys. 5,9 x szer. 4,5, naklejonym na szary papier wys. 7,3 x szer. 5,8. Młoda panna, w profilu ku prawej – nieco poniżej ramion.

VII/2.

Druga str[ona] różowego arkusza pusta.

VII/3.

Trzecia strona różow[ego] arkusza:

a) u góry – przez całą szerokość: Szkicowa kompozycja akwarelowa: dziecko, po ramionka, zwrócone w $\frac{3}{4}$ ku prawej, podnosi coś do ust. Od prawej str[ony] jakby zlatuje ku niemu, widoczna w profilu ku lewej, głowa i skrzydła anioła coś szepczącego dziecku do ucha. Sepie, zielenie, czernie, niebieskości. Tło od lewa, za dzieckiem, bardzo ciemne. Światło skupia się na głowie anioła i lewej stronie twarzy dziecka. Na grubym, prążkow[anym], matowym papierze wys. 13,2 x szer. 18,1. U dołu, w praw[ym] rogu, nieb[ieskim] ołówkiem podpis: „Norwid” i niewyraźna data: „18.7” (1857?). Mam fotogr[afię].

a) u dołu – z lewa: Portret chłopczyka – z wywiniętym kołnierzem i zachodzącymi na czoło włosami en face. Po ramiona. Rysunek węglem i wiszorkiem⁴⁵. Bardzo skończony i wygładzony. Na biał[ym] pap[ierze] wys. 10,6 x

⁴⁵ Wiszorek – zwinięty w wałek i ostro zakończony kawałek skóry, irchy lub papieru, służący do rozprowadzania cieni na rysunku węglowym, kredkowym lub pastelowym.

szer. 8,4, naklejonym na szary, nieco większy – wys. 10,8 x szer. 8,6. Oba papiery mają skośnie ucięte wszystkie rogi. Zda się – Tepy⁴⁶, nie Norwida.

a) u dołu z prawa: Dziecko siedzące z założonymi na piersiach rękoma. Cała figura – w $\frac{3}{4}$ ku lewej – głowa en face. Rysunek węglem czy b[ardzo] miękkim ołówkiem, podkolor[owany] na figurze sepią, na tle indygiem. Papier biały, gruby, wys. 11 x szer. 5,8.

VII/4

Czwarta strona różowego arkusza czy półarkusza – *pusta*.

VIII/1

Pierwsza strona jasnoszarego grubego arkusza 4-stronicowego:

a) u góry od lewej str[ony]: młoda kobieta w modnym neglizowym czy podobnym płaszczu i kapturku stoi z rękoma założonymi w pasie. Postać po kolana – en face. Rysunek węglem i ołówkiem, podkolor[owany] sepią, tuszem i nieb[ieską] farbą. Papier biały, średniogrubawy, wys. 12,8 x szer. 7,4. Dolny prawy róg obcięty skośnie. Mam fotogr[afię]

a) u góry od prawej str[onie]: kilka szkicowych i nieco karykaturalnych postaci, popiersi i głów kobiecych. Rysunek piórkiem (tuszem) podkolorowany zdawkowo: różowo, nieb[iesko] i szaro, na biał[ym], średnio grubym papierze, wys. 13,5 x szer. 9,5. Górne rogi skośnie obcięte.

a) u dołu – naklejone tuż obok siebie na białym papierze cienkim wys. 8,6 x szer. 11,2 i razem przyklejone do karty albumowej:

á) Głowa młodej kobiety – szyja w profilu ku prawej – twarz zwrócona prawie en face. Rysunek piórkiem (tuszem), podkolorowany sepią i szarą farbą, na białym, raczej cienkim papierze, wys. 8,6 x szer. 5. W dolnym prawym kącie podpis piórem (atramentem): „C. Norwid/ 1856” (?).

â) Główka (po piersi) młodej kobiety w profilu ku prawej. Rys. piórem i pędzelkiem (tuszem), podkolorow[any] sepią, na grubym, ciepłobiałym papierze wys. 8,6 x szer. 6,1.

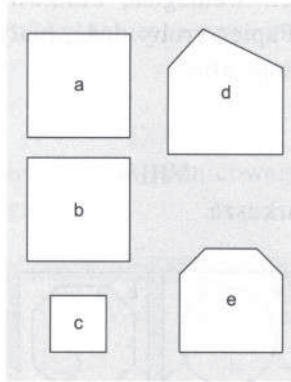
⁴⁶ Chodzi o Franciszka Tępe (1829-1889), polskiego malarza, portrecistę i miniaturzystę.

VIII/2

Druga strona VIII-go arkusza. W prawym górnym rogu naklejone na białym pasku papieru, jedna na drugą, trzy fotografijki: dziecko na fotelu, młoda dziewczynka, młodziuchna dziewczynka.

VIII/3

Trzecia strona VIII arkusza.

a) Młoda czarnowłosa dziewczyna z rozpuszczonymi włosami. Po pierś. W $\frac{3}{4}$ ku prawej. Głowa lekko wzniesiona w górę. Akwarela, mocna w tonie. Tło szarosepiowe, w szerokie hachures⁴⁷. Na białym grub[ym] pap[ierze] wys. 9,8 x szer. 7,1.

b) Głowa (po piersi) młodej kobiety z rozpuszczonymi i rozwianymi czarnymi włosami. En face. Akwarela – głowa tuszem, szarą i sepią. Tło – niebiesko-zielonawe hachures⁴⁸. Papier biały wys. 8 x szer. 7,1.

c) Kobieta siedząca (w profilu ku lewej) z twarzą do pół zasłoniętą trzymanym w ręce prawej wachlarzem. Przy niej – od lewej strony – młoda dziewczynka (widzialna tylko głowa i ramię) en face. Rysunek tuszem, pędzelkiem. Papier biały wys. 6,2 x szer. 5. Dolny prawy róg obcięty.

d) Rudowłosa, tęga kobieta w fałdz[istej] sukni, ze spadającymi po plecach aż do kolan włosami, z pochyloną w zadumie głową i wspartymi na prawym kolanie obnażonymi po ramiona rękami. Postać poniżej kolan, stojąca, w profilu ku lewej stronie. Przed nią pada wielki cień na ścianę. Podrysowane węglem

⁴⁷ Zob. przypis 38.

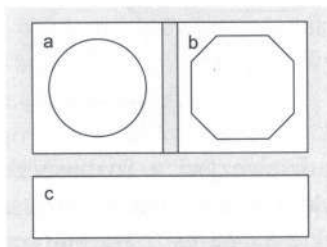
⁴⁸ Zob. tamże.

i tuszem. Figura podkolorowana akwarelowo rudawymi i szarolila tonami. Tło i cień – zielonkawe szarości. Papier biały wys. 11,3 x szer. 8,6. Górny brzeg ścięty w trójkąt, bok lewy wys. 10; bok prawy 10,2. W lewym dolnym kącie, od góry ku dołowi, podpis: „C. Norwid 18..”. Mam fotogr[afię].

e) Ciemna blondyna, młoda dziewczyna, z rozpuszczonymi włosami i załzawionymi oczami. Głowa po piersi. Ramiona i szyja w profilu ku lewej. Głowa zwrócona prawie en face. Akwarela, nader energiczna w tonach i werniksowana po wierzchu. W tle – głowa otoczona jakby nimbem zielonym, przechodzącym dalej w czarność i szarość, wzmagane kratkowymi hachures. Koszula na ramieniu gwaszem białym. Papier gruby dość, biały, wys. 12,5 x szer. 9. Oba górne rogi obcięte. Mam fotogr[afię].

VIII/4

Czwarta strona VIII-go arkusza.

a) Stara kobieta, po kolana, en face, siedząca z założonymi na piersiach rękoma i wspartą na lewej brodzie. Na głowie chusta zwisająca. Rysunek ołówkiem i piórkiem (tuszem) na owalu cienkiego białego papieru wys. 10,8 x szer. 6,9, naklejonym na podłużnym kwadracie (wys. 12 x szer. 7,6) innego białego papieru, i razem z nim przyklejonym do lewej połowy większego kawałka szarego papieru (wys. 12 x szer. 17,6), który dopiero przyklejony jest do karty albumowej. Na wysokości łokcia lewej ręki, po prawej stronie od widza, pośrodku wysokości, podpis: „Norwid / rysował / 1856.”. Mam fotogr[afię].

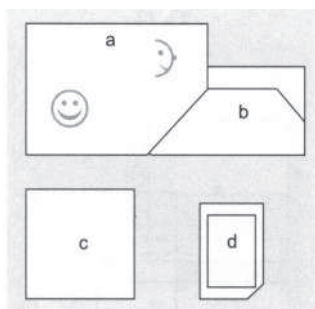
b) Stara kobieta, w chustce na głowie, siedząca przy stole ze wspartymi na nim i gestykulującymi rękoma. Po prawej od góry – nasłuchująca twarz młodej dziewczyny. Stara po pas, w profilu ku prawej. Młodej tylko twarz widoczna en face. Stara – rysunek sepia pędzelkiem, wzmagany i uzupełniany później węglem i ołówkiem; młoda – tylko węglem i ołówkiem później dodana. Rysunek – pierwotnie na białym cienkim papierze wys. 11,1 x szer. 8; z obciętymi 4 rogami, tak że boczne brzegi mają wys. 6,3, górny i dolny zaś – 3,6 i 4,1.

Rysunek zachodzi w lewym dolnym rogu i w prawym górnym na wtórą kartkę białą (są to późniejsze uzupełnienia węglem i ołówkiem), naklejonym później na większy kawałek bia[łego] pap[ieru] (wys. 11,7 x szer. 9,3) i razem z nim przyklejony po prawej stronie do szerokiego pasa szarego papieru (wys. 12 x szer. 17,6), który dopiero przyklejono do karty albumowej. W lewym górnym rogu pierwotnego papieru, od środka ku górze, widoczny podpis atramentem: „C. Norwid” – i początek obciętej z rogami daty: „180”. Mam fotogr[afię].

c) Od lewa – głowa kobiety w średnim wieku, od prawa – głowa staruszki chłopki w czepcu na głowie. Obie po ramiona, w profilach ku prawej. Rys. węglem na szarawym, szorstkim papierze wys. 9 x szer. 15.

IX/1

Pierwsza str[ona] ciemnoszarego 4-stronicowego arkusza grubego papieru z zaokrąglonymi prawymi rogami.

a) Głowa (po ramiona) młodej kobiety z rozwichrzonymi bujnymi włosami (od lewej strony) – i profil ku prawej (bez tyłu głowy po szyję) drugiej młodej kobiety. Akwarela tuszem i sepią, z lekkimi (na ustach) koloryzacjami pierwszej głowy. Na białym grubym papierze – wys. 13 x szer. 14,6. Dolny prawy róg ścięty, tak że prawy bok ma (od góry licząc) wysokości 5,5, dolny zaś brzeg (od lewa licząc) – 12,9. Przy lewym boku, pośrodku wysokości, pieczętka owalna: C. NORWID.

b) Głowa (po ramiona) kobiety średniego wieku w chuście na głowie, w profilu ku lewej. Rys[unek] węglem czy kredą i tuszem (piórkiem); z tłem podłożonym koło figury sepią. Na żółtoszarym papierze wys. 7,8 x szer. 5,4, z obcięciami obu górnymi rogami, naklejonym na grubym białym pap[ierze] wys. 8 x szer. 5,4 – i razem przyklejonym do karty albumowej, tak że lewy bok ukosem od góry ku dołowi chowa się pod rysunkiem a.

c) Popiersie młodej damy – w $\frac{3}{4}$ ku prawej. Akwarela w jasnych tonach. W dolnym prawym rogu: „C.N.” Papier biały, wys. 11 x szer. 7,3.

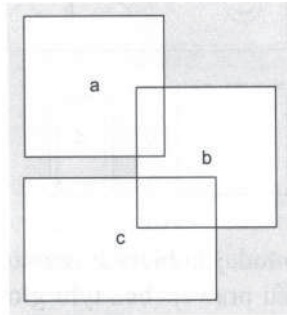
d) Młoda dziewczyna z rozpuszczonymi blond włosami siedzi z łokciem lewym opartym na kolanie i dotyka twarzy palcami lewej ręki. Po pas – w $\frac{3}{4}$ ku prawej. Rys[unek] węglem i tuszem (pędzelkiem), zakolorowany sepią, różem i szarością na figurze. Tło niebiesko lawowane. Papier szary wys. 9,9 x szer. 6, naklejony na pap[ierze] bia[łym] wys. 10,6 x szer. 6,6, i razem z nim przyklejony do karty albumowej.

IX/2

Druga strona arkusza. Przyklepiona z kartonem wraz fotografia zakonnicy leżącej na ciemno okrytym łożu, w habicie, z różańcem i książką do nab[ozęństwa] – (Model?)

IX/3

Trzecia strona arkusza.

a) Dwie młode panny w balowych strojach – brunetka od lewej, z różą we włosach, figurą en face, twarzą w $\frac{3}{4}$ ku lewej – blondynka od prawej w $\frac{3}{4}$ ku prawej – obie prawie w całej postaci (niżej kolan). Rysunek tuszem (pędzelkiem), lekko podbarwiony tu i ówdzie. Papier biały – wys. 15 x szer. 12,6. Pośrodku rysunku, w miejscu, gdzie stykają się suknie obu panien, podpis od dołu ku górze: „C. Norwid 1855”.

b) Głowa (po szyję) młodej kobiety z kędzierzającymi się w tyle włosami. Profil ku prawej. Rysunek węglem, podkolorowany sepią. Papier szarawy, wys. 10,4 x szer. 6,8. Rysunek ten przez przyklejenie zachodzi na rysunki a i c.

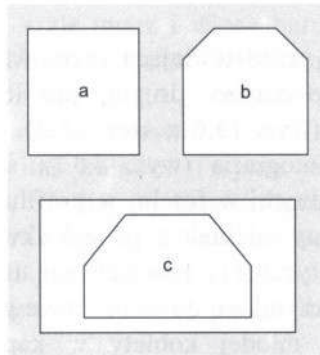
c) Młoda dziewczyna z rozpuszczonymi włosami i jakimś czółkiem na nich. Głowa po ramiona. En face. Rys[unek] piórkiem (tuszem), lawowany później tuszem i sepią. Tuż nad lewym ramieniem (od widza z prawej strony) podpis: „C. Norwid 1863”. W lewych – górnym i dolnym – rogach konturowe rysunki dolnej części twarzy. W lewym górnym rogu pieczętka owalna: „C. NORWID”. Papier biały, gruby – wys. 8,6 x szer. 12,8 cm.

IX/4

Czwarta strona arkusza. Przyklejony sztych konturowy. Nad śpiącą na łożu kobietą ulatuje postać druga kobieta. Przy łożu lampka grecka. Pod sztychem dopisano ołówkiem: „Flaxman”⁴⁹.

X/1

Pierwsza strona ciemnego żółtawo szarego arkusza z zaokrągl[onymi] prawnymi rogami.

a) Młoda kobieta w chuście na głowie, czytająca z zapalonym w książce, którą trzyma w obu rękach. Po pas. W $\frac{3}{4}$ ku prawej. Rysunek piórkiem (tuszem) pod-

⁴⁹ John Flaxman (1755-1826), angielski rzeźbiarz, rysownik, projektant, przedstawiciel klasycyzmu. Opis Miriama wskazuje, iż zamieszczona przez Norwida w albumie grafika to *Sen Penelopy* (*Penelope's dream*, 1792-1793, oł., piórem, atramentem, na papierze o wym. 21,6 x 29,3 cm). Oryginał tej pracy znajduje się obecnie w Royal Academy of Arts (Londyn), nr 03/3155 (zamieszczona jej reprodukcja za www.royalacademy.org.uk). *Sen Penelopy* stanowił element cyklu inspirowanych malarstwem wazowym ilustracji do *Iliady* i *Odysei* Homera, które Flaxman wykonywał wraz z innym cyklem greckim (do dramatów Ajschylosa) w czasie pobytu w Rzymie w latach 1787-1794. Prace te, spopularyzowane w formie rycin, wywarły ogromny wpływ na sztukę europejską XVIII i XIX w.

barwiony różowo na twarzy i rękach oraz sepią. Pap[ier] biały gruby, wys. 11,5 x szer. 6. Mam fotogr[afię].

b) Młoda dziewczyna o niskim czole i rozpuszczonych włosach blond, spoglądająca z ożywieniem w górę ku lewej. Głowa po ramiona. Te ostatnie i szyja en face, twarz w $\frac{3}{4}$ zwrócona ku prawej. Rysunek węglem, zakolorowany później całkowicie akwarelą. Twarz różowa, włosy i suknia na ramionach – sepią, tło zielonawe, ściemnione kratkowaniem czarnym. Papier gruby, biały – wys. 12,7 x szer. 9,8. Mam fotogr[afię] [kredką na marginesie].

c) Dolna połowa ciała (od pasa) kobiety siedzącej na krześle – z ogromną draperią rozłożystego ogona sukni. Rysowane ołówkiem i piórkiem, później powzmacniane sepią czy okrą i tuszem. Na białym pap[ierze] wys. 11,2 x szer. 13,8, ze ściętymi górnymi rogami, tak że boki mają wys. po 4 cm, a górny brzeg szer. 5 cm. Ten papier naklejony na drugi szary wys. 11,6 x szer. 14 i z nim razem przyklejony do karty albumowej.

X/2

Druga strona arkusza.

a) U góry – fotografia przedstawiająca rozmowę dwóch młodych kobiet: jednej (od prawa) strojnie bardzo, drugiej (od lewa) skromnie, habitowo ubranej. Pod tą fotografią (wys. 12,6 x szer. 15,3), przyklejoną tylko jednym bokiem – ukryta druga fotografia (wys. 7,5 x szer. 5,3) jakiejś kobiety w ubiorze dzisiejszym, siedzącej w fotelu, w profilu ku prawej.

b) U dołu – nieregularny odcinek z jakiejś akwareli. Od lewej strony – widać głowę jakiejś ekstatycznie i boleśnie zapatrzonej rudowłosej młodej dziewczyny; po prawej – przytulone do siebie dwie głowy: uśmiechniętą jakby złośliwie młodzieńca czy młodej kobiety w kapturze ciemnym i starca siwobrodego w turbanie. Nad tymi głowami czerwieniejące na tle ciemnoszarych chmur gałęzie drzew ogrodu i pomiędzy chmurami jasne oka błękitu. Na białym, grubym papierze. Wys. lew[ego] brzegu 10 cm, prawego (od góry) 5,7; szer. górn[ego] brzegu 19,5, dolnego – (mniej więcej) 14. Obcięcie u dołu zupełnie nieregularne. Mam fotogr[afię].

X/3

Trzecia strona arkusza.

a) Główka (po ramiona) uśmiechniętej dziewczyneczki z rozpuszczonymi włosami. En face; twarz w $\frac{3}{4}$ ku prawej. Rysunek węglem, wzmacniany tuszem pędzelkiem. Wielkość rysunku: wys. 6,4 x szer. 6,5. Mam fot[ografię].

a₁) Na tymże papierze u dołu – główka (po szyję) tej samej, zda się, dziewczynki w profilu ku prawej. Rysunek węglem. Wys. rysunku 5,3 x szer. 4,2. Papier szary (górny brzeg 6,4, dolny 4,2, lewy bok 11,5, prawy 6,3) naklejony na nieco większy biały (górny brzeg 7, dolny 5,3, lewy bok 12,8, prawy 7,4), z nim razem przyklepiony w prawym górnym rogu na szary papier wys. 22,9 x szer. 12,5, który dopiero przyklejony jest do karty albumowej.

b) Głowa (po szyję) dziewczynki czy chłopaczka, en face. Szkic akwarelowy. Twarz mocno różowiona, tło jasnozielone, włosy ciemne (tuszem), sukienki brzeg szarawy. Na białym pap[ierze] wys. 4,8 x szer. 3,3.

c) Głowa tejże, zda się, co pod a) dziewczynki, po ramiona, en face. Wyraz twarzy mniej figlarny. Rysunek węglem, wzmacniany tuszem. W prawym dolnym rogu cyfra: „C. N.”. Na szar[ym] pap[ierze] wys. 7,1 x szer. 5,2, naklejonym na nieco większy biały (wys. 8 x szer. 6) i z nim razem przyklepionym z lewa u dołu do szarego papier. (22,9 x 12,5), który przyklejono do karty albumowej. Mam fotogr[afię].

d) Głowa dziewczynki (po pierś) z rozpuszczonymi włosami, en face. Rysunek węglem, wzmacniany na sukience tuszem. Papier biały wys. 9 x szer. 5,8. Tło przypomina Norwida – ale twarz i włosy bardzo gładzone i wiszorkowane⁵⁰ – zbliżają się do VII/3 b) – i raczej wskazują Tepę⁵¹.

e) Dzieciątko nagie, z nimbem nad głową, stoi en face, zwrócone wszakże górną połową ciała w $\frac{3}{4}$, a twarzą prawie w profilu – ku prawej stronie. Lewą rączką opiera się na czyimś kolanie. Trzyma je za nią jakaś ręka, druga obejmuje je w pół. Kopia, zda się, z jakiegoś dawnego obrazu. Rysunek ołówkiem, lekko podkolorowany na figurze; tło od prawej strony założone ciemnawo tuszem. Na ciemnożółtym papierze wys. 11,4, szer. u góry 8,6, u dołu 7,9. Wycinek nieregularny. Lewym górnym rogiem rysunek ten podchodzi pod akwarelkę b.

X/4

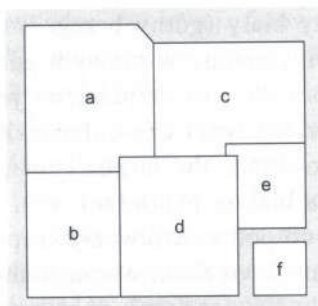
Czwarta str[ona] arkusza pusta.

⁵⁰ Zob. przypis 45.

⁵¹ Zob. przypis 46.

XI/1

Pierwsza stronica jasnożółtego arkusza.

Szkicowe podobizny małych dziewczynek:

a) W całej postaci, en face, z główką zwróconą w profilu ku prawej. Na lewej ręczce niesie koszyczek i prawą ciągnie z niego nici. Rys[unek] anilinowym⁵² (fioletowym) ołówkiem, wzmacniany węglem. Tło nadłożone tuszem. Z prawego boku u dołu: „Norwid / 18” (reszta daty nakryta rysunkiem c). Na szar[ym] pap[ierze] wys. 13,5 x szer. 7,8 (wielk[osć] rys[unku] samego: wys. 12 x szer. 6,8). Papier podchodzi z prawej strony pod rysunek c, od dołu zaś pod rysunki b i d.

b) Jasnowłosa dziewczynka w białej sukience, tyłem do widza, w ruchu w $\frac{3}{4}$ ku prawej stronie (zgubiony profil). Cała postać. Rys[unek] miękkim ołówkiem, podkolorowany sepią i szaro-niebieskościami. Biały papier wys. 11 x szer. 6 cm (wielk[osć] rys[unku] samego: wys. 11 x szer. 4,7). Prawy bok papieru podchodzi pod rysunek d.

c) Dwie dziewczynki czy dziewczynka i chłopczyk. Całe postacie. Lewa (od widza), trzymająca się za boki – en face. Prawa (od widza) w profilu ku lewej. Jasnowłose obie, w białych sukienkach, lewa przepasana wstążką niebieską. Rysunek ołówkiem miękkim, podkolorowany sepią, tuszem i nieb[ieską] farbą. Papier biały wys. 14,5 x szer. 8,8 (wys. samego rys[unku] widzialnego 11 cm – dolny brzeg papieru podchodzi pod rysunki d i e).

d) Dziewczynka jasnowłosa, w białej sukience z niebieską szarfą i pończoszками takimiz, stoi (w całej postaci) tyłem do widza, podając na dwie strony ręczki niewidzialnym towarzyszyom zabawy. Rysunek węglem czy mięk-

⁵² Tu: barwionym chemicznie, nienaturalnie, lub po prostu chemicznie.

kim ołówkiem podkol[orowany] na włosach i w tle sepią, a w pasie i na pończoszkach nieb[ieską] farbą. Papier biały cienki wys. 11,2 x szer. 5,6.

e) Główka po ramiona małej dziewczynki, w $\frac{3}{4}$ zwrócona ku prawej stronie. Rysunek węglem i piórkiem, zaróżowiony na policzkach, a w tle wzmocniony sepią i tuszem. Biały papier wys. 5,5 x szer. 4,3, naklejony wraz z rysunkiem.

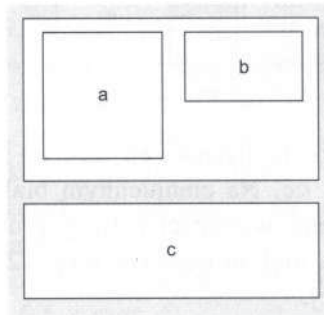
f) na podłużny (wys. 11,5 x szer. 4,3) pasek białego również papieru, przylepiony do karty albumowej.

g) Nos, usta i broda. Rysunek liniowy piórem. $\frac{3}{4}$ ku prawej. Wys. 5,3 x szer. 3,8.

Mam fotogr[afie] z wyj[ątkiem] f.

XI/2

Druga strona arkusza.

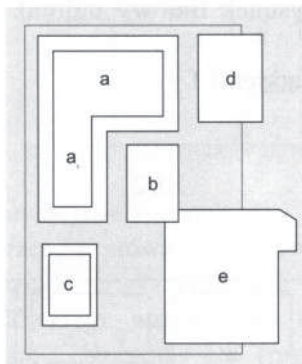
a) Kobieta (dama) siedząca prawie w profilu ku lewej trzyma na kolanach dziecko twarzą en face do widza. Rysunek węglem, tu i ówdzie podkładany tuszem (pędzelkiem). Biały papier wys. 9,8 x szer. 6,8, naklejony od lewej strony na biały również, większy papier wys. 11,3 x szer. 14,2, przylepiony do karty albumowej.

b) Nalepiony na tenże papier kawałek ciepło białego grubszego papieru wys. 7,8 x szer. 5,8 – ze szkicową główką dziecka en face, miękkim ołówkiem, podłożoną tu i ówdzie tuszem i sepią.

c) Fotografia z *Matki Boskiej B. Luiniego*⁵³ z r. 1530, stojącej pod arkadą i podtrzymującej prawą ręką Jezusa siedzącego na baranka, drugą Jana Chrzciciela.

XI/3

Trzecia strona arkusza.

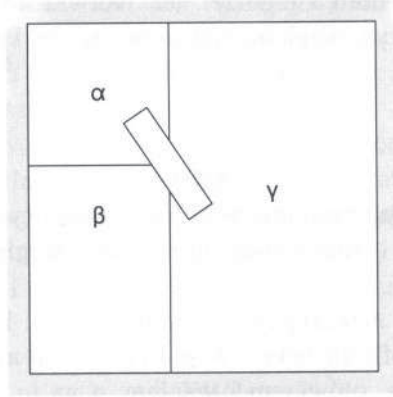
a) u góry po lewej – główka dziecka en face po szyję węglem, podkolorowana obficie, zwłaszcza w tle. Na cieniuchnym białym papierze wys. 10,7 x szer. 8,6, naklejonym na teźże wielkości różowy grubszy i razem z nim przyklepionym z lewej strony na białym papierze wys. 12 x szer. 20,2, który przyklejono do karty albumowej.

b) Na tymże papierze z prawego boku przyklejony kwadracik ciepło białego papieru wys. 9,4 x szer. 8,9 – ze szkicową główką dziecka (bez szyi nawet) zwróconą w $\frac{3}{4}$ ku prawej. Rysunek ołówkiem, podkolorowany niedbale dość. Dolna połowa strony pusta.

⁵³ Bernardiono Luini (między 1480 a 1485-1532), wł. malarz, działający w Mediolanie; ogromny wpływ na jego malarstwo wywarł Leonardo da Vinci. Luini malował głównie freski oraz obrazy sztalugowe, wśród nich liczne Madonny. Wklejona przez Norwida do albumu fotografia przedstawiała zapewne fresk z kościoła Santa Maria degli Angeli w Lugano.

XI/4

Czwarta strona arkusza.

Pośrodku str[ony] naklejona biała kartka wys. 21,3 x szer. 14,6. Na niej przyklepiona druga wys. 15,3 x szer. 12,4, ze ściętymi ukośnie górnymi rogami i przyklepionym u dołu kawałkiem grubego, ciepło białego papieru, przedłużającym ją nieregularnie o mniej więcej 2,3 do 3,8 cm. Na tej drugiej kartce przyklejona trzecia, biała, prążk[owana], dość mocno pożółkła, wys. 15,3 x szer. 11,5, ze ściętymi ukośnie górnymi rogami. Na tej trzeciej kartce trzy rysunki piórem (atrament zupełnie zrudziały – i na nim znów piórem późniejsze czarniejsze dodatki i poprawki:

á) Główna (po ramiona) młodzianki chłopięcia z łańcuchem na szyi, prawie en face. Wys. rys. 6,5 x szer. 5;

â) Kobieta młoda, z pochylającym się ku przodowi z wyciągniętymi rączkami dzieckiem na ręku. Profil ku lewej. Postać stojąca, prawie do kolan. Wys. rys. 7,6 x szer. 4,5;

ã) Młoda kobieta, w chustce na głowie, z dzieckiem na ręku. Postać stojąca, po kolana, en face. Dziecko wydziera się ku prawej stronie, odpychając się prawą rączką, opartą na ustach i nosie matki.

Pomiędzy tymi trzema rysunkami, od dołu ? w ukos ku prawej stronie ku dołowi, trafiając mniej więcej w pas figury ? data i podpis: „185 (4 czy 5?) / C. Norwid”. Poniżej kartki trzeciej, częścią na jej dole, częścią na wspomnianej jej dolepcy dolnej, przyklejona dolnym brzegiem, niedbale i nieco ukośnie ku lewej, czwarta nieregularna karteczka biała wys. 12,8 x szer. 8,7, ze ściętym górnym prawym rogiem, tak że górny brzeg ma szerok[ość] 4,9. Na tę kartkę czwartą zachodzi od lewego boku przyklepiona częścią do dolnej doleпки karty trzeciej, częścią do samej karty czwartej, kartka piąta biała wys. 7,3 x szer. 6,1, przyklejona również ukośnie ku lewej. Na kartce czwartej – kilka figur kobie-

cych, jedna wyciągająca przed się trzymane na ręku dziecko – po pas, w profilach ku prawej. Rysunek liniowy piórkiem. W pośrodku wysokości przy lewym boku podpis i data od dołu ku górze: „C. Norwid 1857 (czy 1854? [uwaga w nawiasie – Z.P.]”. Rys. węglem, nadłożony sepią. Pap[ier] biały wys. 7,7 x szer. 4,5.

XII/1

d) Główka kobieca, po ramiona, w $\frac{3}{4}$ ku prawej. Rys. pędzelkiem (tuszem), podbarwiony czerwono i wzmacniany tu i ówdzie węglem. Pap[ier] biały wys. 4,6 x szer. 2,7.

e) Głowa (po szyję) mężczyzny w średnim wieku, bez zarostu, śmiejącego się dość gapiowato. Profil ku lewej. W prawym dolnym rogu podpis: „C. Norwid” (atramentem). Rys. ołówkiem i węglem, a na to tuszem (piórkiem i pędzelkiem). Tło z lewej strony podbarwione brązowo. Na papierze białym wys. 5,2 x szer. 3,7, przyklejonym do większego szarego papieru (wys. 5,7 x szer. 4) i razem z nim naklejonym na kartę albumową. I biały, i szary papier mają dolne rogi ścięte ukośnie.

f) Głowa (po szyję) mężczyzny średniego wieku bez zarostu, szyja en face, twarz w $\frac{3}{4}$ w lewo, wyraz nieco bolesny, oczy w górę. Rys. ołówkiem, a na to piórem (atram[entem]). Pap[ier] biały gruby wys. 4,3 x szer. 4. Górny i dolny brzeg pościnane ku rogom ukośnie.

g) Mężczyzna łysawy, bez zarostu, wychudły, siedzi przy stole, z jedną ręką opartą na nim poziomo, drugą podpierającą głowę pochyloną nad jakimś czytaniem. Oczy wyteżone w dół, usta w półuśmiechu. Na lewym górnym rogu podpis: „C. Norwid”. Rys. tuszem (pędzelkiem). Papier gruby ciepłobiały wys. 8,3 x szer. 7.

h) Wykrzywiona głowa starszej kobiety w chustce na głowie. Po szyję. Profil prawie ku prawej. Rys. węglem, nadłożony sepią, na żółtoróżowawym pap[ierze] wys. 8,2 x szer. 7 cm. W dolnym prawym rogu: „C.N.”.

i) Przód głowy (po szyję) łysogo, starszego mężczyzny, bez zarostu. Profil ku lewej. W dolnym prawym kącie: „C.N. 1870(?)”. Rys. piórkiem (tuszem); tło z lewej strony lawowane tuszem pędzelkiem i hah[ur]owane⁵⁴ piórkiem. Pap[ier] biały wys. 4,5 x szer. 2,8, naklejony na większy nieco szary (wys. 4,8 x szer. 3,2) i razem przyklejony do karty albumowej.

⁵⁴ Zob. przypis 38.

j) Dwie głowy (po szyję) tego samego zda się młodego mężczyzny, z barkami. W górnym prawym rogu – mniejsza, niedbalsza; w dolnym lewym – bardziej wyelegantowana. Obie en face. Rys[unek] ołówkiem, a na to tuszem (pędzelkiem – liniami). Nadłożone tu i owdzie sepią. W górnym lewym rogu napis: „MODERNE”⁵⁵. W dolnym prawym cyfra: „C.N.”. Pap[ier] biały matowy – wys. 7,1 x szer. 4,3.

k) Dwie głowy starych mężczyzn bez zarostu, między nimi głowa po szyję młodego chłopca. Profile trzy, wpatrzone z wielkim zainteresowaniem w prawą stronę. W dolnym prawym kącie: „C. Nor (obcięto dalej [uwaga w nawiasie – Z.P.] 1863””. Rysunek tuszem (pędzelkiem – liniami) podbarwiony różowo na twarzach, niebieskawo i sepią na ubraniu oraz w tle. Papier biały, grubszy, wys. 4,6 x szer. 5,4.

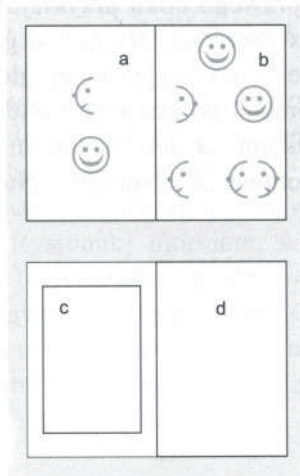
XII/2

Druga strona arkusza.

Przyklejone 4 obce litografie czarne głów – z dopiskami czerw[onym] ołówk[iem] ręką Norwida: „l'estime”, „le Mépris”, „L'etonnement”, „le Dédain”⁵⁶.

XII/3

Trzecia strona arkusza.

⁵⁵ *Moderne* (fr.) – nowoczesny.

⁵⁶ *Estime* (fr.) – szacunek; *mépris* (fr.) – pomyłka; *etonnement* (fr.) – zadziwiająco, zdumiewająco; *dédain* (fr.) – pogarda, wzgarda.

a) Młoda dziewczyna z rozpuszcz[onymi] włosami, rozchylonymi ustami i wzniesionymi w górę oczyma. Po piersi. W $\frac{3}{4}$ ku prawej. Nad nią profil ku lewej męskiej głowy starszej bez zarostu. Rysunek piórkiem i węglem, suto później podbarwiony sepią, różowościami oraz w tle niebieską farbą. U dołu pozacierane napisy – z lewa: „Studium było do ekstazy”; ku środkowi: „wiersze (?) dramatyczne”; ku prawej – pozacierane później węglem, znać tylko pojedyncze słowa: „ramie prawe lub lewe etc.”, „wzgarda”, „głowy”. Na białym, cienk[im] pap[ierze] wys. 13,2 x szer. 8,3.

b) Beładny szereg głów, jednych nad drugimi. Po szyje i ramiona. Górna en face, następne $\frac{3}{4}$ ku prawej, dolne w $\frac{3}{4}$ ku lewej. Rysunek piórkiem wzmacniany węglem i podbarwiony na twarzach szaro i sepią, w tle zaś – czerwono. Wys. rys. 12,8 x szer. 7,5. Papier jest nieco szerszy (8,4) i lewym brzegiem podchodzi pod rysunek a). Napisy w górnym prawym rogu: „Notatka A (?)”; pod górną głową – z prawa: „gniew”; pod prawą w środkowym rzędzie: „ostrzeżenie”; pod lewą dolną – z lewa: „strach”; w prawym dolnym rogu: „C. Norwid podług / studiów Lebrun-a⁵⁷”.

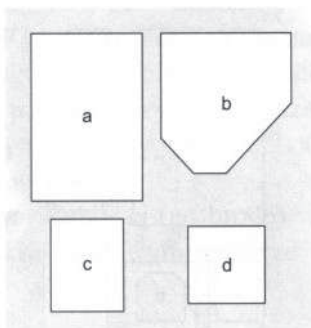
c) Głowa (po szyję) łyśawego mężczyzny bez zarostu o schorowanym i zniechęconym wyrazie twarzy. W $\frac{3}{4}$ ku lewej. Rysunek piórkiem, wzmacniany węglem i nadłożony na twarzy tuszem i sepią, w tle zaś (po lewej) niebieską i sepią. Papier biały wys. 8,8 x szer. 6,8, naklejony z lewego boku na przyklepionym do karty albumowej białym papierze wys. 10,8 x szer. 15,2.

d) Na tymże papierze z prawego boku przyklejona kartka grubszego ciepło białego papieru wys. 10,7 x szer. 6,2. Na niej u góry – dwie głowy starsze: męska i kobieca – en face – po szyję; niżej głowa brodatego mężczyzny w średnim wieku w $\frac{3}{4}$ ku prawej po ramiona z widoczną wzniesioną ku przodowi ręką. Rysunek ołówkiem, a na to tuszem (pędzelkiem – liniami). W górnym prawym rogu podpis: „C. Norwid”. Nad dolną głową, po prawej stronie: „piekło”.

⁵⁷ Charles Lebrun (Le Brun) (1619-1690), malarz francuski, współtwórca stylu Ludwika XIV. Uwaga Norwida odnosi się zapewne do opublikowanej przez artystę teoretycznej pracy o ekspresji w sztuce (*Méthode pour apprendre à dessiner les passions*, 1667).

XII/4

Czwarta str[ona] arkusza.

a) Gladiatorska muskularna postać po pas, z lewą ręką przyłożoną do piersi, prawą z dwoma palcami wzniesioną w górę. Wyraz twarzy niepewny i bolesny. Od ramion w dół – en face; głowa zwrócona w profilu ku prawej. Rys[unek] ołówkiem, a na to węglem i piórkiem (tuszem); na twarzy lekko podbarwiony sepią. Papier biały, gruby, wys. 13,3 x szer. 8,8.

b) Dwie schorowane, bezzarostowe, augurowskie⁵⁸ głowy (po ramiona) w profilach ku prawej. Rys[unek] piórkiem, wzmacniany węglem i podbarwiony sepią. Lewe rogi, górny i dolny, nieco ścięte; prawy dolny – ogromnie. Papier biały, dość gruby: górny brzeg szer. 7,5, dolny 3,2; prawy bok 4,9, lewy 6,5. Bez ścięć, była wysokość 9 x szer. 8,7. W dolnym prawym rogu podpis: „Norwid 1857”.

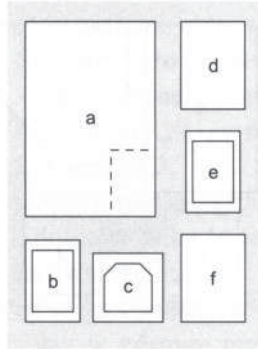
c) W prawym dolnym rogu – łysy, bezzarostowy siedzący mężczyzna z wyciągniętymi sztywno ku kolanom rękoma – po ramiona – w profilu ku lewej; za nim i powyżej, ku środkowi, stojący, długowłose, bez zarostu, mężczyzna, z lewą ręką opartą na ramieniu pierwszego, a prawą opartą na czymś łokciem i podniesioną ku głowie. Rys[unek] piórkiem, wzmacniany węglem i lekko podbarwiony sepią. Papier biały, średnio gruby, wys. 9,2 x szer. 6,8.

d) Głowa (bez szyi nawet) starszego, łysiego, krótkobrodatego, otyłego mężczyzny w profilu ku lewej. Wycięty skądś miedzioryt czy linijna akwafora, na grubym szorstkim ciepło białym papierze, wys. 8,4 x szer. 6,8. W prawym górnym rogu odbita również cyfra: „14” (Może obce? a może sztych Nor[wida]?).

⁵⁸ Od *augur* (augurowie) – rzymski kapłan, który wysnuwał wróżby ze zjawisk przyrody i sposobu zachowania się zwierząt.

XIII/1

Pierwsza str[ona] jasnożółtego arkusza.

a) U góry głowa po szyję – w profilu ku prawej – naprzeciw niej napis z prawa ręką Norw[ida] niebieskim ołówkiem: „Lavater”⁵⁹. W drugim rzędzie – trzy głowy bez zarostu $\frac{3}{4}$ ku lewej – bez szyj nawet. Na dole – głowa męska bez zarostu, po szyję w profilu ku lewej. Naprzeciw niej z prawego boku, niebieskim ołówkiem nieczyt[elne] słowo ręką Norw[ida]. Rysunki ołówkiem miękkim – na kawałku czerpanego grubego papieru ciepło białego, wys. 17,6 x szer. 11,3.

b) Wąsacz w futrzanej czapce na głowie. Po szyję. Profil ku prawej. Rys[unek] tuszem (pędzel[kiem] – liniami), wzmacniany i zatonowany węglem. Na białym papierze wys. 5,5 x szer. 3,9, przyklepionym do nieco większego szarego (wys. 5,8 x szer. 4,2) i razem z nim przyklejonym do karty albumowej. W prawym dolnym rogu podpis: „C.N. 1857”.

c) Mężczyzna w średnim wieku z bródką prawie hiszpanką i wąsami, przyglądający się książce czy obrazkowi, ukośnie wspartemu na stole. Po pas. Profil ku prawej. Rys[unek] piórkiem (tuszem), wzmacniany węglem i podbarwiony sepią. Na białym papierze wys. 4,4 x szer. 5 (ze ściętymi górnymi rogami), przyklepionym do większego białego papieru (wys. 5,5 x szer. 5,7) i z nim razem przyklejony do karty albumowej.

d) Głowa nieco podłyśiałego, brodatego mężczyzny. Po ramiona en face. W prawym dolnym rogu podpis cienki atramentem: „Norwid/ 1863”. Rysunek

⁵⁹ Johann Kapar Lavater (1741-1801), pisarz szwajcarski, piszący po niemiecku, teolog i kaznodzieja, krytyk oświecenia i rewolucji francuskiej; był znany jako jeden z twórców fizjonomiki oraz autor fundamentalnego dla tej dyscypliny wiedzy 4-tomowego dzieła *Physiognomische Fragmente zur Beförderung der Menschenkenntnis und Menschenliebe* (1775-1778).

tuszem (pędz[elkiem] – liniami), wzmacniany węglem i podbarwiony sepią. Papier biały, dość gruby, wys. 8,4 x szer. 6,8.

e) Głowa (po szyję) mężczyzny (czy kobiety?) w średnim wieku, z długimi włosami. W $\frac{3}{4}$ ku prawej. Rys[unek] piórkiem, wzmocniony pędzelkiem (liniami). W prawym dolnym rogu podpis piórkiem: „C.Nor. / 1858”. Papier biały, satyn[owy], prążk[owany] poziomo, wys. 5,9 x szer. 5,4, naklejony na nieco większy grubszy szorstki papier biały (wys. 6,8 x szer. 6,2) i z nim razem przylepiony do karty albumowej.

f) Ołówkowy szkic twarzy kobiecej (po brodę) w $\frac{3}{4}$ ku lewej. Wyraz ekstatyczny. Na grubym, szorstkim, żółtawym papierze wys. 7,7 x szer. 5,7.

XIII/2

Druga str[ona] jasnożółtego arkusza.

a) U góry – przyklejone obok siebie w dwóch kondygnacjach szereg różnych sztychów postaci męskich, o różnych wyrazach i w różnych postawach. Nad dwiema z lewej strony (siedzącymi) dopisek niebieskim ołówkiem ręką Norwida: „potrzebuje wygody do zastanowienia się”; nad ostatnią na prawo w pierwszej kondygnacji (stojącym mężczyznę ze złożonymi z zapalem rękoma) takż dopisek: „ferveur⁶⁰”.

b) U dołu – po lewej stronie młoda dziewczyneczka siedzi na stołku w $\frac{3}{4}$ ku prawej; przed nią tyłem do widza klęczy malec w koszulce, zapewne mówiąc za siostrzyczką pacierz. U dołu pośrodku podpis: „1860. / norwid”. Rysunek tuszem (pędzelkiem) podbarwiony akwarelowo: sepią, różowo, niebiesko i szaro na figurach, w tle zaś sepią (z prawej) i zielenią z lewej od góry. Na grubym ciepło białym pap[ierze] wys. 10,5 x szer. 5,2.

c) Podmalowany sepią i wzmacniany węglem szkic twarzy (po szyję) młodej dziewczynki – w $\frac{3}{4}$ ku prawej. Na prążkow[anym] lila papierze wys. 7,8 x szer. 5,9.

XIII/3

Na trzeciej stronie naklejony wycinek z jakiejś gazety z rysunkami i artykułem *Les cranes des races humaines*. W tekście czerwone podkreślenia Norwida; że najlepsi nawet artyści malując obce rasy dają im prawie zawsze typ swojej.

⁶⁰ *Ferveur* (fr.) – żarliwość, zapal.

XIII/4

Na 4-ej str[onie] arkusza – naklejone podbarwiane sztychy wykazujące podobieństwa różnych typów ludzkich ze zwierzęcymi.

XIV/1

Pierwsza strona żółtaworóżowawego arkusza 14-go z zaokrąglonymi prawymi rogami. Na tej stronie naklejony sztych zestawiający egipskie i asyryjskie typy z dzisiejszymi. Dwie dawne głowy, dwie dzisiejsze.

XIV/2

Na tej 2ej str[onie] arkusza

a) U góry – naklejone 8 obcych (?) sztychów przedstawiających w postaciach ludzkich różne ekspresje uczuć. Dopiski niebieskim ołówk[iem] ręką Norw[ida]: nad 1-szą figurą: „*vénération. / extase d’amour et de resscet*”⁶¹; nad drugą: „*desir*”⁶² / np. pocałunku matki”; nad piątą: „*le sage s’entretient avec le sage*”⁶³; nad szóstą: „strata różnego rodzaju”; pod szóstą: „wyczerpięcie wyrażeń się”; nad ósmą: „pragnienie/ *istotne* nie/smakowanie (od tego ostatniego słowa linia strzałkowa wskazuje, że odnosi się ono do figury 4-ej).

b) U dołu – człowiek w średnim wieku siedzący od lewej przy stole, z łokciem wspartym na nim i ręką tąż gestykulującą, cały (po pas) en face, ale z twarzą zwróconą profilem ku prawej, gdzie powyżej widać sumaryczny zarys jakiegoś przemawiającego eleganta. Typ siedzącego przy stole raczej robotniczy. Rysunek piórkiem, wzmacniany węglem, i podbarwiony sepią. Na jasnobrązowym szorstkim papierze wys. 9 x szer. 6,5. U dołu, pośrodku, podpis piórkiem: „Norwid 18...”

XIV/3

Na górnej połowie strony naklejony papier biały, satynowany, dość gruby, wys. 15,4 x szer. 20,9. Na nim – osiem osobnych głów (po szyję i nawet po brodę) różnych typów, ruchów i zwrotów, oraz dwa rysunki ust. Wszystko piór-

⁶¹ *Vénération extase* [...] (fr.) – uwielbienie dla miłosnej ekstazy i [- -?]

⁶² *Desir* (fr.) – pragnienie.

⁶³ *Le sage s’entretient* [...] (fr.) – mądrość rozmawia z mądrością.

kiem (tuszem). W prawym dolnym rogu dopisek nieb[ieskim] ołówk[iem] ręką Norwida: regard⁶⁴)

regard 4 vit[e]⁶⁵
 endormi⁶⁶
 fixe⁶⁷
 vague⁶⁸

czynny
 bierny dramatyczny

Dolna połowa strony pusta.

XIV/4

Na czwartej strony[?] – naklejone siedem sztychów obcych wyróżniających w różnych postawach ludzkich różne uczucia. Dopiski niebieskim ołówkiem ręką Norwida: do 1-ej postaci – „deliberation d’un homme qui ne parvient pas a repliquer⁶⁹ (?)””; do 2-ej: „affectation théâtrale⁷⁰”; do 3-ej znak zapytania; do 4-ej (w drugim już rzędzie): „semblant l’indifference⁷¹”; do 6-ej (2-ej w 3im rzędzie): „indifférence flegmatique⁷²”; do 7-ej (3-ej w trzecim rzędzie): „incroyable / de beaucoup de reflection⁷³ (?)”. Nadto – czarnym ołówkiem policzbował Norwid figury: 1-szą i 4-tą liczbą I, 2-gą i trzecią – liczbą II, 6-tą i 7-mą – liczbą III, 5-tą – liczbą IV, i dodał tymże czarnym ołówkiem osobne dopiski: I – według Engla⁷⁴ – palec przy oku – 2 (to znaczy I a, czyli czwar-

⁶⁴ *Regard* (fr.) – spojrzenie, wzrok.

⁶⁵ *Vite* (fr.) – szybko.

⁶⁶ *Endormi* (fr.) – śpiący, uśpiony.

⁶⁷ *Fixe* (fr.) – stały, nieruchomy, trwały.

⁶⁸ *Vague* (fr.) – mglisty, niejasny nieokreślony; lub: fala.

⁶⁹ *Deliberation d’un homme* [...] (fr.) – decyzja człowieka, który nie zamierzał odpowiadać.

⁷⁰ *Affectation théâtrale* (fr.) – uczucie teatralne.

⁷¹ *Semblant l’indifference* (fr.) – pozór obojętności.

⁷² *Indifference flegmatique* (fr.) – obojętność flegmatyczności.

⁷³ *Incroyable / de beaucoup* [...] (fr.) – niewiarygodnie intensywne odbicie promieni [?].

⁷⁴ Jan Jakub Engel (1741-1802), prozaik, nauczyciel króla pruskiego Fryderyka Wilhelma III, dyrektor teatru w Berlinie. Jego dzieło *Ideen zu einer Mimik* (1785-1786) wywarło ogromny wpływ na przełomie XVIII/XIX w. na sposób gry i inscenizacje w teatrze (wydanie fr.: *Idée sur les geste et l’action théâtrale*, Paris 1788).

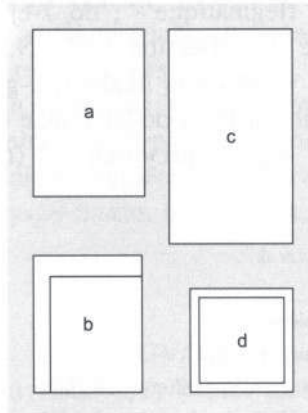
ta figura) tenże u gardła; II+ (ten + jest na figurze 3-ciej, będącej jakby IIa) – opuszczenie akcji rąk – III – III – IV.

XV/1

Na tej 1-szej stronie żółtawo-różowawego arkusza z zaokrąglonymi prawymi rogami, naklejone sztychy różnych postaci, wyrażających uczucia ludzkie. Dopiski Norwida niebieskim ołówkiem: u góry po prawej: „d’apres Engel⁷⁵”; do 1-ej i 4-ej figury – „w systemacie Engla⁷⁶ »le désir« position oblique”⁷⁷; do 2-ej i 3-ej – „cofa naprzód tę część, która zagrożoną”, do figury 8-ej (jedynej w 3-im rzędzie) – „impertinent⁷⁸”; do figury 10-ej (środkowej w 4-ym rzędzie) – „rudesse”⁷⁹. Dopiski Norwida czarnym ołówkiem: pod figurą 6-tą (zda się do 6-ej i 7-ej) – „oddziaływanie – 2. akcja”; nad figurą 9-tą (1-szą w 4-ym rzędzie) – „norm. zdaje się na lewej [nodze] – ruch z góry”; nad figurą 11-tą (trzecią w 4-tym rzędzie) – „drame⁸⁰ – na prawej i wtedy od niej, z dołu do góry ruch dramy”.

XV/2

Druuga strona arkusza 15-go.

⁷⁵ *D’apres Engel* (fr.) – według Engla. Zob. też przypis 74 i 76.

⁷⁶ Chodzi o zbiór kodyfikujący wszystkie gesty o charakterze ekspresywnym, będący rodzajem podręcznika aktorskiego *Ideen zu einer Mimik* (1785-1786), zob. przypis 74.

⁷⁷ „*Le désir position oblique*” (fr.) – pragnienie (lub: pożądanie), pozycja obowiązkowa.

⁷⁸ *Impertinent* (fr.) – niedorzeczny, bezsensowny.

⁷⁹ *Rudesse* (fr.) – szorstkość, brutalność, gruboskórność, prymitywizm.

⁸⁰ *Drame* (fr.) – drama.

a) Głowa (po ramiona) uśmiechniętego łagodnie mężczyzny w średnim wieku z długą brodą, ale ze zgolonymi wąsami. W $\frac{3}{4}$ ku lewej. Rysunek piórkciem podbarwiony sepią oraz w tle niebieskościami niewyraźnymi. U dołu, zaklejony przez rysunek *b*), ale widoczny podpis: „C. Norwid” (daty nie widać). Widoczna wys. rys. 10,5 x szer. 6,2. Papier ma więcej wysokości (11,2) i podchodzi pod rysunek *b*).

b) Chrystusowa jakby, młoda, smętna głowa, z długimi włosami i zarostem. W $\frac{3}{4}$ ku lewej; po ramiona. Z lewego boku, od środka ku dołowi, podpis i niedokończona data: „C. NORWID 18.”. Rysunek piórem (atram[entem]) podbarwiony sepią i w tle ciemnymi niebieskościami. Papier biały gruby, wys. 9,9 x szer. 6,1 przylepiony nierówno do drugiego białego i z nim razem naklejony na kartę albumową.

c) Na przodzie postać jakby gladiatora z trójzębem (*en face*), zwracającego głowę w profilu ku lewej z wyrazem zdumienia podniesionego jeszcze ruchem obu rąk. Za nim, po dwu stronach, dwie inne postacie (męskie czy kobiece?) również *en face*, lecz z twarzami również zwróconymi w lewo z tymże wyrazem zdumienia. Całe postacie – aż do stóp. Z prawego boku, od dołu ku środkowi wzdłuż prawego brzegu podpis: „C. Norwid 1863”. Rys[unek] piórem (atram[entem]), podbarwiony sepią i szarościami na figurach, a jasną niebieskością u góry w tle. Papier biały, dość gruby, wys. 14,2 x szer. 6,8.

d) Głowa (po ramiona) starca z chytrym uśmiechem, w kapturze, w $\frac{3}{4}$ ku prawej. W górnym prawym rogu napis: „FARISEUS⁸¹”. W dolnym lewym podpis: „C. NORWID 57”. W dolnym prawym – nieb[ieskim] atr[amentem] – data: „1859”. Rysunek piórkciem i pędzelkiem, podbarwiony sepią i szarościami na figurze, a zielenią od góry, w tle (zwłaszcza z prawa). Papier gruby biały, wys. 8,3 x 6,9, naklejony na większy biały (wys. 9,1 x szer. 7,3) i z nim przylepiony do karty albumowej.

XV/3

Na tej 3-ej karcie nalepiony biały, gruby, liniowany prostopadle kawałek papieru, wys. 20,7 x szer. 15,4. Na nim 9 szkicowanych ołówkiem profilów ku lewej (same przody głów) z różnymi ekspresjami i wyrazami.

⁸¹ *Fariseus* (łac., fr.) - faryzeusz.

XV/4

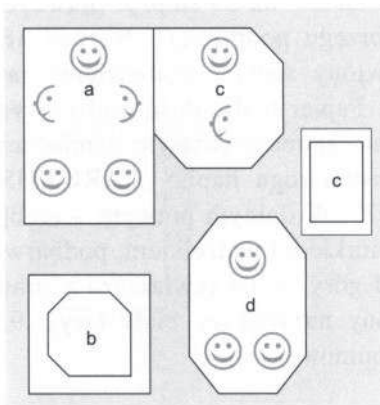
Na tej 4-jej str[onie] naklejony kawałek takiegoż jak na poprzedniej str[ona] papieru wys. 20,8 x szer. 17,7. Na nim:

a) U góry – głowa (po szyję) młodej kobiety o bujnych włosach i z jakąś na nich zasłoną – w $\frac{3}{4}$ ku lewej. Rysunek ołówkiem, podbarwiony sepią. Wielkość rys[unku]: wys. 12,5 x szer. 8,5.

b) Poniżej – z lewej strony – oddzielone linią niebieskim ołówkiem trzy głowy (po ramiona): młodej kobiety (od lewa) w $\frac{3}{4}$ ku prawej, starej kobiety (we środku) w $\frac{3}{4}$ ku prawej, oraz ziewającego mężczyzny w szpiczastym kapeluszu w $\frac{3}{4}$ ku lewej. W prawym dolnym rogu niebieskim ołówkiem ręką Norwida: „Hogarth⁸²”. Rysunek ołówkiem, podbarwiony sepią. Wys[okość] rys[unku] 7 x szer. 13.

XVI/1

Pierwsza str[ona] brązowego arkusza z zaokrąglonymi prawymi rogami.

a) Pięć głów kobiecych i męskich o różnych wyrazach. Piórkiem, wzmocniane węglem, podbarwione sepią, różem i w tle niebiesko. W prawym górnym rogu napis własnor[ęczny]: „Notatka”. Z praw[ego] boku pośrodku wys[okości] niewyraźny i obcięty podpis: „... / ryso... / No”. U dołu między dwiema

⁸² William Hogarth (1697-1764), angielski malarz, grafik i rytownik, znany z obrazów o tematyce rodzajowej, teatralnej oraz znakomitych portretów indywidualnych i grupowych, malowanych z dużą swobodą i zarazem dbałością o charakterystykę modelu.

głowami ([-?]) napis: „admirable⁸³”. Biały nieregul[arny] kawałek papieru wys. 13,7 x szer. 7,4.

b) Głowa (po szyję) w profilu ku prawej, starego łysego człowieka bez zarostu, z wyrazem głupawego zdumienia w oczach i rozchylnych ustach. W prawym górnym kącie podpis: „C. Norwid / 1857” (?). W prawym dolnym obcięty jakiś wyraz: „...cenaizm”. Biały, żółkły papier wym. 7 x 6,7 (trzy rogi obcięte, naklejony na białym wys. 7,7 x szer. 6,8).

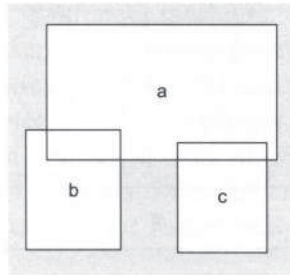
c) Dwie głowy, jedna nad drugą, młodszej (w $\frac{3}{4}$ ku lewej) i starszej (w profilu ku lewej) kobiet. Rys[unek] piórk[iem], wzmacniany węglem i podbarwiony sepią i w tle niebieską farbą. Biały pap[ier]. wys. 11 x szer. 6,1.

d) Trzy głowy, u góry kobieca (profil ku lewej), u dołu dwie starszych mężczyzn (w $\frac{3}{4}$ ku prawej). Rys[unek] piórk[iem], wzmacniany węglem, podbarwiony sepią, róż[ową] i w tle zieloną farbą. Papier biały, wys. 11,8 x szer. 7,3, cztery rogi ścięte.

e) Głowa starsz[ego] mężczyzn[iny] z prawą ręką na ustach i brodzie. Tylko przód głowy po szyję. Profil ku lewej. W prawym dolnym kącie: „C. N”. Rys[unek] piórk[iem], wzmacniany węglem, podbarwiony sepią. Papier biały wys. 5 x szer. 3,2 (prawe oba rogi ścięte), naklejony na białym wys. 5,6 x szer. 3,7 – i razem na karcie albumowej.

XVI/2

Druga strona arkusza.

a) Postać (po pas) starszej kobiety (zda się), o orlim nosie, owiniętej z głową jakby w prześcieradło białe i wskazującej coś palcem lewej ręki również ukrytej pod opończą. Z lewej strony – u góry osobna notatka jakiejś głowy, niżej – profil nieskończony, osobny też – jeszcze niżej podpis: „C. Norwid”. Rys[unek] miękkim ołówk[iem], wzmacniany węglem i podbar-

⁸³ *Admirable* (fr.) – pełen podziwu.

w[iony] lekko sepią oraz w tle niebiesko. Biały papier (rogi wszystkie ścięte) wys. 19,8 x szer. 18. [Na schemacie rys[unku] adnotacje:] Mam fot[ografię], szkic do akwaforty *Łazarz*⁸⁴ (u Karnkowskich⁸⁵ po K. Górskiej⁸⁶).

b) Leciuchny szkic ołówk[owy], popiersie kob[iety] prawie w prof[ilu] ku prawej. Pap[ier] biały wys. 12 x szer. 8. Rogi górne zaokrąglone.

c) Dwa szkicowe profile (ku lewej) męskie: jeden ołówkiem, drugi sanguiną⁸⁷. Papier biały wys. 10,8 x szer. 9,5. Wszystkie rogi ścięte.

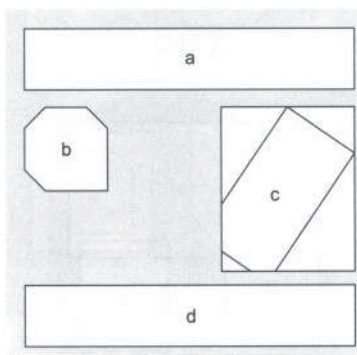
XVI/3

Trzecia strona arkusza.

Jedenaście notatek różnych głów: kobiecych i męskich, na osobnych różnej wielkości i rodzaju papierach, w profilach i en face, ołówkiem (4), piórkiem (3) i węglem podbarw[iony] sepią (4). Na środkowym z tych ostatnich cyfra: „C. N.” Na dwóch piórkowych podpis: „Norwid 1855” i „C. Norwid 1857”.

XVI/4

Na 4-ej str[onie] arkusza naklejony jednym brzegiem od lewego boku pół-arkusz biały wys. 28,5 x szer. 20; na nim:

⁸⁴ Chodzi o *Wskreszenie Łazarza* z 1852 r., znaną rycinę, którą Norwid wytrawił niedługo przed wyprawą do Ameryki. Zob. H. W i d a c k a. *Grafika Cypriana Norwida*, „Studia Norwidiana” 3-4:1985-1986 s. 159.

⁸⁵ Karnkowsy – nie udało się wyszukać więcej danych na temat tego nazwiska.

⁸⁶ Chodzi o Konstancję Górską (1808-1894?), zamożną szlacciankę, mieszkającą na stałe w Paryżu od ok. 1850 r., gdzie przez wiele lat utrzymywała ścisły kontakt z Norwidem. Była kuzynką Joanny Kuczyńskiej i przyjaciółką majora Konstantego Linowskiego.

⁸⁷ Z fr. *sanguine* (krwisty), tu: miękka czerwonobrunatna kredka.

a i d) Wycinki z jakiejś książki o Platonie i Fidiaszu. Dopiski nieb[ieskim] ołówk[iem] ręką Norw[ida]: „Platon – Phidias”.

b) Sfinks, do połowy ciała, w profilu ku lewej, z palcami prawej łapy na ustach. Rysunek tuszem (piórkiem), wzmacniany węglem. Papier biały żółkły, wys. 8,3 x szer. 5,4. Lewy dolny róg ścięty.

c) Kobieta w chustce na głowie, z palcem prawej ręki podniesionym ku ustom. Po pas, w $\frac{3}{4}$ ku prawej. Rysunek piórkiem i pędzelk[iem] (tuszem) na białym papierze wys. 12,8 x szer. 6,4, naklejonym ukośnie na większy gruby, biały szorstki papier wys. 13,2 x szer. 9,1. Na papierze tym dokończony węglem grzbiet figury i prawe ramię i jednocześnie zapewne cały rysunek wzmacniony węglem. Podpis na mniejszym pap[ierze] w lewym dolnym rogu tuszem: „C. NORWID 180(?)”.

Nienaklejone.

XVII/1

a) Profil ku lewej, po pierś młodej kobiety. Rysunek piórkiem, tuszem, wzmacniany pędzelkiem tuszem, oraz niebieską farbą (piórkiem i pędzelkiem), podbarwiony sepią, szarą i czerwonawą farbą. Z lewej strony, prawie w środku wys[okości] podpis piórkiem: „C. NORWID 1861” (czy 1865?). Papier biały, mat[owy], żółkły, wys. 15,4 x szer. 9,2, naklejony na gruby szary tejsze wielkości. Fot[ografia] Well[isza].

b) Starszy, łysawy mężczyzna z brodą podpartą na wielkim palcu prawej ręki. W $\frac{3}{4}$ ku lewej. Po pas. Rys[unek] piórkiem, tuszem, wzmacniany węglem i leciuchno podbarw[iony] sepią. Na białym grubym papierze wys. 6,2 x szer. 5,8, naklejonym na nieco większy (6,4 x 6,1), biały. Mam fotogr[afię].

c) Stary łysy mężczyzna z brodą, czytający w książce trzymanej blisko lewą ręką. Siedzi w $\frac{3}{4}$ ku prawej za stołem. Po stół. Rys[unek] piórkiem tuszem, wzmacniany węglem i podmalowany mocno tuszem i sepią. W prawym górnym rogu ślad obciętego podpisu. Papier biały wys. 6,2 x szer. 7,3. Mam fotogr[afię].

XVII/2

a) Wschodniego typu głowa brodat[ego] mężczyzny – en face – po pierś – w kapturze na głowie. W praw[ym] górn[ym] rogu: „MAGO”⁸⁸, w praw[ym]

⁸⁸ Albo chodzi tu o maga, wróżbitę, albo o „magoga”, czyli przedstawiciela pogańskich ludów.

dolnym podpis: „Norwid” i niewyraźna data oraz dwie wytłoczone owalne pieczętki: C. NORWID. Rys[unek] tuszem, pędzelkiem, wzmacniany węglem i podbarwiony ceglastą farbą na grubym, szorstk[im], żółtawym pap[ierze] wys. 12,6 x szer. 9,6. Mam fot[ografię].

b) Kawałek szarego pakowego papieru wys. 11 x szer. 13,1 – na nim z lewej strony przylepiona fotografia siedzącej starej kobiety (w prof[ilu] ku prawej) ze złożonymi na kolanach rękoma, z lewej zaś: głowa starszej kobiety po szyję, u góry ucięta w połowie czoła, prawie en face (lekko zwrócona ku prawej). Rysunek piórkem, wzmacniany węglem i podbarwiony sepią, szarą oraz czerwoną (na ustach) i różową (na twarzy) farbą. Pap[ier] biały wys. 10,5 x szer. 8,2. W prawym doln[ym] rogu podpis piórkem wzmocniony węglem: „C. NORwid” i data piórkem: „1858”. W lewym dolnym rogu pieczętka owal[na]: C. NORWID. Mam fot[ografię].

XVII/3

a) Wschodnia, brodata głowa w kapturze – po pierś – w $\frac{3}{4}$ ku lewej. W prawym górnym rogu tuszem: „MAGO⁸⁹”; z lewego boku, w pośrodku wysokości atr[amentem]: „C. Norwid”. Rysunek tuszem, pędzelkiem, wzmacniany węglem i podbarwiony sepią i szaroniebieskawą. Na grubym, szorstkim pap[ierze] wys. 13,5 x szer. 9,2. Mam fotogr[afię].

b) Głowa (po szyję) młodej kobiety o ciemnoblond włosach puszczonech, w $\frac{3}{4}$ (prawie w profilu) ku lewej. Rys[unek] piórkem, tuszem, mocno zakolorowany sepią i czerwona farbą. Pap[ier] biały wys. 7,2 x szer. 5,8 naklejony na większy nieco 7,7 x 6,3) szary, gruby.

c) Głowa parobcza gladiatora – po szyję – w $\frac{3}{4}$ ku prawej. Rys[unek] piórkem wzmacniany węglem i podbarwiony na twarzy sepią i czerw[ono], w tle niebieskawo. Pap[ier] biały wys. 6,4 x szer. 6,4. W prawym górn[ym] rogu atram[entem]: „Morituri / te / salutant / CAESAR⁹⁰”. W praw[ym] dolnym rogu: „Norwid / inv: dis⁹¹(?) / 1859”. Mam fot[ografię].

⁸⁹ Zob. przypis 88.

⁹⁰ „*Morituri te salutant Ceasar*” (łac.) – „Idący na śmierć pozdrawiają cię, Cesarze!”. Pozdrowienie, z jakim gladiatorzy zwracali się w rzymskim cyrku do cesarza.

⁹¹ *Inv. dis.* – pierwszy człon to zapewne skrót od łac. *invenit* – wynalazł, wymyślił. Dawniej na rycinach skrót *inv.* występował zwykle przed nazwiskiem autora, wówczas gdy zawodowy rytownik sztychował rysunek. Niejasny jest natomiast człon drugi *dis* (lub – jak odczytuje to Gomulicki – *des.* PWSz 11, 354).

XVII/4

a) Nieregularny kawałek białego papieru – na nim:

á) z lewa – dwie postacie (po pierś) młodego (z lewa) i starszego (z prawa) ludzi magnetyzujących się wzrokiem. Rys[unek] tuszem (piórkiem i pędzelkiem), wzmacniany węglem, podbarwiony ceglasto na figurach, niebieskawo w tle. Na żółtawym papierze, wys. 11,3 x szer. 9,1. Lewy górny i prawy dolny róg ścięte. W lewym dolnym rogu podpis tuszem grubo: „C. NORWID”. Mam fotogr[afię].

â) w pośrodku – szkic głowy starszego człowieka – po szyję w prof[ilu] ku prawej piórkiem – podbarw[iony] czerwonymi plamami na twarzy, niebieskawo w tle – na białym pap[ierze] wys. 6,9 x szer. 5,6.

ã) z prawa – główka chłopaka – po szyję – w $\frac{3}{4}$ ku prawej – piórkiem, podbarwiona na twarzy sepią, w tle niebieskawo. Na grub[ym], biał[ym] pap[ierze] wys. 3,6 x szer. 2,9.

b) Profil (ku lewej) starego mężczyzny, bez zarostu, z brodą utopioną w kołnierzyku – po szyję – rys[unek] piórk[iem], wzmocn[iony] węglem, podbarw[iony] sepią. W dol[nym] praw[ym] rogu: „C. Norwid 1845”(?). Pap[ier] biały wys. 5,2 x szer. 4,3 (prawy dolny róg ścięty) naklejony na nieco większy (5,9 x 4,8) szary. Mam fotogr[afię].

c) Starszy łysawy mężczyzna czytający książkę siedząc przy stole. Po stół. W $\frac{3}{4}$ ku lewej. Lewa ręka podpira głowę, prawa przytrzymuje leżącą na stole książkę. W górnym lewym rogu: „CNorwid” [CN – monogram wiązany]. Le-ciuchny szkic piórkiem, podbarwiony na twarzy sepiowo-czerwonymi plamami, w tle zaś ciemnoszaro i niebieskawo. Pap[ier] biały, wys. 7,5 x szer. 7,1, naklejony na drugi biały wys. 7,9 x szer. 7,3. Mam fotogr[afię].

d) Głowa (po pierś) młodej wiejskiej dziewczyny w chustce na głowie – w $\frac{3}{4}$ ku prawej. Rys[unek] piórkiem tuszem, wzmacniany węglem i podbarwio-ny sepią, szarą i czerwoną na twarzy, a niebieską i szarą w tle. Pap[ier] ciepło biały, gruby, szorstki wys. 8,1 x szer. 5,9. Od prawa, w pośr[odku] wysokości: „C. NORWID 1866”. Mam fotogr[afię].

XVIII/1

Nieregularnie wycięty kawałek grubego białego papieru wys[okości] przeciętnej 16,1 x szer. 7,7. Akwareli mocnej bardzo w kolorach fragment. U dołu dwie głowy starszych mężczyzn (od prawa) i kobiety (od lewa) w kapturach, traktowane szarościami, sepią i na ubraniu mężczyzny ceglasto i karminem. Nad nimi – jakby kotara ciężka mieniąca się fioletem, żółtością, zielenią i nie-

bieskością. U góry wygląda zza niej (od lewej) jakby balkon kamienny. Mam fotogr[afię].

XVIII/2

Ziewający i przeciągający się we drzwiach parobek średniowieczny. Akwarela. *Figura en grisaille*⁹². W tłach sepie, brązy, niebieskości ciemne i zielone. Na ciepło białym grub[ym] papierze wys. 14,3 x szer. 5,7. Mam fotogr[afię].

XVIII/3

Chrystus i Barabas. Pierwotny rysunek samego Barabasa (postać po pierś na tle krat – *figura en face*, głowa zwrócona prawie w profilu ku prawej) piórkiem, mocno zakolorowany sepia i czerwienią na twarzy, zielenią na ubraniu i niebieskawymi szarościami na kratkach i tle, na białym papierze wys. 10,2 x szer. 8,2. U góry, nad głową – tuszem, pędzelkiem: „barabas”. Ten papier nakleił potem Norwid od lewej strony na drugim białym papierze wys. 10,9 x szer. 11 – i od lewej strony, w części na dawnym papierze, w części na nowym, dorysował piórkiem i węglem – Chrystusa, w $\frac{3}{4}$ ku lewej, patrzącego na Barabasa. Pod nią u dołu (w lewym dolnym rogu) dopisał tytuł: „christ / et Barabas⁹³”. Na dawnym zaś rysunku w lewym górnym kącie dopisał atramentem: „c. norwid 1868”. Fot[ografia] Well[isza].

XVIII/4

Głowa młodej dziewczyny o dość ekstat[ycznym] wyrazie twarzy, w chuście na głowie – po pierś w profilu ku prawej. Rys[unek] tuszem, pędzelkiem, wzmacniany w konturach głównych węglem i podmalowany na twarzy sepia i różowością, w tle niebieskawą szarością. Pap[ier] biały cienki wys. 10,4 x szer. 6 (dolny prawy róg ścięty) naklejony na większy (11 x 6,6) biały. Z lewa, w pośr[odku] wysokości, wzdłuż brzegu: „C. Norwid 1871”. Mam fot[ografię].

⁹² *En grisaille* (fr.) – dosł. w szarym odcieniu. Chodzi tu o malowidło monochromatyczne, naśladujące rzeźbę lub płaskorzeźbę, wykonane kolorem szarym w różnych odcieniach. Malarstwo tego typu modne było we Francji w XVIII w.

⁹³ *Christ et Barabas* (fr.) – Chrystus i Barabas.

XIX/1

a) Piłat. Po pas – figura w $\frac{3}{4}$ ku lewej – głowa w profilu ku lewej. Gest umywania rąk. Rys[unek] piórkiem tuszem (wzmacniany później piórk[iem] atramentem). Podbarwiony sepią i czerwienią, w tle jasną niebieskością. W prawym górnym rogu piórkiem tuszem: „pilat”. Tamże – później – atramentem wzdłuż prawego brzegu – ku górze: „c. norwid 1861”. Pap[ier] biały wys. 9,5 x szer. 7,1, naklejony na drugi biały większy (10,5 x 7,7). Fot[ografia] Well[isza].

b) Głowa (po szyję) młodej kobiety w chuście na głowie – w $\frac{3}{4}$ ku prawej. Rysunek węglem, wzmacniany tuszem pędzelkiem i zakolorowany – na chustce niebiesko, w tle czerwono; twarz zatonowano prawie tylko rozartym węglem. W prawym dolnym rogu: „c. norwid” (tuszem). Pap[ier] biały wys. 8,8 x szer. 6,7 (górny prawy róg ścięty), naklejony na większy (9,5 x 7) biały (górny prawy róg i tu ścięty). Mam fotogr[afię].

c) *Herod Antypas*. Głowa po pierś w profilu ku lewej. Wierzch głowy obcięty. Rys[unek] pędz[elkiem] tuszem i sepią, wzmacniany piórkiem atramentem i mocno zakolorowany – na szacie czerwono, w tle zielonawo, na przepasce głowy żółto, na twarzy tknięcia czerwone. Papier biały wys. 9,7 x szer. 7,2. Z lewej strony prawie w połowie wysokości, tuszem, oprowadzone później atramentem: „herodos / Antypas⁹⁴”. W prawym dolnym rogu od dołu do góry, wzdłuż prawego brzegu: „C. Norwid 1859”. Mam fotogr[afię].

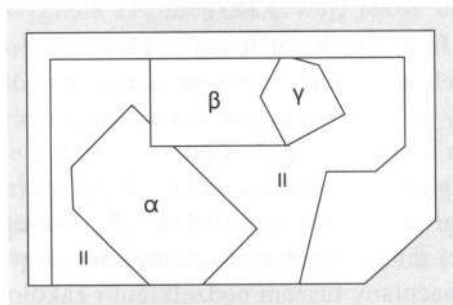
XIX/2

a) Biały, dość gruby papier matowy, wys. 11,2 x szer. 15,8. Na odwrocie poobcinane i mało czytelne urywki wiersza jakiegoś niebieskim ołówkiem ręką Norw[ida]. Na prawej stronie (recto przylepione):

α) od lewej strony – Głowa po pierś – z charakterystycznie wyszczerzonymi zębami i palcem lewej ręki z ogromnym pazurem wskazująca kurczowo przed siebie. Figura w profilu ku prawej. Głowa zwrócona bardziej ku widzowi (w $\frac{3}{4}$ ku prawej). Rys[unek] piórkiem podbarwiony sepią (na twarzy) i szarościami w tle. Pap[ier] biały wys. 11 x szer. 7,2 (dolny lewy róg ścięty). W praw[ym] doln[ym] rogu: „norwid / 1860”. Mam fotogr[afię].

β) od prawa – głowa (po szyję) chłopca z długimi, przyciętymi nad czołem w grzywkę włosami, z przyciętymi wąsami i gołą brodą. Rys[unek] tuszem piórk[iem], wzmacniany węglem i nadłożony pędzelkiem tuszem i sepią. Gruby, ciepło biały, szorstki pap[ier] wys. 10,3 x szer. 5,6. Mam fotogr[afię].

⁹⁴ Herodos Antypas (ok. 22 przed Chr. – po 39 po Chr.), tetrarcha Peri i Galilei, syn Heroda I Wielkiego (często mylony z ojcem). Skazał na śmierć Jana Chrzciciela.

b) Biały papier cienki, ze ściętym prawym dolnym rogiem wys. 12,8 x szer. 16. Na nim nalepiony grubszy biały szorstki papier nieregularnie powycinany, wys. największej 12,5 x szer. 15,2. Na nim od lewa przyklepiony cienki biały papier (α) ze ściętymi wszystkimi czterema rogami, wys. największej 11,1 x szer. 8,2. Na papier α zachodzi lewym dolnym swym rogiem biały papier β przyklepiony u góry ku środkowi, na II-im nieregularnym papierze. β ma wys. 6,5 x szer. 5. Na β zachodzi lewym górnym rogiem papier $\tilde{\alpha}$, wys. 4,9 x szer. 4, ze ściętymi górnymi rogami.

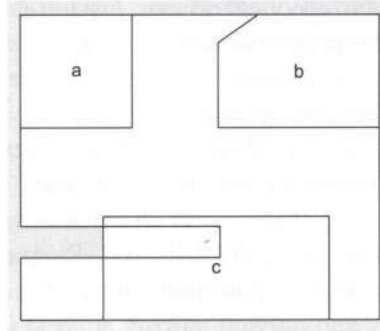
α) Postać w rzymskiej opończy (z ręką przyłoż[oną] do piersi), po pierś, w profilu ku prawej. Grzbiet jej dokończony (od lewa) na II-im białym papierze. Rys[unek] tuszem, wzmacniany węglem i podkolorowany sepią, oraz w tle niebieskawo. W prawym dolnym rogu: „c.norwid 1857”.

β) Głowa po ramiona – w profilu ku prawej – starszego brodatego człowieka z ręką lewą na ustach i brodzie. Rys[unek] piórkiem tuszem, podkolorowany sepią oraz – w tle niebieskościami. Później, wzmacniając cały rys[unek] węglem, rozciągnął go Norw[id] na papier α i na papier II, dodając grzbiet i prawą rękę wspartą dłonią na tymże stole, na którym łokciem oparta lewa.

$\tilde{\alpha}$) Głowa po szyję – w profilu ku prawej, starszego człowieka, trzymającego się za brodę prawą ręką i obejmującego usta jej wielkim i wskazującym palcem. Rys[unek] piórkiem tuszem, wzmacniany węglem i podbarwiony sepią oraz w tle niebieskościami. Wzmacniając i podbarwiając, przeciągnął Norw[id] rysunek na papier II i dodał resztę ręki (po łokieć), podtrzymującej brodę.

XIX/3

Nieregularnie powycinany biały papier wys. 20,9 x szer. 14,6. Na nim naklejone (recto):

a) Głowa kobiety o surowym wyrazie twarzy – po szyję w $\frac{3}{4}$ ku prawej, z obciętych w połowie czołem. Rys[unek] piórk[iem], tuszem, wzmacniany węglem i podbarwiony sepią. W prawym dolnym rogu niewyraźny napis. Papier dość gruby, biały wys. 7,5 x szer. 6. Oba prawe i lewy górny rogi ścięte.

b) Stara kobieta, w chuście, trzymająca się prawą ręką za głowę, lewą przyciskająca do piersi. Postać po pas, w $\frac{3}{4}$ ku lewej stronie. Od lewej str[ony] w pośr[odku] wysokości: „norwid/ 1859”. Rysunek piórk[iem] tuszem, wzmacniany węglem i podbarwiony sepią oraz w tle zielonkawo-szarą farbą. Papier biały wys. 9,4 x szer. 7,3, naklejony na drugi większy nieco (9,9 x 7,8) i razem z nim przylepiony do wyciętego w tym miejscu wielkiego białego papieru.

c) Trzy głowy. Dwie brodate i jedna pośrodku bez zarostu, wpatrujące się razem w coś po lewej stronie, z różnymi wyrazami twarzy. Po piersi, jedna (lewa) en face, druga w $\frac{3}{4}$, trzecia prawie w prof[ilu] ku lewej. Rysunek piórk[iem] tuszem, wzmacniany węglem i mocno podbarwiony sepią. Gruby, ciepło biały pap[ier] wys. 9,5 x szer. 13, ze ściętymi wszystkimi 4-ma rogami, naklejony na wycięty w tym miejscu wielki biały papier. Mam fotogr[afię].

XIX/4

Na odwrocie XIX, 3:

a) Na wielkim białym papierze (pod XIX/3a) dziesięć różnych luźnych głów (po szyję) w różnych zwrotach i o różnych wyrazach – rys[unek] miękkim ołówkiem i węglem, podbarwiony lekko sepią. Głowy te zajmują razem na wys. 11,5, na szer. 7,5 cm.

b) Na widocznym – w wycięciu wielkiego białego papieru – odwrocie XIX/3

c) Szkicowe trzy głowy ołówkiem, wys. 5 x szer. 10,5.

XX/1

a) Mefistofeliczna czy Judaszowska głowa – en face – po pas. W lewym górnym rogu pochylona ku niej jakaś szkicowa druga. Rys[unek] piórem, tuszem (atr[amentem]), podłożony pędzelkiem, tuszem jaśniejszym. Z lewa u góry: „C. Norwid 1860”. Papier biały, wys. 11,5 x szer. 7,7, naklejony na drugi biały, wydarty skądś, tejże wielkości. Górne rogi ścięte w obu papierach, dolne – tylko w pierwszym. Mam fotogr[afię].

b) Głowa jakby niewidomego człowieka z brodą, lecz bez wąsów, siedzącego przy stole, z prawą ręką opartą na nim, lewą sięgającą wskazującym palcem do oka. Po stół. W $\frac{3}{4}$ ku prawej str[onie]. W dolnym lewym rogu wzdłuż lewego brzegu, od góry ku dołowi: „C. NORWID. f.”. Rysunek piórem, atramentem, podkolorowany tuszem jasno. Papier biały wys. 9,4 x szer. 7,2. Mam fotogr[afię].

c) Staruszka w chustce na głowie, siedząca jakby pod oknem i lewą ręką wskazująca coś przez nie palcem, prawą zaś trzymająca się za usta i brodę. Po pas. Profil ku prawej stronie. Za nią z prawa głowa młodej dziewczyny w $\frac{3}{4}$ ku prawej, spoglądająca w toż okno. Przy lewym boku, w połowie wysokości, podpis: „C. Norwid 1869”. Rys[unek] atramentami: czarnofioletowym i zielonym, piórkim i jakby grubą zapałką, z dodatkami ołówkowymi i węglowymi. Pap[ier] biały wys. 8,1 x szer. 7,2 (ze ściętym prawym dolnym rogiem), naklejony na nieco większy (9,2 x 7,8) drugi papier biały.

d) Dwie głowy, jedna nad drugą, mężczyzny w średnim wieku z jeżącymi się włosami (górną) i kobiety starej w chuście na głowie (dolną), obie gestykulujące wzniesionymi w górę lewymi rękoma. Po ramiona. W trzech czwartych ku prawej stronie. Rys[unek] węglem oraz tuszem podbarwiony różowościami na twarzach, zresztą sepią. Po prawej w połowie wysokości: „Norwid 1877”. Pap[ier] biały, dość gruby, wys. 18,5 x szer. 9,5. Mam fotogr[afię].

XXI/1

a) Młody chłopak siedzący przy stole, z łokciami rąk opartymi na nim, z głową wspartą na lewej, przypatruje się czemuś (zda się, obsadce z piórem) trzymanemu we wzniesionej w górę ręce prawej. Po pas. W $\frac{3}{4}$ ku lewej. Rys[unek] piórem, tuszem i atramentem, podbarwiony na figurze zielonką szarością, w tle – brunatno. U dołu, pośrodku, podpis: „C. Norwid 1857”. Papier biały wys. 6,3 x szer. 5,2, naklejony na szary wys. 6,5 x szer. 5,4, przyklejony u góry wraz z XXI/1 b) na podłużny biały wys. 14,5 x szer. 5,9, i ze wszystkimi niemi naklejony na biały papier wys. 15 x szer. 7.

b) Starzec siedzący jakby na kufrze z założoną lewą nogą na prawą, i wskazujący coś palcem lewej ręki. Rys[unek] ołówk[iem], na to piórem tuszem, podbarwiony w tle niebieskawo i brunatno. Cała postać. W $\frac{3}{4}$ ku lewej. W lewym dolnym rogu: „C. Norwid”. Papier biały, pożółkły, wys. 6,2 x szer. 5,6, przyklejony u dołu wraz z XXI/1 a do jednego papieru białego i z nim razem do drugiego.

c) Głowa mężczyz[yn]y w średn[im] wieku z wąsami i podgardlem, po szyję, w $\frac{3}{4}$ ku lewej. Z prawej, pośr[odku] wysokości: „norwid/ 1860”. Rys[unek] piórem, tuszem. Pap[ier] biały grub[y] wys. 6 x szer. 5, naklejony na urwany nierówno, nieco większy świstek biały.

d) Głowa dziewczynki czy kobiety z ułożonymi ciekawie na tyle głowy warkoczami. Po ramiona, tyłem do widza. Głowa nieco przechylona w lewo. W prawym górnym rogu ta sama główka powtórzona w zmniejszeniu, w s[ch]emacie liniowym. Z prawej u dołu: „Norwid 1857”. Z lewej u dołu pieczętka owalna: C. NORWID. Rys[unek] piórkiem, lekko zatonywany tuszem. Papier jasnoszary wys. 7,7 x szer. 8,8, naklejony (od góry) razem z XXI/1 e na gruby, albumowy papier wys. 29,4 x szer. 11,6.

e) Dolna (od pasa) połowa tyłem stojącej postaci kobiecej w fałdującej się sukni. W dolnym prawym rogu: „C. Norwid / 1857” (?) (atram[entem]). Rys[unek] piórem, atr[amentem], podbarwiony szarościami i sepiami. Papier biały (z późniejszą podklejką u góry) żółkły mocno, wys. 18,4 x szer. 8,3, naklejony u dołu, pod XXI/1 d, na gruby szary albumowy papier.

XXI/2

a) Profil (ku lewej, po szyję) młodej kobiety z rozpuszczonymi włosami. Rys[unek] piórk[iem] tuszem, wzmacniany węglem i tonowany sepia. Papier biały wys. 7 x szer. 5, przyklejony u góry, nad XXI/2 b, na pasku biał[ego] pap[ieru] wys. 15,7 x szer. 5,7.

b) Wschodni profil (ku prawej, po ramiona) brodatego mężczyzny w średnim wieku w kapturze. U dołu cyfra tuszem (pędzelkiem): „C.N”. Rysunek tuszem (pędzelkiem), wzmacniany w konturach węglem – i tonowany tuszem. Papier biały wys. 7,3 x szer. 5,1 (górny prawy kąt ścięty), naklejony u dołu, pod XXI/2 a, na pasku biał[ego] pap[ieru] wys. 15,7 x szer. 5,7.

c) Dwie głowy wąsaczów polskich, jedna (z lewa) en face w czapie futrzanej, druga (z prawa) bez czapki w profilu ku prawej. Obie po ramiona. Rysunek pędzelkiem i piórkiem tuszem, podbarwiony na figurach sepia i róż[em] niekiedy, w tle zaś indygiem. Papier biały grub[y] wys. 4,8 x szer. 8,9.

d) Głowa (po szyję) starego, łysego bezzarostowego mężczyzny, z wyrazem zdumienia w oczach – w $\frac{3}{4}$ ku prawej – rys[unek] piórk[iem], wzmacniany węglem i podbarwiony sepią – na jasnoszarym owalnym kawałku pap[ieru] wys. 6,8 x szer. 5,4, przyklejonym u góry nad XXI/2 e i f, na pasku bia[łego] pap[ieru] wys. 18,5 x szer. 5,8.

e) Szkic głowy wspartej na rękę – po szyję – w $\frac{3}{4}$ ku prawej – w dolnym praw[ym] rogu podpis naprzód cienki: „norwid”, później gruby i duży: „C. NORWID” – rys[unek] piórkiem tuszem, później na to piórem atramentem – pap[ier] biały wys. 5 x szer. 4,2, nakl[ejony] na teźże wielk[ości] szarozółty i z nim razem na pasek biały, między XXI/2 d i XXI/2 f.

f) Ołówkowy szkic nosa, ust i brody (reszty głowy prawie nie widać) – pap[ier] biały wys. 5,5 x szer. 4,8, naklejony na tymże pasku długim pod XXI/2 e.

XXI/3

a) Głowa (po ramiona) łysego, brodatego starca – w $\frac{3}{4}$ ku lewej – rys[unek] piórkiem tuszem z napisem takimż w prawym dolnym rogu, później wzmacniany węglem i podbarw[iony] sepią, przy czym napis pod kreską węglową stał się nieczytelny („i ..omui[?] (Cesatello⁹⁵) (?)”) – na białym grub[ym] pap[ierze] wys. 5,2 x szer. 3,9 (rogi oba górne zaokrągl[one], dolny prawy ścięty ukośnie), naklejonym na kwadraciku żółto-brązowym wys. 5,6 x szer. 3,9, z nim razem na białym teźże wielkości, i z obu niemi razem od lewej str[ony] na poziomym pasku białym wys. 7,2 x szer. 17,5, obok XXI/3 b i c.

b) Wycięty nieregularnie z jakiegoś czasopisma drzeworyt – portret brodatego mężczyzny w okularach, siedzącego przy robocie za stołem.

c) Głowa młod[ego] męzc[yzny] z czupryną parobka wiejsk[iego] i z orlim nosem – po szyję – w prof[ilu] ku prawej – rys[unek] piórk[iem] tuszem – podbarw[iony] sepią – w dolnym praw[ym] rogu: „norwid 1856”, na bia[łym] grub[ym] pap[ierze] wys. 4,8 x szer. 3,9, przykl[ejonym] obok dwu poprzednich.

d) Głowa (po ramiona) starca brodatego z przymkniętymi jak gdyby oczyma – profil ku prawej. Rys[unek] piórk[iem] tuszem, wzmacniany później węglem, atramentem i sepią – na ciepło-bia[łym] grub[ym] pap[ierze] wys. 9,7 szer. 8. Przy lew[ym] brzegu, pośr[odku] wysokości podpis: „c. norwid/ 1858 (?)”; w prawy górny rogu pieczętka: c. norwid.

⁹⁵ Nie udało się ustalić sensu i znaczenia tego słowa (być może nazwy własnej?).

e) Głowa (po szyję) mężczyzny w średnim wieku z podkreślonymi wąsami – profil ku prawej – u dołu: „C. Norwid 1857” – rysunek piórk[iem] wzmocniany węglem podbarw[iony] sepią – na białym pap[ierze] wys. 9,2 x szer. 7,1, naklejonym lewym górnym rogiem na drugim rysunku: starsza tęga kobieta – en face – wsparta na stole łokciami – z brodą opartą na rękach i twarzą zwróconą w $\frac{3}{4}$ ku prawej – po pas. Rysunek piórk[iem] tuszem (z podpisem w lewym dolnym rogu: „C. Norwid fecit”), wzmocniony później węglem i podbarwiony na figurze sepią, w tle czerwonawą brązowością – z cyfrą brązową po prawej u dołu: „C.N.” – na białym, mocno żółkłym papierze wys. 12,7 x szer. 8.

XXI/4

a) 4 luźne szkice głów (jakby Żydów) – piórk[iem] i węglem, podbarw[ione] żółtawo i sepią – podpis ku prawej, więcej od dołu: „C. Norwid 1857 (?)” – na białym pap[ierze] ze ściętymi 4-ma rogami wys. 14 x szer. 8,7, naklejonym po lewej stronie na grubym białym papierze wys. 16 x szer. 17,4 obok XXI/4 b i c. Na odwrocie tego dużego białego papieru, niebieskim ołówkiem, ręką Norw[ida]:

Dusza moja swego wielbi Pana
 Duch się mój raduje w Zbawicielu
 Iż na niskość pojrzał i jest wybrana
 I uchwali ją głos ludów wielu
 Będzie sławiona błogo i uczczona
 Przez[?] wszystkie plemiona!

Sprawę wielką dał mi!... Bo wszech-może
 [Nie odczytany wyraz] którego zmiłowanie
 trwa i okrywa nieustannie
 Ufających w pokorze

Ramię w mocy(?) pysznych łamie
 O własne ich serca (?) (wyr[az] nieczyt[elny][uwaga w nawiasie Z.P.])
 – – – – i stanie w bramie⁹⁶

⁹⁶ Fragment przekładu *Magnificat*, hymnu Maryi, wygłoszonego podczas odwiedzin św. Elżbiety (Łk 1, 46-55). Niewykluczone, że jest to jakiś pierwszy rzut późniejszego (z 1880 r.) *Psalmu w Hebronie*, który był Norwidową parafrazą wspomnianego tekstu biblijnego.

b) Głowa (po szyję) człowieka o zadartym nosie i brodzie – w profilu ku lewej – poniżej druga podobna głowa szkicowa – rys[unek] piórkiem tuszem, wzmacniany węglem i podbarwiony sepią i tuszem – u dołu podpis: „Norwid 1857”. Biały, dość gruby papier wys. 8 x szer. 6,3, naklejony po prawej u góry obok XXI/4 a i nad XXI/4 c.

c) Głowa z ramionami mężczyzny z krótką brodą w $\frac{3}{4}$ ku prawej – rys[unek] piórkiem tuszem – w praw[ym] doln[ym] rogu: „C. Norwid 1859” – na grubym dość, białym, żółkłym papierze (ze ściętym praw[ym] górn[ym] rogiem) wys. 6,7 x szer. 5,6, naklejonym po praw[ej] u dołu, pod XXII/4 b i obok XXI/4 a.

d) U dołu dwaj mężczyźni w bluzach i miękkich kapeluszach, obaj zwrócenii profilami w lewo; w pośrodku, nieco w głębi, kobieta tyłem, z dzieckiem (en face) na ręku. Rys[unek] piórk[iem] tuszem i pędz[elkiem] akwarelą (czerwonobrązowo, szare i niebieskie tony), wzmacniany węglem. Podpis pośrodku rys[unku]: „C. Norwid / 18...” (reszta zamazana). Na wycinku ciepłobiałego grubego papieru z zaokrągl[onymi] górnymi rogami oraz bokami oboma wys. 6,9 x szer. 9,2, naklejonym na nieco większy biały pap[ier].

XXII/1

a) Szkic ołówkiem, a na tym – piórem atramentem – cztery luźne karykaturalne głowy. U dołu z prawa napis: „Modernis”⁹⁷ i cyfra: „C.N”. Na białym prążkow[anym] papierze wys. 9,7 x szer. 10,3, przyklejonym po lewej str[onie] na białym poziomym pasie wys. 10,1 x szer. 18,6 – obok XXII/1 b.

b) Głowa (po szyję) starej wieśniaczki w chuście – en face. Rys[unek] tuszem i piórkiem, i pędzelkiem, wzmacniany węglem i podbarwiony czerwono-brązową farbą w tle, sepią na twarzy i szarościami na chuście i odzieży. U dołu z lewa cyfra: „C.N”. Biały pap[ier] liniowany wys. 9,4 x szer. 6,7, naklejony po prawej str[onie] na poziomym białym pasku – obok XXII/1 a.

c) Młoda kobieta trzymająca karty przed oczyma czy też podnosząca szklankę do ust – od lewej w $\frac{3}{4}$ ku prawej; od prawej jakiś profil męski. U dołu: „C. Norwi (reszta ucięta)” [uwaga w nawiasie – Z.P.]. Rys[unek] piórk[iem], wzmacniany węglem, podbarwiony sepią na figurach, a w tle żółto i czerwono. Gruby dość, biały papier (ze ściętymi wszystkimi rogami) wys. 6,8 x szer. 8,3, przyklejony do większego (7,7 x 9,3) cienkiego białego papieru, do którego z odwrotnej strony przylepiona brzegiem lewym karteczka biała z no-

⁹⁷ *Modernis* (fr.) – nowocześni.

tatką Norwida: „Roger des Nimes – his de Sta Car[na?]ters (?) de la révolto des francais... 2 vol.”⁹⁸

d) Profil (ku lewej) młodej kobiety o ciemnych włosach i orlim nosie (po szyję – tylko przód głowy). Z lewa u dołu napis: „Z niezgrabnych / Palmyrytań / skich szukałem / C. N”. Rys[unek] tuszem i węglem – podbarw[iony] szarościami na twarzy, żółto w tle. Pap[ier] biały wys. 8,7 x szer. 5,4, naklejony na cieńszy biały wys. 11 x szer. 5,5.

XXII/2

a) Dwie luźne głowy (po szyję) parobków starożytnych – w $\frac{3}{4}$ ku lewej – piór[em] atram[entem] i węglem – podłożone sepią. Świstek zgnieciony, wys. 6,4 x szer. 10,8, naklejony na grubszy biały pap[ier] (7,8 x 12).

b) Dwa kobiece profile (ku lewej) luźno jeden nad drugim – po szyję. Z lewa u dołu: „C.N”. Rys[unek] tuszem pędzelk[iem] (na ołówku) – podbarw[iony] sepią na twarzach, zielonawo w tle. Pap[ier] biały prążk[owany] wys. 11,8 x szer. 8,7.

c) Profil (ku prawej) starca siedzącego z głową opartą bokiem na prawej ręce. Po ramiona. Rys[unek] piór[em] tuszem – podbarw[iony] na figurze brązowymi polami, w tle niebieskawo. Pap[ier] biały wys. 6 x szer. 5,3, naklejony u góry na pasku ciepłobiałym wys. 13,3 x szer. 5,8, nad XXII/2 d. Na odwrocie paska niebieskim ołówkiem ręką Norw[ida] początki pierwszych 10 wierszy przekładu *Magnificat anima*⁹⁹.

d) Głowa (po ramiona) kobiety w mniszym kapturze – we $\frac{3}{4}$ ku prawej. Przy prawym brzegu: „C. Norwid 1857”. Rys[unek] piórem tuszem, podbarwiony ceglasto i niebieskawo-szaro. Pap[ier] biały wys. 5,6 x szer. 5,1 (dolny prawy róg ścięty), naklejony na teźże prawie wielkości gruby szary – i z nim razem u dołu na pasku białym 13,3 x 5,8, pod XXII/2 c.

e) Głowa brodatego starca w profilu ku lewej – po szyję. Z prawa u dołu: „C.N”, na cyfrze tej pieczętka czerwono odbita: „c. norwid” – rys[unek] piór[em] sepią, podbarwiony sepią i lila tonami. Papier biały wycięty owalnie wys. 6,5 x szer. 5,8.

⁹⁸ Jest to opis bibliograficzny nieznaney bliżej publikacji.

⁹⁹ Zob. XXI/4 i przypis 97.

XXII/3

a) Kartka białego liniowanego, dość grubego papieru wys. 11,8 x szer. 13,8. Na niej przyklejone:

α) od lewej str[ony] – kartka ciepłobiał[ego], grubego dość pap[ieru] wys. 11,6 x szer. 9,9 (ze ściętymi górnymi rogami). Szkic najogólniejszy liniowy ołówkiem do jakiejś karykatury (księża postać siedząca w otoczeniu 4-ch postaci). Wyżej 2 luźne głowy.

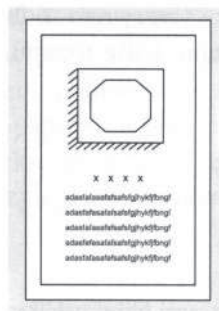
β) od prawej str[ony] u góry – profil (po szyję) ku prawej str[onie] twarzy parobeckiej bez zarostu. Rys[unek] pędzelkiem sepią, wzmacniany w konturach węglem. Pap[ier] biały wys. 7,2 x szer. 4,5.

b) Głowa (po szyję) rzymskiego typu w mycce czy przepasce nad czołem – profil ku prawej. Podpis przy praw[ym] boku u dołu: „C. Norwid 18” (bez końca); drugi po lewej, zaraz pod szyją, „C. NORWID 1857”. Rys[unek] piórk[iem] tuszem, podbarwiany różowawo i szaro. Pap[ier] gruby, szorstki, ciepłobiały wys. 9,6 x szer. 7,1.

c) Rycerska brodata głowa (po ramiona), w zbroi zda się – i kapturze czy czapie specjalnej. W $\frac{3}{4}$ ku lewej. Rys[unek] piórk[iem] tuszem, mocno zabarwiony sepią na twarzy, fioletem w tle, czerwienią na odwrocie kapt[ura], niebieskawą zielenią na jego wierzchu i na zbroi. Przy prawym boku: „C. NORWID” (data niewyr[ażnie]). W górnym prawym rogu obcięta z obu stron pieczęć (w ukos): C. NORWID. Papier biały, wys. 8,6 x szer. 7,4.

XXII/4

Kartka grub[ego] szorstk[iego] biały[ego] pap[ieru] wys. 17,3 x szer. 12,3. Na niej naklejona kartka biały[ego] cienk[iego] zwykły[ego] pap[ieru] wys. 16,2 x szer. 11,7. Na tej u góry przylepiony rysunek – a pod nim ręką Norwid[ida] atram[entem] napis:

* * *

Non mihi sit laudi, quod eram velut alter apelles,
 Sed quod lucra tuis omnia, Christe, debam:
 Altera nam terris opera extant – altera coelo –
 Urbis me Joannem, flos tulit Etruriae.

(z napisu grobowego fra Giovanni da Fiesole)¹⁰⁰

Rysunek przedstawia głowę księżą w mycce (po ramiona – w $\frac{3}{4}$ ku prawej). Rys. piórem atramentem, podtonowany sepią. U dołu pośrodku: „C. NORW 74 r.”(?). Pap[ier] biały wys. 5,6 x szer. 4,3, nalepiony na większy żółtawo-brązowy (6,1 x 4,7) i z nim razem przylepiony do białej karty, na której Norw[id] oprowadził lewy i dolny boki przylepki cieniem tuszowym.

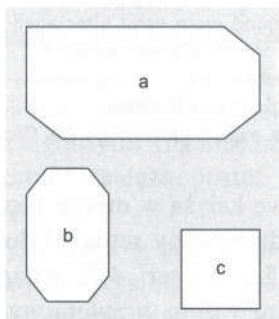
XXIII/1

Nieregularna (w lewym brzegu wypukle zaokrąglona) biała kartka wys. 20,2 x szer. (największej) 14 cm. Na niej przyklejone:

a) U góry – cztery w rzędzie różnorodne głowy kobiece – po szyje – w $\frac{3}{4}$ ku prawej. U dołu z prawa: „C. Norwid / szukał typów”. Rys[unek] piórkciem tuszem i sepią, wzmacniany gdzieś węgłem i tonowany na twarzach tuszem i sepią, w tle – jasnoniebieską farbą. Papier biały dość gruby wys. 6,4 x szer. 11,8 (cztery rogi ścięte ukośnie).

b) Szlachecka obywatelska wąsata głowa z ręką przy ustach (po szyję, profil ku lewej); poniżej, w $\frac{3}{4}$ ku lewej, jakby kozacka wąsata głowa w mycce czerwonej. U dołu, nieco zatarty, nieco obcięty napis: „z barbarzyńcami (nieczyt[elny] wyr[az]) na uroczyst (ucięte)” [uwagi w nawiasach – Z.P.]. Przy prawym brzegu podpis: „C. NORWID 1861”. Rys[unek] piórk[iem] tuszem, wzmacniany węgłem, zakolorowany na głowach sepią i różowo, w tle zielonawo. Papier biały cienki wys. 9,4 x szer. 7,3. Cztery rogi ścięte. Nalepiony od lewa, pośrodku wysokości na białej karcie, pod XXIII/1 a. Mam fotogr[afię].

¹⁰⁰ Jest to napis nagrobny, skopiowany przez Norwida; towarzyszył on – jak słusznie przypuszczał Gomulicki – podobnie przedstawiającej Fra Giovanni da Fiesole (Beato Angelico), słynnego malarza tokańskiego (1387-1455; Guido di Pietro, zw. Il Beato – jako zakonnik, Fra Giovanni Da Fiesole – błogosławiony). Grobowiec, o którym tu mowa, znajduje się w rzymskim kościele Santa Maria sopra Minerva. Według tradycji autorem tekstu miał być papież Mikołaj V (1447-1455). Warto dodać, iż powyżej przytoczonego przez Norwida napisu widnieje jeszcze inny: „Hic jacet Verabilis Pictor. Fr. Jo. de Flo. Ordinis Praedicatorum. 1455”. Jest to jeden z nielicznych tekstów z tego zbioru, które utrwalił w opisie Miriam, a Gomulicki przedrukował w edycji zbiorowej Norwida (zob. PWsz 7, 427 oraz komentarz edytorski s. 722).

c) Parobkowata, niedołączna i głupowata głowa (po szyję – prawie en face). Z prawa: „C. Norwid 1875” czy „1855”. Rys[unek] piórk[iem] tuszem, podbarwiony sepią na figurze, jasnoniebiesko w tle. Pap[ier] biały wys. 4,8 x szer. 6,3, przyklejony w prawym dolnym kącie do karty białej.

XXIII/2

a) Siedm luźnych głów o karykat[uralnie] długich i oklapniętych nosach. Przeważnie profile – po ramiona. Rys[unek] piórk[iem] sepią i tuszem, wzmacniany węglem i tonowany sepią oraz zielenią. We środku rysunku, nieco u góry, podpis: „C. NORWID 1857” (?). Papier biały wys. 10,8 x szer. 7,2 (cztery rogi ścięte), naklejoy na większy 12 x 7,9) biały.

b) Głowa starszej kobiety (po szyję, w $\frac{3}{4}$ ku prawej). Rys[unek] delikat[ny], piórk[iem] tuszem, wzmacniany węglem. Po prawej str[onie]: „C. NORwid 1859”. Papier biały szorstki wys. 9,6 x szer. 6,1.

c) Pierwoszkiec niedbały kilku luźnych głów męskich – ołówkiem, gdzie-niegdzie po wierzchu atramentem. Pap[ier] żółtawy gruby, szorstki wys. 15,9 x szer. 9,2.

d) Dwie damy dekoltowane, jedna za drugą, po kolana, w profilu i $\frac{3}{4}$ ku prawej. Szkic ołówkiem. Nierówny wycinek białego grub[ego] papi[er]u wys. 7,5 x szer. 5,8.

XXIII/3

a) Nogi kobiety siedzącej en face (od łydek do dołu) wychodzące bez obuwia spod sukni. Rys[unek] ołówkiem, później piórem (atram[entem]) i węglem. U dołu z lewa: „C.N”. Pap[ier] biały matowy wys. 9,3 x szer. 9,5. Na odwrocie drugi takiż szkic zaczęty ołówkiem.

b) Stłoczenie różnych głów i postaci, męskich, kobiecych, dziecięcych, jakby studium tłumy. Szkic piórkiem, tuszem, podbarwiony jasno sepią czerwono-żółtą. Pap[ier] biały cienki wys. 8,8 x szer. 12,7, naklejony na biały grubszy wys. 9,3 x 13,2 szer.

XXIII/4

Akt szkicowany piórem atramentem (na ołówku). Postać cała tyłem, lekko zwrócona ku lewej. Z lewej u dołu: „C. Norwid 1863”. Na glansow[anym]¹⁰¹ dość grub[ym] pap[ierze] wys. 14,1 x szer. 6,8.

XXIV/1

Młody brodaty mężczyzna w jakimś berecie na głowie siedzi w przyjemnej zadumie przed stołem, trzymając na kolanach bawiące się chłopię. Poniżej kolan, w $\frac{3}{4}$ ku prawej. W lew[ym] doln[ym] rogu: „C. Norwid 187”. Rysunek tuszem, pędzelkiem. Papier ciepłobiały, dość gruby, wys. 14,1 x szer. 9,9 (prawe rogi ścięte skośnie). Na odwrocie notatki ołówkiem ręką Norwida o jakichś książkach.

XXIV/2

a) Starzec w fałdzistej szacie (cała postać – $\frac{3}{4}$ ku prawej) – szkic piórkiem tuszem. U dołu: „Norwid 18”. Papier biały dość gruby wys. 10,4 x szer. 4,2 (górne rogi zaokrąglone romańsko), naklejony na szary pakowy wys. 11,9 x szer. 4,8.

b) Pochylona ku przodowi siedząca postać starego człowieka bez zarostu, w fałdzistej szacie. Wyżej ku prawej – jakby powtórzenie w zmniejszeniu linijnie tegoż ruchu. Z prawej, pośr[odku] wysokości: „C. Norwid 1859”. Rysunek piórkiem, tuszem. Pap[ier] biały cienki matowy wys. 12,7 x szer. 8 (lewe oba i prawy dolny rogi ścięte).

c) Młodzian rzymski czytający coś ludowi z trzymanego przed oczyma zwoju. Po kol[ana], profil ku lewej. Szkic linijny piórkiem tuszem. Podpis w pr[awym] doln[ym] rogu: „C. Norwid 1859”. Żółty gruby dość pap[ier] wys. 9,1 x szer. 6,5 (cztery rogi ścięte).

¹⁰¹ Glansowany – tu: błyszczący.

d) Niewyraźny szkic linijny ołówkiem – dwóch postaci siedzących przy stole tyłem do widza, zwróconych ku prawej. Pap[ier] biały cienk[i] mat[owy] wys. 14,1 x szer. 10.

XXIV/3

a) Typy okrętowe. *Pilot* z fajką w zębach w wielkim kapeluszu en face, *majtek* brodaty, kobieta w chustce na głowie, druga kobieta siedząca w zadumie, przy niej dziewczynka mała. Luźne figury i głowy z podpisami niekiedy – ręką Norw[ida]. U dołu: „C. Norwid 1857 / na oceanie / na okręcie *Maguerita*”¹⁰². Szkic (po ołówku) piórkiem tuszem. Papier żółtawy, dość gruby wys. 13,9 x szer. 8,9 (rogi zaokrąglone wszystkie), naklejony na nieco większy (14,3 x 9,3) gruby, dość biały, o ściętych rogach.

b) Karta biała gruba matowa wys. 8,9 x szer. 12,3. Na niej: „Okolo dwóch stoleci Wil- / lanów czeka na mono- / grafiję szczególowo illu- / strowaną jakiej *pragnął / każdy* ze zwiedzających / *Miejscowość*” (tekst wpisany w ramce, poza pierwszą literą, która znajduje się poza obramieniem. Obok ramki po prawej wpis kredką:

chcieć a pragnąć nie jedno!!

Dwieście lat „*każdy* – *pragnął*”!... (?)

(Wstęp do *Albumu widoków i pamiątek Wilanowa*)¹⁰³

(Litera O – ołówkiem ręką Norw[ida]; wstęp w ramce – wycinek drukowany; ustępy nieb[iebieskim] o[łówkiem] i atr[amentem] – jak w oryg[inalu]; podkreślenie ołów[kiem] czarnym na wycinku drukowanym – ręką Norw[ida]).

XXIV/ 4

A1 – Scena starożytna. Od lewa 2 figury siedzące i jedna stojąca (męskie), od prawa stojący tyłem brodacze oglądający się, pośrodku młodzian bujnowłosy, jakby w ruchu tanecznym. Szkic liniowy ołówkiem. Papier biały gruby wys. 19,2 x szer. 28,3.

¹⁰² Jedna z licznych reminiscencji z podróży Norwida do Ameryki; „*Maguerita*” to nazwa okrętu, którym płynął Norwid.

¹⁰³ Uwaga Norwida odnosi się – podaje Gomulicki – do niezbyt fortunnego sformułowania użytego we wstępie do *Albumu widoków i pamiątek oraz kopii z obrazów Galerii wilanowskiej wykonanych na drzewie w drzeworytni warszawskiej z dodaniem opisów skreślonych przez dra H. Skimbrowicza i W. Gersona* (Warszawa 1877).

A2 – Szkic do kompozycji *Pozwólcie maluczki przyjsć do mnie*. Chrystus pośród kobiet z dziećmi, które wydzierają się ku niemu. Przeważnie figury siedzące i klęczące. Stoją w pośrodku tylko Chrystus i jedna kobieta, której dziecko, trzymane na ręku, wydiera się, oparłszy rękę na jej twarzy, do Chrystusa. Rys[unek] węglem czy miękkim ołówk[iem], wzmacniany piórem (atramentem) i zakolorowany sepią na kobietach, zielono i niebiesko w tłach, czerwono na szacie Chryst[usa], żółto na jego nimbie. U dołu: „C. NORWID/187(?)”. Papier biały cienki wys. 29,3 x szer. 21,7.

A3 – Na przodzie z prawa potykają się zajadle dwaj nadzy wojownicy z mieczami i tarczami. Od lewa chyli się nad nimi olbrzymi krzyż z wiszącym na nim Chrystusem, o twarzy pełnej smętku i miłosierdzia. Z lewej str[ony] u dołu: „C. NORWID fec. 1858”. Rysunek piórem i pędzelkiem, tuszem. Papier ciepłobiały gruby wys. 21 x szer. 17,1.

A4 – W głębi pośrodku człowiek stary siedzi w zadumie (z głową wspartą na prawej ręce, lewą opierając się na stole) przy stole zawalonym papierami i księgami – pod świecznikiem na ścianie. Od lewa podsuwa się doń drugi stary człowiek i z płachty uwiązanej na szyi wypuszcza żmije, które rozpełzują się po podłodze. Ubiory obu starożytnie, fałdziste. Po prawej str[onie] u dołu: „C. Norwid 1857 (czy 1859?)” (odwrotnie napisane). Cała kompozycja piórem, atramentem, ujeta w koło nierówne wys. 18 x szer. 16,5. Na ciemnożółtej grubej kalce papierowej wys. 22,4 x szer. 17,2, naklejonej na tejże wielkości dość gruby, biały papier. Przygotowane snadź do przełożenia na kamień czy drzewo.

XXV/1

Niewolnicy żydowscy przy budowie. Opis w przypisach do tomu A (sprawdzony z oryginałem) na str. 1092-1093. Fot[ografia] Well[isza].

XXV/2

Od prawego brzegu przód olbrzymiego sfinksa, przed nim nieco w głębi mężczyźni i kobiety z kadzielnicami, za nimi tłum chyłący się kornie do ziemi, w głębi widać rusztowania jakichś wielkich budow[li]; od lewej stoi na wpół ku sfinkswi zwrócony Mojżesz w długiej szacie i kapturze i z posochem¹⁰⁴ w ręku, patrząc groźnie na to wszystko. W lewym dolnym rogu napis: „Moj-

¹⁰⁴ *Posoch* (daw., ros.) – laska.

żesz”; u dołu ku środkowi podpis: „C. Norwid f.”. Szkic piórem atramentem na biał[ym] pap[ierze] wys. 16 x szer. 21,2.

XXV/3

a) Tłum mężczyzn, kobiet, dzieci, ubiory biblijne – en face do widza. U góry pośr[odku] napis: „Ev. Joan. XII, 29”; przy prawym brzegu podpis: „C. NORWID 1870”. Rys[unek] piórkiem – sepią i tuszem na biał[ym] pap[ie-rze] wys. 9,8 x szer. 17,1, naklejonym na większą nieco i grubszą kartkę białą (11,3 x 18,6).

b) Jakiś leżący na łożu schorowany starzec bez zarostu. Dokoła łoża siedzą i stoją młode dziewczęce postacie. Szkic piórkiem na grubym żółtawym pa-pierze wys. 9,9 x szer. 8,9 (górne rogi ścięte), naklejonym na cienką białą kartkę wys. 13,5 x 11,2 szer., na którą Norwid przeciągnął dalszy ciąg rysunku.

XXV/4

Wskreszenie Łazarza. Opis w przypisach do tomu A, na str. 1081¹⁰⁵, sprawdzony z oryg[inałem] i poprawiony według niego. Fot[ografia] Well[isza].

XXVI/1

*Sacrificator*¹⁰⁶. Trzy postacie (całe) męskie w hieratycznych strojach, w ruchu ku przodowi, en face do widza. Rys[unek] piórem atramentem (szkic liniorny) na grubym dość, białym papierze wys. 16,7 x szer. 12,3. W prawym doln[ym] rogu: „C.N.”. Tytuł ręką Norw[ida] u góry, na wprost głowy figury środkowej: *Sacrificator*.

XXVI/2

a) Postać (cała) młodej czarnowłosej kobiety klęczącej w ceglastym długim płaszczu i takiejż chuście czy czepcu na głowie, z wyciągniętymi przed się błagalnie i kurczowo rękoma. Po prawej str[onie]: „C. Norwid / 1860”. Ry-sunek piórem tuszem i atramentem podbarwiony ceglasto na figurze, lekkimi

¹⁰⁵ Chodzi o *Pisma zebrane Cypriana Norwida* w opracowaniu Z. Przesmyckiego. T. A część II. Warszawa–Kraków 1911 (recte: 1912). Reprodukacja znajdowała się między s. 176 a 177.

¹⁰⁶ Z fr. *sacrificateur* – kapłan, ofiarnik.

zaś niebieskościami w tle. Pap[ier] biały, dość gruby, matowy wys. 11,5 x szer. 7,4, naklejony u góry (nad XXVI/2 b) na karcie białej wys. 27,8 x szer. 14,9.

b) *Zdjęcie z krzyża*. Szkic liniowy piórkiem tuszem po ołówku. U dołu podpis: „Norwid 1857”. Na szarym, grubszym pap[ierze] wys. 11,8 x szer. 8,1.

XXVI/3

Przerys piórkowy, w części zalawowany kolorami, kilku figur egipskich czy asyryjskich. U dołu z lewa: „c. norwid 1868”. Papier biały, niegruby, wys. 18 x szer. 12.

XXVI/4

„Roma. W termach Tytusa. C. Norwid”¹⁰⁷ (napis w lewym dolnym rogu). Wnętrze termów, pośrodku widmowo unosi się w powietrzu szara postać z nimbem wokół głowy i z krzyżem w ręce. Rysunek sepią pędzelkiem zakolorowany akwarelowo i ceglastościami, szarościami, sepią i zielenią. Papier gruby, twardy, szorstki, wys. 16,8 x szer. 24,5. Do odwrotu przyklepiona z prawej strony biała kartka z napisem ręką Norwida: „Słowa O-ca S-o P. IX o sztuce”. Do niej przyklejony wycinek z gazety francuskiej z korespondencją o otwarciu wystawy w termach Titusa i przemowie papieża przy tym otwarciu. (Por. w notach Wellisza – żółty kajet str. 19a, nr 23)¹⁰⁸.

XXVII/1

a) Dwa olbrzymie złomy architekuralne leżące na trawie. Z lewej strony u dołu: „rzym. C. Norwid”. Rysunek piórkiem tuszem, zakolorowany później całkowicie akwarelowo. Na grubszym biał[ym] pap[ierze] wys. 11,3 x szer. 13,5.

¹⁰⁷ Termy Tytusa znajdowały się na rzymskim Eskwilinie, nieopodal miejsca, na którym stoi kościół st. Pietro in Vincoli. Zbudował je cesarz Tytus na ruinach domu Nerona. Chciał w ten sposób zdeprecjonować sławę Nerona jako budowniczego. Termy zbudowano bowiem w czasach Norwida odkopano Neronowe podziemia, odsłaniając ok. 30 pomieszczeń i kilka korytarzy ozdobionych subtelnymi malowidłami.

¹⁰⁸ Obecnie dokument ten nie jest znany.

b) Okrągła *fotografia*, przedstawiająca wrota Myceńskie¹⁰⁹ czy coś podobnego – zakolorowana przez Norwida.

XXVII/2

a) Zaćmienie słońca nad Rzymem w chwili Golgoty. W dali widać trzy krzyże na wzgórzu, słońce od tej strony zaćmione, w zmroczniałej ulicy lud pierzcha od cysterny, skąd brano wodę i gdzie pojono konia (zużyty szkic z natury podany w tomie E str. 96-97)¹¹⁰; na drugą ulicę pada z drugiej strony kuli słonecznej jasne światło, tą ulicą idą spokojnie trzy jakieś postacie. Przy prawym brzegu: „C. Norwid inw. 1868 (czy 1858?)”. Rys[unek] piórkiem tuszem, zakolorowany akwarelowo. Biały pap[ier] wys. 10,7 x szer. 12,5, naklejony na większą cienką kartkę białą (13,8 x 21).

b) Tłum w średniowiecznych strojach przygląda się jakiemuś zjawisku na niebie, coś jakby spękaniu się szkarłatnych szyb [?] w łonie chmurzysk czarnych. Rys[unek] piórk[iem] tuszem zakolorowany akwarelowo. W dolnym prawym rogu: „C. Norwid f. / 1858 (czy 1868? [uwaga w nawiasie – Z.P.]”. Na białym pap[ierze] wys. 9,8 x szer. 6,5, przyklejonym do większej (18,5 x 12) udartej kartki białej.

XXVII/3

a) Szkic liniowy ołówkiem, a na to piórem (atramentem) architekton[icznych] motywów jakiegoś zaułka. Na udartym kawałku białego pap[ieru] wys. 10 x szer. 4,8, przyklejonym u góry z lewa na białej karcie (wys. 20,8 x szer. 16,5) obok XXVII/3 b, a nad XXVII/3 c.

b) Brama kamienna – parę schodów – w głębi wielki kominek, w którym tyłem do widza stojąca kobieta poprawia ogień. Rys[unek] piórk[iem] tuszem zakolorowany sepią i różem. W prawym dolnym rogu: „C. Norwid / 1851”. Pap[ier] biały wys. 11 x szer. 7, przyklejony u góry z prawa na białej karcie (wys. 20,8 x 16,5) obok XXVII/3 a, nad XXVII/3 c.

c) Izba (flamandzka?) z drzwiami w głębi i – po prawej – przyściennymi na górę schodami. Po schodach idzie na górę jedna postać, po lewej siedzi na

¹⁰⁹ Chodzi zapewne o słynną Lwią Bramę (z ok. 1250 r. przed Chr.), stanowiącą pierwotnie wraz z potężnymi murami kompleks obronny Myken.

¹¹⁰ Chodzi o *Pisma zebrane Cypriana Norwida*. T. E: *Pisma prozą. Dział pierwszy obejmujący legendy i nowele*. Warszawa–Kraków 1911 (recte: 1914).

ławie druga. W dolnym prawym rogu podpis: „c. norwid 186 (czy 5? [uwaga w nawiasie – Z.P.]” – reszta obcięta. Rys[unek] piórk[iem] tuszem, zakolorowany całkowicie akwarelą. Ciekawe światła i cienie. Na białym pap[ierze] wys. 6,7 x szer. 9,3 (dolny prawy róg wcięty [?]), przyklejony u dołu na białej karcie (wys. 20,8 x szer. 16,5) pod XXVII/3 a i XXVII/3 b.

XXVII/4

a) Wnętrze z dwoma oknami, za którymi lazur. Przy jednym (z lewej) jakaś postać, tyłem do widza, trudno zgadnąć, czym zajęta. Efekty światła b[ardzo] ciekawe. Rysunek piórk[iem] (tuszem i sepią) zakolorowany akwarelowo sepią i niebieskością. Z prawego brzegu obcięty podpis: „C. Norwid 1853 (?)”. Biały pap[ier] wys. 4,4 x szer. 9,6 ze ściętymi średnio górnymi, i bardzo – dolnymi rogami.

b) Wnętrze komnaty szlacheckiej – na ścianie rogi jelenie – w głębi drzwi, za nimi serwantki etc., na przodzie siedzi wąsaty szlachcic w kontuszu, przy nim pies, koło [?] coś niosąca kobieta w białych rańtuchach¹¹¹ etc. Rys[unek] piórk[iem] tuszem, podkolorowany dokładnie. U dołu: „C. Norwid 1859 (czy 1861? [uwaga w nawiasie – Z.P.]”. Pap[ier] biały wys. 10,7 x szer. 6,4, nieregul[arnie] powycinany, naklejony na drugi tej samej prawie wielkości i z nim razem przyklejony do kartki białej wys. 12,4 x szer. 8.

XXVIII/1

Anioł przy chorym unoszącym się na łożu. Szkic ołówkowy na ciepłym białym grubym papierze wys. 15,5 x szer. 12,1.

XXVIII/2

Lud siedzący na ławkach w kościele, tyłem do widza, z wyjątkiem malca, który, odwróciwszy się tyłem do ołtarza, stoi en face oparty łokciami o ławkę, oraz z wyjątkiem profilu (ku lewej) kobiety, która karcąco nań spogląda. Rys[unek] piórk[iem] tuszem, zakolorowany, na kole biał[ego] pap[ieru] (9 x 9), naklejonym z nim na białą kartkę wys. 13,2 x szer. 11, na którą Norwid rozszerzył tuszem rysunek, pokazując u góry krzyż ołtarzowy w głębi, a z lewego

¹¹¹ Rańtuch – prostokątna chusta z białego płótna, narzucana przez kobiety na głowę i przykrywana czepcem lub kołpakiem. Noszono ją w Polsce od średniowiecza do wieku XVII.

boku zadartą nogę malca opartego o ławkę. Na tejże kartce – u dołu od lewej – tuszem podpis: „C. Norwid”.

XXIX/1

Widok miasta (Rzymu? Watykanu? Kw[--] ot [-]?) od strony rzeki. Akwarela w tonach dość ternes¹¹² na grubym, mocno ziarnistym papierze, wys. 17 x szer. 31. Czy Norwida?

XXIX/2

Zaśnieżony krajobraz – na prawo słup jakiś – na lewo wierzba. Akwarela w białych, szarych, sepiowych i niebieskawych tonach, na śred[nio] grubym białym papierze wys. 12, 8 x szer. 15. W lewym dolnym rogu: „C.N.”. Mam fotogr[afię].

XXIX/3

Pierwsza strona żółtawoszarego półarkusza albumowego. Fotografia brzożowego lasku między zwalonymi głazami i skałami; 16,7 x 11,3.

XXIX/4

Druga strona półarkusza.

a) Ołówkowy rysunek lasku dębowego na białym, zszarzałym papierze wys. 12,5 x szer. 18,7. Czy Norwida?

b) Chałupa w gąszczu drzew. Akwarela (sepiowe i szare tony na chałupie, zielone i niebieskie na okół) na dość grub[ym] biał[ym] papierze wys. 7,8 x szer. 13,7 (górne rogi ścięte). Wzdłuż prawego brzegu od dołu ku górze: „C. Norwid 1851”. Mam fot[ografię].

XXX/1

Pierwsza str[ona] jasnoszarego, prawie ciepłobiałego arkusza. Szkic krajobrazu zimowego. Na pierwszym planie rosochate wierzby, dalej sztachety, za

¹¹² *Terne* (fr.) – matowy, zgaszony, przyćmiony.

nimi rzeka czy staw zamarzyły, dalej ziemia i chmurny horyzont. Akwar[ela] na biał[ym] grub[ym] pap[ierze] wys. 19,6 x szer. 14,3.

XXX/2

Druga strona arkusza.

Naklejona biała karta wys. 21 x szer. 16. Na lewo i na dole ołówkowe próby pochycenia kształtu liści na drzewach (dębach, klonach, kasztanach). Na prawo od góry na tej kacie przylepiona inna, wys. 12,1 x szer. 7 – ze studium jakiegoś drzewa, rysowanym piórkiem tuszem i podkolorowanym akwarelą. We środku pień do pierwszego rozgałęzienia konarów, z lewa u dołu młoda gałązka z liśćmi. Po prawej u dołu podpis: „C. Norwid / 1863”. U samego dołu napis ręką Norw[ida]: „Ku jesieni / zaczyna żółknąć od / środka liści – gałęzie tym czerniej / (dwa wyrazy nieczyt[elne])”.

XXX/3

Trzecia str[ona] arkusza.

a) U góry – akwarela w ceglanych, sepiowych, szarych i zielonkawych tonach na białym papierze wys. 12,4 x szer. 15,8. Majdan leśny. Na przodzie chałupa i zabudowania jakieś. Na lewo woda (staw?), za nią czerwieniejący las sosnowy. Na prawo półka czworobokiem zagłębiające się w las daleko. Na samym środku drugiego planu, za wodą, fantastycznie pokrzywiona naga drzewina. Na wodzie, po lewej, ale niedaleko środka: „Norwid 1857 (?)”.

b) Powrót po zachodzie. Dziecko jedzie na koniu, za koniem ktoś starszy dźwiga koszyk, konia prowadzi drugi dzieciak. Na pierwszych planach mrok prawie zupełny. Na dalekim horyzoncie en face ceglaste krwawią się zorze, na których tle jak widma stoją drzewa w oddali. Wzdłuż prawego brzegu od dołu ku górze: „C. Norwid (i coś dalej niewyraźnego [uwaga w nawiasie – Z.P])”. Rys[unek] piórkiem tuszem konturami, mocno zakolorowany potem akwarelą. Gruby biały papier wys. 9 x szer. 12,5.

XXX/4

Czwarta strona arkusza.

Na karcie białej (naklejonej) wys. 15,9 x szer. 8,9 – studium drzewa (topoli nadw[odnej] czy osiki). Pień siwy aż do pierwszych gałęzi na tle zieleni dalszego gąszczu. W praw[ym] doln[ym] rogu: „C.N” (pędzelkiem siwą farbą), a nieco wyżej ołówkiem: „Norwid 1863 (?)”.

XXXI/1

1 str[ona] żółtawoszarego półarkusza.

Naklejona karta grubego białego papieru wys. 25,5 x szer. 22. Na niej studium młodych drzew. Akwarela w ciepło szarych i zielonych tonach.

XXXI/2

2-ga str[ona] żół[tawoszarego] arkusza.

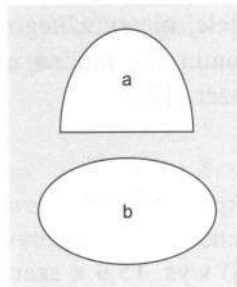
Naklejona na większej białej podkładce akwarela przedstawiająca wnętrze sosnowego wysokiego lasu, na grubym białym pap[ierze] wys. 16,1 x szer. 9,8. Tony czerwonawe, szare i zielone. Na froncie narysowana czarno jakaś para (tyłem do widza) idąca w bór ku lewej str[onie]. W dolnym lewym rogu czarnym atram[entem]: „c. norwid 1861”. Mam fot[ografię].

XXXI/3

Na białej kartce wys. 18 x szer. 11,8 naklejony rysunek pędzelkiem i piórkiem tuszem, mocno zakolorowany akwarelą. Pokład okrętu widoczny od środka ku przodowi, dalej wznoszące się wysoko zielone fale ciężkie i zachmurzony horyzont. Na pokładzie różne postacie. W dolnym lewym rogu ręką Norw[ida]: „W nocy / 29 Grudnia 1852 / na oceanie”¹¹³. W prawym dolnym rogu: „C. Norwid”. Akwarela w tonach ciemnych ziel[onych], nieb[ieskich], szarych, sepiowych – z trochę czerwieni pośrodku pokładu.

XXXI/4

Na białej karcie wys. 20,8 x szer. 13,8:

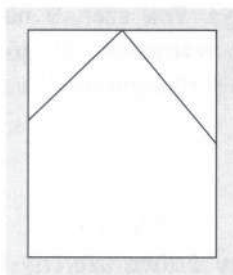
¹¹³ Zob. przypis 102.

a) U góry – jasna akwarelka wys. 7 x szer. 7 (z zaokrąglonym romańsko górnym brzegiem). Łódź żaglowa na spokojnej, rozbiegającej się w kręgi wodzie. Niebieskość, sepia i szarość. Na boku łodzi napis: „C. Norwid”.

b) Jasna akwarela owalna wys. 7,3 x szer. 11,9. Łódź żaglowa przy kamiennym wybrzeżu portowym. Kilka figur. Za łodzią dal morza. Z prawej pośr[odku] wysokości: „C. Norwid”. Biel, szarość, sepie, niebieskość.

XXXII/1

1-sza str[ona] ciemnoszarego arkusza.

a) U góry – na białej podkładce wys. 15,8 x szer. 18,1, naklejony rysunek piórkim, mocno zakolorowany akwarelą na białym papierze wys. 10,1 x szer. 15,6. Różne tony zieleni i sepia. Na przodzie woda, za nią jakaś wieżyca okrągła, dokoła las, na prawo fantastycznie pokurczone drzewo. W prawym dolnym rogu: „C. Norwid”. Na podkładce białej, u dołu, na prawo ołówk[iem] ręką Norw[ida]: „śniło mi się”.

b) U dołu z lewa – na białej podkładce wys. 13,3 na szer. 11,7 – naklejona nieregularnie obcięta akwarelka na grubym ziarnistym papierze wys. 11,8 x szer. 11,7. Akwarelka bledziuchna – jakiś zamek czy kościół na wysokich ok.[-?]wych podmurówkach na tle dalekiego widnokręgu; na froncie od lewego brzegu dorysowano twardo piórkim tuszem czy sepią rozłożyste drzewo sięgające gałęziami prawie drugiego brzegu akwareli. Czy Norwida?

XXXII/2

2-ga str[ona] arkusza.

a) U góry – akwarelka wys. 8,3 x szer. 11 – napór wielkich fal na skalne wybrzeże. Na pierwszym planie ktoś ucieka zarzuciwszy płaszcz na głowę. W dolnym prawym kącie: „C. Norwid 1852”. Ciemne niebieskości, szarości i sepia.

b) U dołu – fotografia. Łódka z trojgiem ludzi na stawie, za którym wznosi się i dalekie niebo. 7,3 x 6,9.

XXXII/3

a) U góry – nie przyklejone jeszcze – rysunek piórkiem podmalowany akwarelą na grub[ym], ziarnist[ym] ciepłobiałym pap[ierze] wys. 14 x szer. 10,3. Osty różowe i różne inne luźne gałązki z kwieciami na tle jakichś murów i głazów. U dołu podpis: „C. Norwid [1]858 (? niewyr[ażna] data [uwaga w nawiasie – Z.P.]”.

b) U dołu – akwarelka wys. 7 x szer. 9 na grub[ym] szar[ym] papierze. Statek u wysokich skalnych wybrzeży. U góry ręką Norw[ida] (z lewa): „C. Norwid 1852 na Oceanie Atlantyckim”¹¹⁴. Zmierzch, ciemne tony, tylko w dali niebo czerwienieje.

XXXII/4

Jeden drzeworyt pejzażowy i dwa sztychy item, wycięte z jakichś pism i książek.

XXXIII/1

1-sza str[ona] ciepło szarego arkusza.

a) U góry – akwarela wys. 11 x szer. 12,2. Jakieś nadwodne skały czy wzniesienie. W prawym dolnym rogu: „C. Norwid 1865 (?)”. Biały papier.

b) Pośrodku – arkady ceglane i sklepienia jakiegoś mostu czy budowy widziane spośród zarośli od spodu – akwarelka wys. 5,8 x szer. 7,7.

c) U dołu wzburzone czarnozielone potężne fale, nad którymi ulatują czarne ptaki – akwarelka wys. 7 x szer. 11,8 – u dołu z lewa: „Na Oceanie – C. Norwid 1852”¹¹⁵.

¹¹⁴ Por. tamże.

¹¹⁵ Por. tamże.

XXXIII/2

Druga strona arkusza. Naklejona biała karta wys. 21 x szer. 15.

a) Na jej lewym boku – szkic na samej karcie jakiegoś drzewa liściastego akwarelą wys. 21 x szer. 7 cm. Zieleń i sepia.

b) Na prawej str[onie] u góry – przyklejona akwarelka wys. 11,2 x szer. 7,5 na bia[łym] grub[ym] pap[ierze]. Droga leśna, objęta z obu stron ogromnymi, łączącymi się w koronach drzewami. U dołu, nieco ku prawej: „C. Norwid 1856”. Szare zielenie i sepia na drzewach, czerwień na drodze, niebieska dal drogi.

c) Na prawo u dołu – przyklejona akwarelka wys. 5,2 x szer. 6,3 na bia[łym] pap[ierze]. Na lewo męka Pańska (krzyż), na prawo jakaś kapliczka czy altana. Od krzyża odchodzą w niebieską dal dwie postacie. Sepie, szarości i błękit paryski. W górnym lewym rogu: „C. Norwid”.

XXXIII/3

Trzecia strona arkusza.

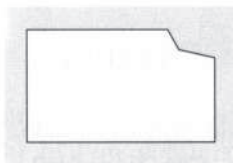
a) U góry – wycięty z jakiegoś pisma francuskiego drzeworyt ze zwalonym (wyrwanym z korzenia) w wodzie na brzegu lasu drzewem. W wodzie sterczą głązy jeszcze daleko od lądu. Nad wodami ulatują ptaki. (Drzeworyt ten niewątpliwie posłużył za motyw do górnego planu *Sola*, ale Norw[id] przez odpowiednią stylizację niesłychanie podniósł ekspresję rzeczy i z sentymentowego fait di vers wydobyl symbol wstrząsający). Ten drzeworyt ma wys. 7,4 x szer. 14. U góry dokleił doń Norw[id] kartkę białego pap[ieru] wys. 9 x szer. 16 cm i na niej ołówkiem i akwarelą naszkicował ogólnikowo jakieś zapadanie słońca za wód wielkich horyzontem.

b) U dołu z lewej – akwarelkowy szkic skraju gęstwiny – wys. 4 x szer. 7,5. Zieleń i sepia.

c) U dołu z prawej – fotografia jakiegoś pałacyku wśród drzew nad stawem.

XXXIII/4

Czwarta str[ona] arkusza.

a) U góry – akwarela wys. 17,5 x szer. 18,5 (prawy górny róg ścięty nieregularnie) na białym grubym papierze. Nadwodny skraj lasu. Ciemne zielenie, czerwienie na ziemi, szarości i czernie. Mocne (acz zatarte) w kolorze. Mam foto[ografię].

b) U dołu – akwarelka wys. 6,3 x szer. 10,4. Chłopię wiejskie oparte tyłem o płot drewniany, przed wzgórzem jakimś. Słońce i cienie płota doskonałe.

XXXIV/1

1-sza str[ona] siwo-szarego arkusza albumowego.

a) U góry – akwarelowe studium kępy drobnolistnych drzew wśród gór – sama zieleń i biel papieru. Wys. 20,5 x szer. 14,2. Papier gruby. Przyklejone lewym brzegiem. Czy Norwida?

b) U dołu – jakby przemalowana w zmniejszeniu górna część poprzedniego (wierzchołek tegoż drzewa). Akwarelka wys. 5 x szer. 4,7. Na takim samym pap[ierze].

XXXIV/2

Druga strona arkusza. Na niej naklejona karta biała wys. 21 x szer. 15,8:

a) Z lewa i u dołu – na samej karcie białej – akwarelowy szkic drzewa – wys. 20,5 x szer. 12,5.

b) U góry z prawa – przyklejona do białej karty akwarelka wys. 10,5 x szer. 7,8 na grub[ym] biał[ym] pap[ierze]. Droga piaszczysta między sosnami z obu stron zamykającymi się przez korony. Jakaś postać idzie drogą. Powietrzna, świeża, jasna.

XXXIV/3

Trzecia str[ona] arkusza. U góry przyklejona do białej podkładki czarna litografia kredkowa, przedstawiająca brzeg lasu. Poniżej na białej podkładce parę łodyg dębowych (zda się) z liśćmi – ołówkiem, oraz niebieską farbą makówka niedokończona.

XXXIV/4

Czwarta str[ona] arkusza.

a) U góry olejny na płótnie widoczek jakiejś wzgórzystej okolicy. Wys. 4 x szer. 11,3. Kolory martwe. Czy Norwida?

b) Rozkoszna w kolorach, pełna jaśni i życia, akwarelka wys. 6,9 x szer. 10,8 na cienkim białym, żółkłym papierze naklejonym na gruby karton tejże wielkości. Brzeg lasu świecący czerwienią sosen, białą jaśnią młodych topól, rdzawą zielenią świerków, wszystko na tle cudownego błękitu nieba. W prawym dolnym rogu ołówkiem: „C. Norwid 1851”.

XXXV/1

1-sza strona ciepłobiałego arkusza.

a) U góry z lewa – Cienista droga leśna, idzie nią jakaś kobieta w różowej sukni. Akwarela wys. 10,7 x szer. 7,7, na grubszym białym pap[ierze]. W lewym dolnym rogu: „C. Norwid 1858”.

b) U góry z prawa – fantastycznie wykrzywiona i pokurczona sosna na tle dalekiego różowego nieba. Akwarela wys. 13,2 x szer. 5,7, na grubym biał[ym] pap[ierze]. W lewym dolnym rogu: „C. Norwid 1861 (?)”. Mam fot[ografię].

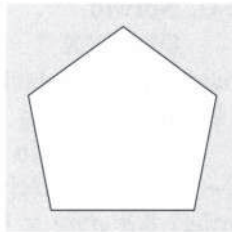
c) U dołu – statek na wzburzonym morzu przy bengalskoróżanej łunie zachodniej. Akwarela wys. 7 x szer. 9, na grub[ym] biał[ym] pap[ierze] (rogi górne zaokrąglone, dolne ścięte skośnie). Mocne kolory. U dołu pośr[odku]: „C. Norwid”; w prawym dolnym rogu: „na Oceanie 1857(?)”.

XXXV/2

Druga str[ona] arkusza.

a) Z lewa u góry – studium drzewa o lilasiwym pniu na tle niebieskim. Szkic akwarelowy wys. 14,3 x szer. 8,4, na grub[ym] biał[ym] pap[ierze]. W dolnym praw[ym] rogu nieb[ieską] farbą pędzelkiem: „C.N.”.

b) Z lewa u dołu – nieregularnie odcięty fragment akwareli przedstawiający dziuplę w pniu drzewnym. Wys. 9,2 x szer. 6,7, na b[ardzo] grubym, białym, ziarnistym papierze.

c) Z prawa – krajobraz zimowy, błotnośnieżny. Szkic akwarel[owy] wys. 22,1 x szer. 9,4, na grub[ym] białym pap[ierze]. Pierwszy plan rozbłocona

żółtawo-czerwonawa droga – śnieg bokiem – czarny rów stopniały – zielone sztachety – śniegu dal – czarne rzeki koryto, dalej śnieg – aż horyzont, gdzie śnieg schodzi się z szarością mgieł i nieba; na wys.18,8 do dołu obrazka.

[X]XXV/3

Trzecia str[ona] arkusza.

a) Po lewej – siwy pień topoli czy osiki na tle gąszczu kolorowego – akwarela na biały[m] grub[ym] pap[ierze] wys. 15,2 x szer. 8; w prawym dolnym rogu: „C. Norwid / 58(?)”.

b) Po prawej – pień świeżo poobrąbywany z gałęzi na tle drugiego drzewa – akwarela na grub[ym] biały[m] pap[ierze] wys. 15,3 x szer. 7 – w prawym dolnym rogu: „C. Norwid / 1857”.

XXXV/4

Czwarta str[ona] arkusza:

a) Z lewa u góry – krzew jakiś (hortensja czy róża) płaczący się na sztamie¹¹⁶[?] – akwarela jasna na biały[m] grub[ym] pap[ierze] wys. 14,4 x szer. 8,7. Z prawa u góry: „Norwid (data nieczyt[elna] [uwaga nawiasowa – Z.P.]”. Pod tym podpisem były jakieś poprzednio napisane słowa – nieczytelne.

b) Z prawa u góry – krzew pnący pod oknami – rysunek tuszem piórkiem podkolorowany zielenią i sepią – na grub[ym] biały[m] pap[ierze] wys. 13,3 x szer. 9,6; w dolnym prawym rogu: „c. nor: / 1858”.

c) U dołu pośrodku – ciemne fale o zmierzchu – w dali widać okręt śród zmroku – ku pierwszym planom ulatuje ptak. Akwarela na grub[ym] biały[m] pap[ierze] wys. 8 x szer. 10,3 (górne rogi ścięte). W lewym dolnym rogu, w samym kącie, cieńszym, bledszym, pierwotniejszym pismem: „Ocean 1853 1 Stycznia / ranek mglisty”. Wyżej nieco, grubszym czarnym pismem: „1 Stycznia na oceanie / 1872 C. Norwid”¹¹⁷.

¹¹⁶ Sztam – dawn. pień.

¹¹⁷ Por. przypis 102.

XXXVI/1

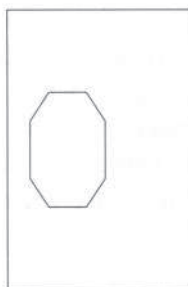
1-sza str[ona] ciepłóżółtawo-szarego arkusza.

a) Z lewa – pochyłona w prawo topola nadwiśl[ańska]. Akwar[elowy] szkic na grub[ym] biały[m] pap[ierze] wys. 15,2 x szer. 8,5. W praw[ym] doln[ym] rogu (ziel[oną] farbą pędzelk[iem]): „C. Norwid”. Mam fot[ografię].

b) Z prawa – wysokie sosny na tle gąszczu – akwarela na grubym biały[m] pap[ierze], wys. 14,4 x szer. 8,4. W lewym doln[ym] rogu: „C. Norwid 1857” (niebieskim ołówkiem). Mam fot[ografię].

XXXVI/2

Druga str[ona] arkusza.

Naklejona karta biała wys. 21 x 16 szer., na niej zaś pośrodku wysokości i bardziej ku lewej stronie karteczka (ze ściętymi wszystkimi rogami) cienkiego biały[ego] pap[ieru] wys. 13,5 x szer. 9,2. Na małej karteczce jakiejś drzewo z ogromnymi liśćmi. Akwarela (zielenie, szarości i sepie). Z lewa, bardziej ku dołowi podpis: „C. Norwid”. Na dużej karcie, dokoła małej, akwarelowe próby kolorów, szkice liści i gałązek.

XXXVI/3

Trzecia str[ona] arkusza. Naklejona duża biała karta wys. 20,7 x szer. 15,7. Na niej samej z lewej strony gałązka jakiegoś drzewa, niżej próby kolorów. Z prawej strony naklejone na niej:

a) U góry – kasztan koło jakichś murów – akwarela na średnio grub[ym] biały[m] pap[ierze] wys. 10,8 x szer. 8,8 (górny lewy brzeg ścięty). W praw[ym] doln[ym] rogu podpis atram[entem]: „C. Norwid (data nieczyt[elna] [uwaga w nawiasie – Z.P.]”.

b) Liście i grupy liści – rys[unek] piórkiem tuszem – oraz dopiski ręką Norw[ida] – u góry: „w grupie widać przez przegięcie liści 3 zęby tylko”; u dołu: „grupa ma formę liścia przegiętego”. Papier biały, gruby dość, wys. 7 x szer. 8,8.

XXXVI/4

Czwarta str[ona] arkusza. Jeszcze nie przylepione – trzy sklezione razem rysunki:

a) Słoneczniki – rys[unek] piórkiem, zakolorowany akwarelowo, na owalu grub[ego] biały pap[ieru] wys. 10 x szer. 5,5, naklejonym na biały pap[ier] wys. 15 x szer. 6,5, i otoczonymi na nim akwarelowymi girlandami kwiatowymi przechodzącymi aż na b). Mam fot[ografię].

b) Irys – rys[unek] ołówkiem, na tym malowidło akwarelowe – prócz tego inne ołówkowe zygzaki i końce girland z a). Na karcie białej grubej wys. 14,3 x szer. 6,7; ona dolepiona na wierzchu karty a), a na jej wierzchu z prawa doklejona karta c). Wielkość samego irysa: wys. 8 x szer. 4,7.

c) Różowe gwoździki – szkic akwarelowy na cienk[im] biały[m] pap[ierze] wys. 14 x szer. 6,5, doklejonym lewym brzegiem do karty b).

XXXVII/1

1-sza strona żółtawo szarego arkusza:

a) U góry – notatka akwarelowa nieba, profilów horyzontowych, drzew (sylwet) etc. Na białym pap[ierze] wys. 13,5 x szer. 20,3, z zaokrąglonymi wszystk[imi] rogami.

b) U dołu – rosochata i dziuplasta wierzba stara, pochylona ku prawej, nad przewalonym młodym drzewem, na którego pniu siedzą wrony i nad ciągnącymi gdzieś aż po horyzont wodami, wśród których stoją smętnie trzy topólki piramidalne. Akwarela, podrysowywana i wzmacniana nadto piórkiem i pędzelkiem tuszem. Sepie, brązowości, szarości, czarność, niebieskawość i ceglaste krwawice na starej wierzbie (wielka rana w korze, gałązki niektóre). Wierzba ta patrząc na nią przybiera kształt szyi, głowy, dzioba i oka jakiegoś potwornego ptaka. Wys. 9,5 x szer. 18,3. Po lewej str[onie], wzdłuż prawego od widza boku pnia, od góry ku dołowi: „C. NORWID 1863”. Mam fot[ografię].

XXXVII/2

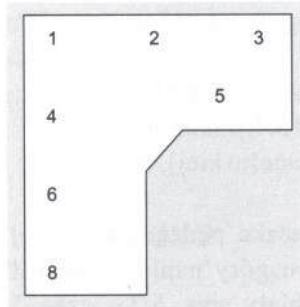
Druga strona arkusza:

a) U góry – księżyc nad falami oceanu. W dali widać wśród zmierzchu stątek, po wodach migocze srebrna droga światła księżycowego. Rysunek piórkiem i węglem, zakolorowany akwarelą i gwaszem białym – na grubym szarym papierze wys. 11 x szer. 8. W lewym dolnym rogu: „Ocean 1853 / Norwid”¹¹⁸.

b) U dołu – olejno na cienkim papierze wys. 9,4 x szer. 12,7. Pejzaż. Most na rzece wśród wzgórz – z wieżycą wjazdową. Rzecz niezła. Kolory przygasłe i zatarte. Czy Norwida?

XXXVII/3

Trzecia str[ona] arkusza.

a) U góry po lewej – numerowane drukiem, ale wyglądające na ręczne akwarele ukazujące sposoby malowania drzew. Jednak chyba nie Norwida. Papier gruby, biały, nieregularnie przycięty, wys. największa 19,3 x szer. największa 13,5.

b) U dołu po prawej – szkic niebiesk[im] ołówk[iem], podłożony szarą farbą – koronka na sztamie¹¹⁹[?]. Biały cienki pap[ier] wys. 16,2 x szer. 10,5. Mam fot[ografię].

¹¹⁸ Por. przypis 102.

¹¹⁹ Zob. przypis 116.

XXXVII/4

Czwarta strona arkusza.

a) U góry – szkice koron drzewnych. Akwarelowe sepią i zielenią, na białej karcie wys. [?] x szer. [?].

b) Chałupa z wysokim łamanym dachem słomianym – widać jej szczytową ścianę. Dokoła czuć gąszcz drzew. Od prawa od frontu idzie ku niej stara baba. Rysunek piórkiem, zakolorowany akwarelą. W lewym dolnym rogu: „C. Norwid 1869 (czy 1859?) [uwaga w nawiasie – Z.P.]”. Gruby biały papier wys. 12,8 x szer. 11,4.

XXXVIII/1

Nieprzyklejona. Puchacze. Rys[unek] ołówkiem, zatonowany sepią nieco i więcej szaro tuszem. Biały pap[ier] wys. 10 x szer. 7,5.

XXXVIII/2

Na białej karcie 20,8 x 15,4 naklejone:

a) Wycinek z gaz[ety] franc[uskiej], drzeworyt: psy dopadły jelenia, 13,2 x 14,4.

b) U dołu po lewej – kaczka pędząca ku lewej. Rysunek ołówkiem na to piórem, tuszem. Po prawej u góry napis: „Canard!”, po lewej u dołu podpis: C. Norwid”. Cienki papier biały wys. 5,3 x szer. 5,3.

c) U dołu po prawej – kot myjący się. Rysunek ołówkiem na biał[ym] grubszym pap[ierze] wys. 5 x szer. 4,5. Mam fot[ografię].

XXXVIII/3

Na odwrocie poprzedniej karty białej (20,8 x 15,4) naklejona karta grubszego białego papieru wys. 16,7 x szer. 14,8. Na niej szkice ołówkowe: dwa psy u dołu, gołębie, gęś czy kaczka.

XXXVIII/4

Na karcie białej kajetowej (20,8 x 16) naklejone:

a) U góry – na kartce biał[ej], dość grub[ej], wys. 11,4 x szer. 12,2 – od lewa u góry kogut stojący z podpisem z praw[ej] strony: „NORWID 1833 (?)”. Od prawa u góry łabędzia głowa z szyją, z dopiskiem od prawa: „skład skrzydeł”, a pod nią trzy mniejsze łabędzie pływające; pośrodku u dołu duży łabędź

płynący. Na jego wysokości, przy prawym brzegu drugi podpis i data: „1833 / Norwid”. Wszystko to rysunki delikatne, liniowe, piórkim tuszem.

b) U dołu z lewa – kot siedzący en face i zwracający w tył głowę dla polizania grzbietu. Za nim od prawa druga głowa kocia w profilu. Ołówkiem szkic liniowy na biały[m] grub[ym] pap[ierze] wys. 6,7 x szer. 6,8.

c) U dołu z prawa – szkic ruchu trzech odchodzących w głąb kaczek. Ołówkiem na biały[m] pap[ierze] wys. 4,5 x szer. 7,3.

XXXIX/1

Na odwrocie poprzedzającej karty białej kajetowej (20,8 x 16) – naklejono:

a) U góry – tygrys ołówkiem, a na to kredką brązową podpis „C. Norwid (data niewyraźna [uwaga w nawiasie – Z.P.]”. Pap[ier] biały, 7,5 wys. x szer. 12,7.

b) U dołu – koguty różne i kury z dopiskami u góry na prawo: „Jako kokosz piskłeta swoje”. U dołu na prawo: „Aegypskie kury”. Papier biały, stary, pożółkły, wys. 11,5 x szer. 11,6. Rysunki piórkim, tuszem i na to piórem atramentem.

XXXIX/2

Lwy. Ponaklejane:

a) Fotografia wys. 7,5 x szer. 6,5.

b) Głowa, piór[kiem], atr[amentem] (5,6 x 5,8)

c) Różne szkice całości i części lwa – ołówkiem linią. Z dopiskami nazw – wys. 11 x szer. 10.

XXXIX/3

Lwica w ruchu na żółt[ym] grub[ym] pap[ierze] wys. 14,3 x szer. 20,5. Rysunek pierwotnie piórkim, tuszem, potem na to atramentem piórem i czymś grubym. U góry napis: „Głowa za duża / i proporcje złe / części dobre / N.”. U dołu znać dawny tuszowy podpis: „rysował C. Norwid” (data zakryta nowym na wierzchu grubym podpisem: „C. NORWID”).

XXXIX/4

Na grub[ym] ciepłobiał[ym] ziarnisto-prążko[owanym] pap[ierze] wys. 13,5 x szer. 19,6. Lwica stojąca bokiem zwrócona ku prawej. Rys[unek] pierwotnie

tuszem, piórkiem, potem na tym piórem i zapałką atramentem. Z prawej u dołu znać dawny tuszowy podpis małymi literami: „rysował / C. Norwid”, na tym dużymi piórem: „C. NORWID”.

XL/1

Na kajetowej ćwiartce (21 x 16) naklejona kartka wys. 12,3 x szer. 13,9; na niej różne „nogi wielbłąda przednie”; ten tytuł wypisany pośrodku.

XL/2

Na odwrocie poprzedzającej ćwiartki (21 x 16) naklejone:

a) U góry – wielbłąd prawie cały, tylko bez głowy, zwrócony ku prawej, rys[unek] piórk[iem] tuszem, wzmacniany piórem, atram[entem]; podpis przy lewej nodze przedniej: „C. Norwid 1837 (?)”; stary biały poszarzały papier wys. 12,5 x szer. 14,8.

b) Pod poprzednim – na kartce dużej naklejone od lewej – wielbłąd spoczywający, zwróc[ony] ku lewej i dopisek: „zwykle podniesienie głowy, naturalne u leżącego na wysokość garbu”; piórkiem, tuszem, liniami na starym białym pap[ierze] wys. 5,7 x szer. 15.

c) Od prawej u góry – głowa wielbłąda zwróc[ona] w lewo – piórk[iem] tuszem, piórem, potem atram[entem] – pap[ier] biały wys. 5,2 x szer. 5,2.

d) Od prawej u dołu – „tył wielbłąda” (te słowa napisane pod brzuchem) – piórkiem tuszem. Papier stary żółtkły 11,8 x 4,2.

XL/3

Na grubym żółtawym i pożółkłym pap[ierze] wys. 14,8 x 18 szer., wykończony delik[atnie] piórkiem atram[entem] i podkolorow[any] czerw[onym] ołówk[iem] wielbłąd, zwrócony ku prawej, stojący na pustyni wśród wydm i głązów; podpis przy nogach prawych: „c.norwid – (data była, zda się, 1856, poprawiona ołówkiem na: [uwaga w nawiasie – Z.P.) 1869”.

XL/4

Na karcie kajetowej 21 x 15 naklejone:

a) *U góry*: 6,3 x 12,6 biały pap[ier] – trzy owce pasące się – piórk[iem] atr[amentem] – podpis po praw[ej]: „C. Norwid 1857 (?)”.

b) Poniżej – jedna owca leży, druga nad nią stoi – zwrócone obie ku lewej – wśród ziół i traw – podpis na praw[o] u dołu: „1860 / C. Norwid”; piórem atram[entem] na biał[ym] pap[ierze] 7 wys. x 12, 5 szer.

c) Pod spodem, schowane pod kartką b, dwie owce z dwoma jagniętami – piórkiem tuszem, potem na to piórem atram[entem] na starym żółk[łym] pap[ierze] wys. 7 x szer. 11,2. Podpis w doln[ym] praw[ym] rogu: „C.N (reszta obcięta [uwaga w nawiasie – Z.P.])”.

XLI/1

Na odwrocie poprzedzającej dużej ćwiartki (21 x 15) – naklejone:

a) U góry (schowane pod następną kartką przyklejoną lewym brzegiem) – owca z jagniętami – podpis: „C. Norwid / 1863”. Rys[unek] piórk[iem] atram[entem], wzmacniany pędz[elkiem] sepią oraz niebiesk[im] ołówk[iem] – na żółtawym ziarnistym pap[ierze] wys. 8,8 x szer. 9,5.

b) Kartka biała 11 x 12,5 – przyklepiona lewym brzegiem. Stojące i leżące owce. Rys[unek] piór[kiem] atram[entem]. Podpis pierwotny, zerdzewiały i zakryty: „C. Norwid 1857” – na tym czarniejszy i większy: „Norwid 1857”.

c) U dołu z lewa – wycięty kawałek czarnej litografii: głowa owcy.

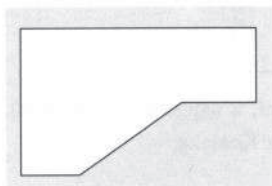
d) U dołu z prawa – wycięty kawałek kolorowej reprodukcji – owca z jagnięciem.

XLI/2

Na kajetowej ćwiartce zlepionej z dwóch części wys. 18,3 x 15,6 – naklejona stara żółkła kartka wys. 14 x szer. 12,3 – w trzech kondygnacjach: ?) dwie owce kładące się β) jedna owca leżąca (pod nią z prawa podpis późniejszy atram[entem]: „Norwid”); ?) druga owca leżąca. Z lewa u dołu dawny podpis drobny zerdzewiały: „(ucięte [zapis Z.P.]) wid 1855”. Rys[unek] pierw[otnie] piórk[iem] tuszem, potem piórem atramentem.

XLI/3

Na odwrocie poprzedzającej ćwiartki – naklejone:

a) U góry – nierówna kartka wys. największej 11,3 x szer. 12,3. Pięć owiec stojących – napis u góry w lewo: „Ægypaska owca” – rys[unek] piórk[iem] tusz[em], na to piórem atram[entem].

b) U dołu – żółkły stary papier wys. 7,2 x szer. 7,6 – dwie kondygnacje: ?) dwie owce leżące (pod tym od lewa podpis malutki: „Norwid 1855”); ß) jedna owca leżąca – podpis większy z lewa u dołu: „C. Norwid”. Rys[unek] piórk[iem] tusz[em], później na to piórem atram[entem].

XLI/4

Na ćwiartce kajetowej (20,6 x 16,2) – naklejone:

a) U góry na lewo – koń bokiem stojący zwrócony ku prawej – rys[unek] piórk[iem] atr[amentem] na żółk[ym] pap[ierze] wys. 6,1 x szer. 5,8. Pod brzuchem podpis: „C. Norwid”.

b) U góry na prawo – takiż koń – ołówk[iem] i na to piórem atr[amentem] na rubr[owanym]¹²⁰[?] nieb[iesko] i czerwono pap[ierze] wys. 8 x szer. 8 – pod brzuchem podpis i data: „Norwid – 63”.

c) U dołu – głowa konia zwrócona ku lewej – węglem, liniami na prążk[owanym] szorstkim pap[ierze] wys. 6 x szer. 10,4. Podpis z prawa u dołu, nieb[ieskim] ołówkiem: „J. Kossak”¹²¹.

XLII/1

Na ćwiartce kajetowej (21 x 16,4) – naklejone:

a) U góry – koń padający w pędzie na przednie kolana i jeździec w kapturze wylatujący z siodła – za nim druga postać, jakby również siedząca na koniu i chwytająca kogoś rozpuszczoną zasłoną. Rys[unek] piórk[iem] tuszem, podbarw[iony] lekko sepią na żółtaw[ym] dość grubym pap[ierze] wys. 10,8 x szer. 11,3. Podpis u dołu z lewa: „C. Norwid 1855 (czy 1865? [uwaga w nawiasie – Z.P.]”.

b) U dołu – na biały[m] pap[ierze] 6,5 x 9,8 szer. – rys[unek] ołówk[iem], a na to piórem atram[entem] – koń roboczy, zwrócony ku prawej.

¹²⁰ Rubrowany – z nagłówkami, z napisami (o papierze).

¹²¹ Chodzi zapewne o Juliusza Kossaka.

XLII/2

Na kartce ciepłobiałej (19,5 x 13,5 szer.) – szkic ołówkiem, liniami – koń stojący przodem do widza, w $\frac{3}{4}$ ku lewej – na nogach podpis: „Norwid”.

XLII/3

Na dużej karcie (19,5 x 16,2) naklejone:

- a) U góry nakl[ejona] kartka biała (7,3 x 11 szer.) – szkic najogólniejszy konia zwróconego w prawo – ołówkiem i węglem.
- b) U dołu przyklepiony wycięty skądś sztych konia rycerskiego.

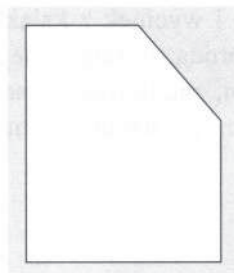
XLII/4

Na odwrocie karty poprzedzającej (19,5 x 16,2) naklejone:

- a) Na lewo u góry – tylna noga konia (z dopiskiem: „wyciągnięta”) – ołówk[iem] i na to piór[em] atr[amentem] – na biały[m] pap[ierze] wys. 5 x szer. 4,5.
- b) Na lewo u dołu – tylne nogi konia – kubistycznie – piórem, tuszem, na białym gładk[o] prążk[owanym] pap[ierze] wys. 9,6 x szer. 4,9.
- c) Na prawo u góry – koń ku prawej z głową pochyloną ku ziemi – rys[unek] niebieskim ołówk[iem] na biały[m] pap[ierze] wys. 8 x szer. 10.
- d) Na prawo u dołu – koń romantyczny z jeźdźcem, zrywający się jak pegaz do wzlotu w prawo. Rys[unek] ołówk[iem] i na to piórem atr[amentem] na żółtawym grubszym pap[ierze] wys. 10,7 x szer. 10.

XLIII/1

Na kajetowej ćwiartce (21 x 16,5 szer.) naklejone:

a) Na lewo u góry – koń stojący tyłem do widza i widziany w skrócie od tyłu aż ku uszom – elementarny rys[unek] liniowy na biał[ej] nierównej kartce wys. 9,8 x szer. 8,2

b) Na lewo u dołu – karykatura prymitywna konia biegnącego ku lewej z zadartym ogonem. Bały grubszy pap[ier] wys. 7,5 x szer. 8,2. Zarysy ołówkiem.

c) Na prawo – przylepiony kawałek list[owego] pap[ieru] wys. 16,3 x szer. 10. Dwa pierwszkice piórkiem tuszem, u góry koń zwrócony w prawo, u dołu przód konia harnaché¹²² w profilu.

XLIII/2

Biała, śred[nio] gruba kartka wys. 17,4 x szer. 14,6. Na niej jeździec europejski w kapeluszu z wielk[imi] szkrzydłami i płaszczu na koniu zwróconym w lewo. Podpis u spodu: „C. Norwid 1858”. Rysunek piórkiem tuszem.

XLIII/3

Kartka dość grub[ego], gładk[iego] pap[ieru] wys. 13,7 x szer. 15,3. Na niej 3 figury jeźdźców na koniach i jeden przód konia. Szkice piórem atramentem. Podpis pośrodku, ku prawej: „C. Norwid 1863”.

XLIII/4

Na odwrocie karty poprzedzającej, przylepiona kartka żółkła wys. 11,2 x szer. 8,5 – na niej głowa konia widziana od tyłu i z lewa. Ołówkiem anilinowym fioletowym. Przedszkic.

XLIV/1

a) Szytych głowy Sokratesa i wycinek z książki jakiejś o nim.

b) Starzec z kędzierzawą brodą, w fałdziastej szacie. Z rękami założonymi przed sobą. Rys[unek] węglem, zakolorowany sepią, na białym cienkim owalu wys. 17,3 [lub: 12,3?] x szer. 7,3, naklejony na białą kartkę wys. 14 x szer. 8,5. Czy Norwida?

¹²² *Harnaché* (fr.) – w uprzęży lub obładowany.

XLIV/2

Fotografia jakiejś strony szkiców Rembrandta.

XLIV/3

Wycięty skądsiś sztych czarny przedstawiający balkon nad kanałem z siedzącymi postaciami kobiecymi. Postacie te poprzerał Norwid gwaszem białym na zupełnie inne.

XLIV/4

- a) Wycinek okrągły ze starego sztychu, przedstawiający młodą dziewczynę, której stojący czy siedzący za nią dzieciak ku piersiom sięga.
- b) Fotografia czterech chłopców w grupie: dwóch najwyżej, niżej stoi jeden, jeszcze niżej siedzi jeden.